

EGYÉNISÉG
ÉS ALKOTÁS

NÉMETH ANDOR

József Attila

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

Németh Andor

József Attila

Egyéniség és alkotás

22 802

Németh Andor

József Attila

Második, javított kiadás

Akadémiai Kiadó · Budapest 1991

508422

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 5633 2

Kiadja az Akadémiai Kiadó, Budapest

Első kiadás: 1944

© Németh Andor jogutódja

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket
illetően is.

Printed in Hungary

M. FUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtár 4671/119 91

Németh Andor

Tartalom

Et testis esto	9
Én, József Attila, itt vagyok	13
Izmusok tündöklése és bukása	20
Aki dudás akar lenni	35
Atlantis, egy elsüllyedt világrész	43
Eszmélkedés az anyagi szegénységről és a világ- hiányról	55
Pesti bécselők	69
Medáliák	86
Attila Párisban	102
Világizzása hőmérsékletem	107
Attila analízisbe megy	141
A semmi ágán	150
Emlékek farkasvermében	178
Még egyszer a szegénységről, a világhiányról, ki- egészítve az eszményi-én és az ösztön-én pár- viadaláról szóló elmélkedéssel	202
A tragédia	226
Szép Szó szerzői est. József Attila verseiből olvas	235
Utószó (<i>Rónay László</i>)	245

Et testis esto

Hiányzol, Attila. Jól esnék, ha meglátogatnál. Jöhetsz éjjel-nappal, tetszésed szerinti alakban. Várj, elmagyarázom, hogyan találsz ide.

A vidéket ismered. Cagnes-ban, ahol mint diák nyaraltál, még emlékeznek rád. Cassis idebb van, Marseille alatt. Lesd meg az országúton a Cassis—Marseille jelzésű társaskocsit, szállj fel rá láthatatlanul. Talán éppen utasai között szorongok, kezemben könyvvel, mint a pesti villamosokon. Hegyoldalban kígyózik az út, a jármű hörög, zihál, csak bírja szusszal, míg a tetőre ér. Onnan vígan gurul felfelé, mázsás sziklatömbök mentén. Lent csillog az öböl. Megérkeztünk. Íme Cassis, félig fürdőhely, félig halászfalu. A tenger hunyorog, hogy észrevedd. Hunyorog, dorombol, hízelkedik, bekérezkedik a faluba bárkáival. Miniatűr világítótornyával kikötősdit játszik, gyermeten.

Üdvözöld hát, thalatta! thalatta! hunyoríts vissza a locska őselemre, aztán fordulj balra és vágj neki a nyílegyenes útnak, mely a Cap Canaille sziklafalához vezet. A tenger, a hízelkedő, lenről követ, fel-feltünedezve az utat szegélyező majorságok és gyümölcsösök mögött. A nyílt út kőfalak közé szorul. Komoly olajfák találgatják, ki vagy. A kilátás

egyre szebb. Most egy úriház ugrik eléd. Kapubálványán ez áll: La Rose du Ciel. Ennek a háznak az árnyékában lakunk, húsz lépéssel odébb, a hegy oldalában. Zöldkapus erdei lak, a tenger felett, messze mindattól, amit nemrég a világomnak neveztem.

Íme a kertünk. Sudár fenyők, mandulafák, köpad a görcsös fügefafa alatt. Az ágyásokba babot, lencsét, krumplit, csicsókát vetünk. Talán kikel. Különben jó úgyis. Napsugarakból és a tenger illatából élünk, könnyűek vagyunk, mint a tündérek s felelőtlenek. Szemközt vörös sziklafal lendül magasra: mögötte bukik a tengerbe a nap. Ha megfordulsz, előtted Cassis amfiteátruma. A teknő két hajlatában tetők villognak, lépcsőzetesen egymás felett. Nyaralók. Jobbra apró házak szoronganak, jámborképűek, mint az iskolásgyerekek, de titokban igyekeznek kinyomni egymást a sziklába mart sikátorok padközeiből. Közepén a templom emelgeti ujját. Tiltakozik. Ő nem tülekedett.

Kerüljünk beljebb. E ház az otthonom. Olyan, mint egy régi vadászlak, régi regényben, gerendás-famennyezete van. Padlója kő. A falépcső a felső szobába iparkodik.

A könyvesházam. Ismerőseid. Franciák, németek, angolok. Összes műveid, kétszer is. Ha megérted volna . . . Nézd, ez a te könyved. Cocteau költeményei. Hányszor kérted vissza, végül mégis nálam ragadt.

Helyezkedj kényelembe. Otthon vagy. Juci már melegít valamit. A kávénk elfogyott, be kell érned teával. Teánk sincs már? Kapsz hársfateát. Valami mindig akad.

Nous plantons des choux et nous mourrons.

Hajh, tarrarom . . .

*

Helyzetem eszményien illik vállalkozásomhoz. Emlékeimet tudatosítom, rendezem. Másít úgyse tehetnék ez idő szerint. Viszonylagos szélcsendben élek, míg köröskörül vihar dühöng. A sors tartogat valamire. Immár másodszer egy emberéletben. Így helyezett „várakozási állományba” 1914-ben is. Különös? Nem különös, van benne rendszer. A postás kétszer csenget, mondják az angolok (vagy az amerikaiak). Felszabadultam, és nem végeztem el a feladatomat. Kuncz Aladár, szegény, elkészült vele; szellemmé szűrte le, amit megszenvedett. Nekem, aki vele senyedtem a Fekete kolostorban, meg az Yeu sziget kazamatáiban, nem volt bátorságom visszaidézni a nyűgös emlékeket. Most, mint aki ismétlésre utasított, végig kell szenvednem az egészet újra. Vizsgára készülök.

Első franciaországbeli kényszertartózkodásom éveiben Ady Endre volt a vigasztalóm. Könyvem nem volt. Emlékezetből mormolgattam verseit — a felejthetetleneket —, mint aki imádkozik, elalvás előtt, hatvan csendesen sóhajtozó ember között szorongva, a közös terem nyöszörgő szalmazsákján. Istenem volt Ady. Minduntalan azon tűnődtem, vajon milyen verseket ír, a háborúban? Ír-e egyáltalán? S ha elkedvetlenedett, végképp elhallgatott? Látta, mi készül, megmondta, intette, óvta nemzetét . . . Talán már nem is él . . . Nem tudhatom . . .

Most újra versekkel csitítom szívemet... József Attila verseivel. Ami a két magány közé esett, a háborúk közé, arra úgy gondolok vissza, mint egy szépen indult s aztán elrontott Duna-ünnepélyre. A költészet fellobogózott hajója diadalmasan siklott a vízen — fedélzetén nemes vonású férfiak verseltek, az életről, a vágyról, a nyomorúságaitól megváltott emberiségről... Aztán a hangulat megzavarodott. A legnemesebbek egyikét kórházba vitték: rákja volt. A másikat — a cipőzsinórját akarta megkötni — holtan szedték fel. A harmadik megmérgezte magát. A negyedik — a legfiatalabb — anyja után kiabált félelmében, vegye ölébe, vigye el valahova, mert valami szörnyűség készül, amibe mindannyian belepusztulunk...

Megmondattott...

Cassis, a Gyümölcsösben
1942 áprilisában.

Én, József Attila, itt vagyok

József Attiláról akkor hallottam először, mikor a magyar királyi ügyészség perbe fogta egy verse miatt. Minket, Bécsbe vetődött magyarokat, az eset elsősorban mint „tünet” érdekelt. A fiatal költőt Vámbéry Ruzstem büntetőjogász védte. József Attilát elmarasztalták.

Minket, ismétlem, csak az eset érdekelt, nem a vers, vagy éppen a szerzője. Kassák Lajos volt az egyetlen körülöttem, aki előtt nem volt ismeretlen a versíró neve. Kassák mindenkint ismert, aki versírással foglalkozott. József Attiláról is voltak értesülései. „Régóta küldözgeti hozzám a verseit” — mondotta. „Csatlakozna, de nem igazi maista. Ügyeskedő.”

Kassák nem szerette az „ügyeseket”. Semmi jót nem várt tőlük, az ügyességet erkölcsi defektusnak tekintette. Csak azokban hitt, akik küzdöttek a kifejezéssel. Akik könnyen verseltek, akik egyszerűen, vagy ötletesen fejezték ki magukat, azokról lesújtó véleménye volt. Az ilyenekről azt szokta mondani: „ez még sokra viszi”. Őt azonban ez az esély nem érdekelte.

Mindehhez még hozzátett valamit, ami okvetlenül marasztalóbb volt, mint a bíróság ítélete. Ezt: „képzeld, rímel”.

Ez mindent betetőzött. Rímekkel csengettyűzni a háború után, nemcsak Kassák szemében, de az enyémben is, a szellemi elmaradottság ismérve volt.

Néhány héttel vagy hónappal később József Attila személyesen is jelentkezett. Egy délután ismeretlen ifjú szerénykedett annál a kávéházi asztalnál, ahol Kassák Lajos táborozott vezérkarával. Mikor elmentem mellettük, Kassák utánam szólt: „Álljon meg, Németh Andor. Átadok magának valakit.”

Akkoriban olyan viszonyban voltunk egymással, mint két irodalmi nagyhatalom, akik tisztelik egymás *zone d'influence*-ait. Vagy, legyünk szerényebbek, mint két hivatalnok az irodalom minisztériumában. Az egyik átkalauzolja a másikhoz a tájékozatlan ügyfelet, ha az eset, amiben az jelentkezett, a másik ressortjába tartozik. Így fogtam fel a felszólítást.

Átültünk a szomszéd asztalhoz. Attila beszélt, én hallgattam. S néztem.

Sovány fiú volt, földszínű, kerekfejű. Kiugró pofacsontjai, tömpe orra, valami szokatlan a belső szemárcok szabásában tibeti pásztorok, kínai földmunkások könyvekben ábrázolt képeire emlékeztetett. Petőfire is hasonlított. Sörtés bajuszkájával, állandóan izgó-mozgó ádámcsutkájával a megszólalásig Petőfi volt néha, az olajnyomatok Petőfije.

Vacsorázni mentünk. A Wök-be vittem, a bécsi emberbaráti intézményektől fenntartott éttermek egyikébe. A vacsora jó volt, de kevés. Éhen maradtunk. Mire kiszedte batyujából úti elemózsiája maradékait: kis darab szalonnát, két

zöldpaprikát, egy karéj kenyeret. Megettük. Attila derűs arccal magasztalta a só erkölcsét, a paprika érényeit, a kenyér áldását. Nyugodt, tiszta, sugárzó szellemiséggel.

Így folyt le első találkozásunk.

*

A verselő nem érdekelt. A vékony füzetnek, mely verseit tartalmazta, már a címe bosszantott: *Szépség koldusa*.

Meg kellett élni 1918-at, 1919-et annak megértésére, milyen érzelmeket robbantott ki a még friss háborús és háború utáni élményekkel viaskodó lélekben e két szó: *Szépség koldusa*. A koldus, hogy a koldussal kezdjük, már magában is egy, minden vonatkozásban átvilágított, felismert, lemért és megítélt, gyűlöletesen hazug társadalmi rend képmutató erkölcsének jelképévé lépett elő. Mi megvetettük a koldusokat, akiket azért tűr meg a társadalom, hogy az emberek a kalapjukba dobott fillérek árán tisztára mosott lelkiismerettel csalhassanak, üzérkedhessenek, rabolhassanak. Mi nem adtunk a koldusnak krajcárt, mi azt akartuk, hogy ne legyenek koldusok. Mi azt akartuk, hogy az ínségesek ne kolduljanak, hanem követeljenek. Mi gyűlöltük, mi megvetettük a koldusromantikát, a prostituált-romantikát, a szépségromantikát, minden romantikát. Nem volt szükségünk életpótlékra. Mi nem hajhásztunk szenzációkat, élményeket, volt benne részünk, beteltünk velük. A nemzedék, melynek érzéseit tolmácsolom, a háborúban nőtt fel. Ezek voltak az új lírikusok. Zavarosak voltak, kenetteljesek és korlátoltan

tudákosak. Az élet megtépázta mindegyiküket. Most ott tanyáztak Kassák körül, mint vezérük körül a haramiák. Ott láttam először a hírhedt Máczát, akinek lírai kifakadását — dögölj meg apám, dögölj meg anyám — esztendőök hosszat idézték a jobboldali lapok, mint a bolsevista erkölcs alaptételét. Ott Barta Sándort, aki a kommün bukása után (szervezett) hullamosó elvtársai jóvoltából a Szvetenai utcai hullaházban húzta meg magát, napokig a hullák közt feküdt, amíg egy koporsóban kicsempészték; ott találkoztam Kahána Mózzsal, a társaság Benjámínjával, akit később a románok életfogytiglani kényszermunkára ítélték s akibe egy szökési kísérlete során a fellármázott fegyőrök annyi golyót eresztettek, hogy egész életére roncs maradt. Ilyen „nehéz” fiúk, ilyen „nehéz” költők erőszakoskodtak a műzsával Kassák körül. Mi volt vajon a szépségideáljuk? A szemem közé nevetnek, ha megkérdem.

De az említett cím nekem sem volt kevésbé ellenszenves, pedig nem voltam kommunista, még csak „kommunista gyanús” sem. Szépség! Annyira elnyűtték, annyira lejáratták, olyan szemérmetlenül visszaéltek vele, hogy úgy hangzott, mint valami csatorna-kifejezés. Orcapirító volt még csak elgondolni is, hová züllött a kispolgári költőigények szolgálatában, mi lett a Szép, az elérhetetlen! Hisz még ábrándjaikhoz sem volt személyes közük. Nagy álmok távoli tűzvészei gyullasztották ki vérszegény képzeletüket. Semmit sem becsültek többre, mint a hangulatot, mely elomló és ellenőrizhetetlen. A szép náluk mindig a mások életköre, melyből nekik csak ízelítő jutott, egy-egy morzsa, melyet

alázatosan felemeltek, egy elharapott szó, egy téveteg mozdulat. Eszményképük, kit a trubadúrok hűségével szolgáltak, az erény maga volt, már csak azért is, mert ha megcsalná az urát s az megtudná és eltaszítaná, ki tartaná el, talán a költő? Nem, maradjon csak minden úgy, ahogy van. A költő üljön a zsöllyén és nézze merengve, hogy futkosnak ujjai a billentyűkön. A zongorából „Schumann lelke sír”. Nézze merengve, hódolattal, rajongva, aztán menjen haza, fűtetlen albérleti szobájába és írja meg versben, ami kettőjük között ide-oda áramlott, írjon színes érzéki szavakat a válláról és írja föléje címül: Spleen vagy Intérieur. S ez a kispolgári líra teteje volt.

Nem, nem lehetett mellreszívni ezt a költészetet. Még a legkulturáltabb formájában is áradt belőle a naftalin. Összeismerkedésünk időpontjában Attila különben már kinötte tapogatózásainak ezt a kamaszos stádiumát. Most Kassák hangjára hangolta át magát. Új versei, amiket Kassák elé akart terjeszteni, megfeleltek az iskola követelményeinek: rímtelenek voltak, izgágák, tette szólítók, extatikusak. Nem a kisémmizett egyén sápítózott bennük, hanem egy a sok közül, a közösség szócsöve, amit a költő készülőfélben levő kötete címével is jelezni szándékozott: *Nem én kiáltok*.

Ez a hang, ha idejében jelentkezik vele és nem küld előzőleg Kassáknak szonetteket és hasonló ósdi játékokat, a legbiztosabb módja lett volna annak, hogy az ifjút a maisták maguk közé fogadják. Mert Kassák, szöges ellentétben Osvátal, a Nyugat szerkesztőjével, nem helyezett súlyt arra, hogy lapjának minden egyes munkatársa felcserélhetetlen,

senki mással össze nem téveszthető, nyugtalanítóan érdekes és színes egyéniség legyen. Ellenkezőleg: fegyelmet követelt, a lap által képviselt esztétikai és társadalmi elvek személytelen szolgálatát. Osvát — hogy folytassuk az összehasonlítást a két folyóirat szerkesztői között — annyira tisztelte a szerző egyéniségét, hogy a benyújtott kéziratokon soha még egy vesszőnyt se módosított. Viszont sokszor elég volt egyetlen mondat, melyet henyének talált, egyetlen kihívó szó, hogy visszaadja a szerzőnek a kéziratát. Kassák lenézte

1. Kassák Lajos és a Ma c. folyóirat tagjai egy propaganda-esten

az efféle szubtilitásokat. Eljárása fordítottja volt Osváténak: egyetlen jó mondat, egyetlen szerencsésen merész kép, szóhasználat elég volt ahhoz, hogy idejét nem sajnálva, a szerző megkérdése vagy beleegyezése nélkül átírja vagy átírassa a dolgozatot. A baj tehát nem az volt, hogy Attila alkalmazkodott, hanem az, hogy későn alkalmazkodott. Ennek megértéséhez fel kell vázolnunk a Kassák-mozgalom történetét.

Izmusok tündöklése és bukása

Kassák Lajos öntudatos eklekticizmusára alig van példa a világirodalomban. Nem tudnék még egy költőt megnevezni, aki olyan következetesen azonosította volna magát az egymást követő művészi irányzatokkal, kisajátítva élménymodelljüket és technikájukat, anélkül, hogy saját egyéniségét ezáltal meghamisította vagy feladta volna. Első mestere Walt Whitman; átvette kozmikus világérzését, zengő, emelkedett hangú pátoszát, hosszú, rímtelen sorait, példálózásainak átszellemült anyagiságát. Majd felvette a kapcsolatot a futuristákkal, elsősorban Marinettivel, akivel tolmács útján többször megtárgyalta az irányzat elméletét és feladatát. Az expresszionisták hatása is kimutatható költészetén. Végül a *Sturm* német író- és festőgárda törekvéseit tette magáévá. Ma című lapjával, s e törekvések kizárólagos vezérképviselője lett a magyar nyelvterületen. Ezt már a lap alcíme is hangsúlyozta: Aktivista folyóirat. A *Sturm* is az volt. De a Ma túlélte mintaképét. Túlélte a háborút, túl a két forradalmat; az ellenforradalom győzelme után Pest helyett Bécsben jelent meg, de még mindig élt, oly szívósan, mintha azokon kívül, akik a munkatársai voltak, mást is érdekelt volna. Létalapja Kassák szívóssága volt.

Ám a dolgok nem maradtak ennyiben. A Forradalom, akár csak a győzelmes Egyház, feltétlen engedelmességet követelt híveitől A *sacrificio dell' intelletto* követelménye többeket felháborított. Kassákot is. Újra hitet tett elvei mellett, de a politikusok által követelt szellemi öncsonkítást nem volt hajlandó elkövetni magán. Ezzel megindult a bomlási folyamat. Mácza, Barta Sándor, Kahána Mózes, az aktivista folyóiratnak úgyszólván összes munkatársai cserbenhagyták vezérüket; mi több, azt kezdték híresztelni róla, hogy „huligán” lett, burzsujerkölcsöket vett fel, kapitalista kizsákmányoló. Röpiratokban gyalázták, ellenlapot indítottak ezzel a megnyerő címmel: *Akasztott ember*, gyűléseken támadták, ahol egy megigazult egykori munkatársa nyíltan a szemébe mondta, hogy vendéglőben látta borjúsültet enni parajjal, és sört ivott hozzá! Kassák fuldoklott a méltatlankodástól, de csinálta a dolgot tovább. Azonban attól, amit eddig csinált, a forradalom igazságainak kenetesen emelkedett hirdetésétől, a minden pusztulásból Phönixként újjászülető elpusztíthatatlan forradalmi akarat végérvényes győzelmének hajtogatásától megcsömörödött. Hajszoltságában, keserűségében, magárahagyottságában társakra szomjazott, olyan férfiak társaságára, akik ugyanúgy csalódtak, ugyanolyan pozitívan reagáltak csalódásaikra, mint ő maga. Ez a lélektani magyarázata annak, hogy a dadaistákkal szövetkezett.

A dadaizmus egy zürichi kabaréban született a háború utolsó esztendejében. Alapítói megkeserített széplelkek voltak, akikből a háború kiölt minden illúziót. Nem a fegyvere-

ket átkozták — a fegyverek ártatlanok —, nem is az érdekeket — az érdekek mentegethetőek —, hanem azt, ami mind-ezeknél általánosabb: a lélek és értelem nélkül szajkózott fogalmakat. Minden gyűlöletük a szónak szólt, amely annál kelendőbb, minél kopottabb; a mondatnak, mely a maga nyelvtani kényszerűségeivel gúzsba köti s eltorzítja a gondolatot; de a gondolatnak is, mert erőszakos és rátelepszik az agyra, mint valami vámpír; ha tehát az ember újra ura akar lenni magának, meg kell szabadítani a kényszerzubbonytól, melyen keresztül embertársaival érintkezik; meg kell szüntetni a nyelvtan kényszerét, a fogalmak zsarnokságát, le kell szerelni a gondolattársítások mozgószalagjait, szabadjukra kell engedni a szavakat, párosuljanak úgy, ahogy jólesik nekik, tekintet nélkül gazdájuknak, az embernek céljaira, hisz úgymint csak ostobaságokat mondatna velük. Ha van, csak az értelematlanságban van értelem.

Ilyen vagy hasonló meggondolások alapján írta s tette közzé a Ma valamelyik számában Kassák Lajos első dadaista ihletű költeményeit. Címet nem adott nekik, azt számok pótolták. Ugyanakkor napvilágra hozta Guillaume Apollinaire nyomán mintázott képkölteményeit. Mindez megdöbbenő volt.

A megdöbbenést egy matiné tetőzte be, melynek legemlékezetesebb száma K. Simon Jolánnak, a felejthetetlen szavalóművésznőnek szereplése volt. Igen hosszú verset adott elő tragikus fejjhangon, lélekbemarkoló akcentusokkal, igen hosszú verset, a néger nyelven, melyből senki nem értett egy szót sem. A szavalóművésznő sem. Ez még elképesztőbb-

bé tette a produkciót. Ahogy vergődött, jajongott, viharzott, ahogy sikoltozott — ó balabum —, ahogy a mellét verte, mindez olyan döbbenetes volt és egyben neveltető, hogy a hallgatóság soraiban eleinte senki sem tudta, mihez tartsa magát. Az emberek fészkelődtek, zavarban voltak, tátott szájjal bámultak a pódiumra, itt-ott valaki elkuncogta magát, mire erélyesen lepisszegték, s mikor a szám befejeződött, az emberek percekig csöndben bámulták az üressé lett emelvényt, mint akik nem tudják elhinni, hogy amit hallottak, tényleg hallották. Aztán az előadó visszajött, és egy kis balladát adott elő Virág Annáról. Megpróbálom idézni emlékezetből egy-két sorát.

Anna — Anna

*Neved olvasztott marhafaggyúként csöppentgeted
szívemre*

An-na

Elölről ugyanolyan vagy mint hátulról

An-na.

Itt aztán ellenállhatatlan erővel tört ki a nevetés.

Ám ez egyáltalán nem zavarta Simon Jolánt. A kommunisták botránnyal próbálták megzavarni az előadást. A csődbe fulladt kísérlet csak növelte a matiné sikerét.

A bemutatkozásnak viharos sikere volt, de botrányszagú. Kassák hamarosan maga is rájött, hogy az új stílussal zsákutcába jutott. De azért csökönnyösen kitartott stíluselvei mellett, esztendőök hosszát, a gúny és támadások ellenére. S

ami a legcsodálatosabb, még e lehetetlen stílusban is sikerült legalább *egy*, apró szépséghibái ellenére lenyűgöző mesetermüvet alkotnia, egy fantasztikus epikus költeményt, melynek a címe: *A ló meghal a madarak kiröpkülnek*.

Ami a versben erős és megragadó, az Kassák ereje, ami torz és sületlen, ami erőszakolt, az az iskola nyoma. Szépségfoltjai ellenére a hosszú költemény sikerült erőpróbája Kassák kifejezőtehetségének.

* * *

Ilyen érzelmek és képek villóztak Kassákban, mikor József Attila jelentkezett nála, olyan, általa ihletett versekkel, amelyeneket írni Kassák többé nem szándékozott. A forradalom megfeneklett, a tömegek — a forradalmi ódák masszív szubjektumai — elvesztették tekintélyüket.

Hogy nekem is mutatott egyet-mást magával hozott költeményeiből, valószínű. Mindenesetre szóvá tette, hogy verseskötete jön ki, Szegeden, Koroknainál. Úgy rémlik, rövidesen vissza is utazott Magyarországra. Mire megint összeakadtunk, már úgy viszonylott az időközben megjelent verseskötethez, mint első találkozásunkkor a zsengeihez. Nem érdekelték. Az *új* foglalkoztatta, amit csinálni akart; az út és nem az eredmény. Innen van, hogy meghitt barátságunk ellenére sôhasem beszéltünk a kötetről, amelyet nem is láttam életében. Most, négy évvel a halála után, megrendülve fedeztem fel tizennyolcéves korában írt verseiben az érett férfi költeményeinek elemeit. Hivatástudatát, mely első eszmélkedésétől az utolsóig ugyanaz marad, bensőséges kap-

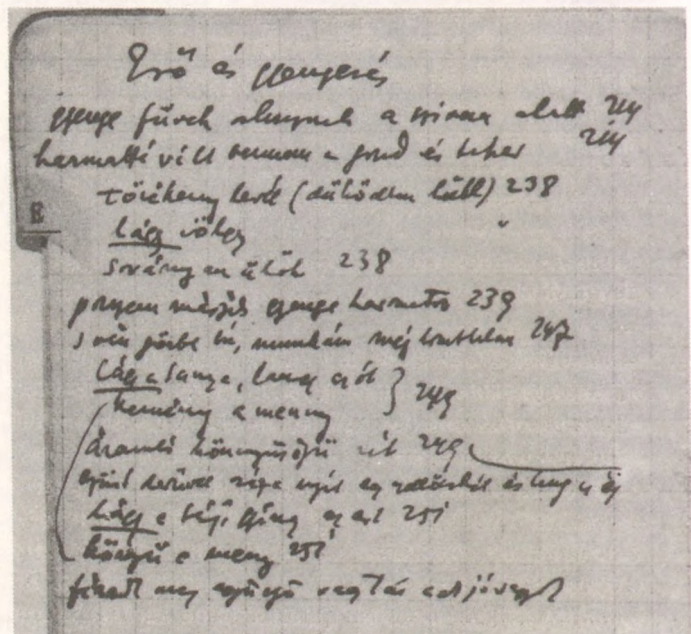
csolódás-készségét mindenhez és mindenkihez; erkölcsi elfogulatlanságának érzésalapját.

E kötetben jelenti be fiatalos pátozzsal, amit az érett költő a *Külvárosi éj* korszakától kezdve küldetésének tekint: nemzetét, nem középiskolás fokon, tanítani. Most látom, milyen mértéktartó volt kamaszforradalmárságában s milyen forradalmasító az érett költő higgadt szava. Hitét nem hevítette túl fiatalos vérmérséklete s a férfitapasztalatok nem tudták kikezdeni. Hite életének valamennyi szakaszában erős, komoly, szelíd és megingathatatlan. Az emberekhez és dolgokhoz való viszonya nagyon bensőséges, de ugyanakkor nagyon józan is. Ez merészen hangzik azok után, amik történtek vele és mégis így van. József Attila józan költő volt. Nemcsak eszménye volt a józanul látás, de maga is józan volt, elragadtatott pillanataiban is, abban az értelemben, ahogy Arany a magyar észjárást meghatározza, a józanságban látván annak megkülönböztető vonását.

Mértéktartás, józanság a megkülönböztető jegye a *Nem én kiáltok* forradalmi verseinek. A képek és mondatfűzések kassákosak, de pátozza személyes. Kassák ünnepeles, József is az. De ki ne ismerné fel a kassákos külsőségek között egy tőle mindenben különböző lélek kitárulkozását a következőkben:

Ha arcunk fényét pár könnycsepp kócolja, akkor szívünkben zuhatagok vannak, de erősebbek vagyunk gyöngye életünknel, mert a fűszálak sose csorbulnak ki, csak a kardok, tornyok és ölő igék.

Már itt is rámutathatunk, milyen mély zengése van s mennyi felhangja a *gyöngye* szónak József Attilánál, mennyi mindent jelent! Kedvenc jelzői: *komoly, gyenge, lágy, szelíd* és szinonimáik. Itt látom viszont azt a versét, melyet Jolán nővérének küldött Szegedről, aláhúzva három sorát, mint ahol először sikerült neki Istent felmutatni, ahogy a Termé-

2. József Attila-idézetek Németh Andor noteszében

szetben rejtőzködik: „Az elfáradt bogarak mind hazatalálnak ha esteledik, s Te nyitott tenyérrel, térdig csobogó nyugalomban ott állsz az útjuk végén.” Hasonlatai a parasztudvarban nevelkedett gyerek megfigyelései: „Ő légy a mi érző, meleg bőrünk” — könyörög Istenhez — „hogya fájás leperegjen rólunk, mint a ludak tolláról a víz”. Bibliai pátosza látott képekből táplálkozik. „Szavunk gyapjuja megpörkölődik, és keserű füstként hordozza a szél, mert nem takarózik senki sem vele. Mindenkiből kicsurog a lelünk, mint rozsdalyukasztotta kannákból a tej, szeretetünket sajttá oltjuk mégis.”

Társadalmi forradalmár fiatalon és felnőtt korában. De már fiatalon tudja, hogy csak a szeretet válthatja meg az emberiséget. „Kölyökkorában az időnek egymást-karoló barlanghegyek voltunk, hol békesség és szeretet lakott.” Most azonban „egyetlen értelmünk az úton heverő kövek fájdalma, mert porban és pizsokban taposódva templomtorny kupolájába vágyik.” Erőseknek és szelídeknek képzelet a jövő embereit, akik mindig váratlan vendégre várnak. „Legyetek hasonlók hozzájuk” inti az embereket „hogya kis gyerekeitek liliomlábaikkal ártatlanul mehessenek át az előttük álló vértengeren.” Már ebben a kötetében megformálja (görög mértékre) a józan forradalmár követeléseit.

.....
Jóság légyen e föld, lassu eső, ha reng

Új Istent kereső bujdokolás egén!

Jusson végre igazság

Bő kenyéréhez a munka s eszme!

*Kell, termő ez a föld: hullt belé sok derék,
Megforgatni ölet ésszel akarta mind,
S éhen dőlt bele mind: itt
Száz akarat bomol őserővé.*

*Lelkem gépvezető, hajdan időn kapás
Föl ne hányd sorodat: nagy proletári sor!
Gyűlölség-zuzatóban
Áldd a vető s arató munkáját.*

*Gondom földörögő tankja, a szörnyeteg
Rút végzetje után szép hivatása: mint
Békesség deli gépe
Vonja az emberi szív ekéjét.*

(Harc a békességért)

Ez a vers s a kötet néhány darabja (*Magyarok, Miért mondottál rosszat nékem, Egyszerű ez*) mintegy vázlata Attila későbbi nagy verseinek. Ugyanazt mondja majd, ugyanabban a fogalmazásban, de nem ezzel a pátosszal, nem ezzel a kiállással, csöndesebben, dörmögőbben, mélézőbben.

Mint már mondtam, Attila második találkozásunk időpontjában maga mögött hagyta ezeket a verseit. Nem állapodhatott meg náluk és bennük, már nem az övéi voltak és még nem az övéi, elállták útját a jövő felé. Később, mikor seregszemlét tartott versei felett, csak igen keveset mentett át belőlük reprezentáns verseskönyvébe, a *Medvetáncba*. Talán túl szigorú volt önmagához, vagy mi vagyunk túl

kegyeletesek, akik olyan versekért rajongunk, melyeket szerzője nem becsült eléggé. Az igazság közepén van. Azok a versek azóta jelentékenyek, amióta Attila nincs.

De van három vagy négy vers már ebben a kötetben is, melyben Attila költői zsenije teljes érettségében nyilatkozik meg. A szegénységről írt verseire gondolok. Egyiknek csak az a sora igazán nagy, amely egyúttal a címe: „*Aki szegény, az a legszegényebb*”. A másik felsorolja a szegényember baját:

*Világ van a szegényember vállán,
Istent emelt mindig másik vállán,
Dühödne meg okosan egyszerre,
Mind a kettőt ledobná egyszerre.*

*Szegényember sose kér kalácsot,
Szegényember sose kap kalácsot,
Kis kenyérrel, nagyon feketével,
Fehér lelkét őrzi feketével.*

*Szegényember akkor lop ha éhes,
Akkor se lop, dehát nagyon éhes.
Akkor is csak szegényebb szegény lesz,
S míg lesz szegény, mindig több szegény lesz.*

*Kisgyereke sohase veretlen,
Asszonya se marad megveretlen,
De akármily gyönyörű lány lennék,
Szegényember szeretője lennék.*

(*Szegényember szeretője*)

A *Szegényember balladája* formai ikertestvére a *Szegényember szeretőjének*.

- *Szegényember, hogy adod a bölcsőt?*
- *Csöpp a gyerek, hogy adnám a bölcsőt?*
- *Király vagyok, bírok nagy erővel,*
Ha nem adod, elveszem erővel.

*Szegényember, hajh csak egyet szólna —
A király már katonákért szólna.
De a bölcsőt a tóba hajítja,
Csöpp gyereket utána hajítja.*

*Szegényember sír-rí a börtönben,
Szegényember nevet a börtönben.
Nincs a gyerek már a rossz világban,
Jobb sora lesz, hajh, vizi-világban!*

(*Szegényember balladája*)

A ballada erkölcsi szigora aranyjánosi. A büntudat könyörtelenebbül torolja meg a bűnt, mint a törvény.

De míg Arany János balladahőseinek bűnösségéhez semmi kétség nem fér, József Attila gyermekgyilkos szegényemberének jó mentsége van. S a költő mégis úgy bünteti, mint Arany János a maga megcsontosodott ballada-bűnöseit. A szegényember megőrül. Ballada-konvencióból? Felületes olvasónak úgy tetszhetik. Aki hol sír-rí, hol nevet, az örült. De

Szegényember balladája

- Szegényember hogy adod a kölcsöd?
- Csöpp a pénz, hogy adnám a kölcsöd?
- Tíznyugvást, bírók ragyogásával,
Ha nem adod, elvesszem erővel.

Szegényember, hej, csak az a kölcsöd,
A királyt már katonákkal erővel.
De a kölcsöd a köze kasszába,
Csöpp pénzéből utána kasszába.

Szegényember sír-ri a börtönben,
Szegényember nevet a börtönben,
Micsi a nevet már a rossz világban,
Hobb szor lész, hej, visí-világban.

D. K. K.

3. A Szegényember balladája c. vers kézirata (1925. március)

nézzük csak meg közelebbről a sorok elosztását, a szavak hangsúlyát: „Szegényember sír-ri a börtönben”. S most új sorban, új lélekzettel: „Szegényember nevet a börtönben” — neveti, milyen fondorlatosan csapta be a királyt.

Ennyi elég is, gondolom, annak érzékeltetésére, mennyire különbözik e csöpp kis ballada erkölcsi felfogása az aranyjánososi „költői igazságszolgáltatás” kanti pedantériájától.

Ott, mint valami pontos mérlegen, annyit nyom a büntetés, amennyit a bűn. Itt a két fogalomnak semmi köze, mármint megmérhető köze, nincs egymáshoz. A szegényember azért örül meg, mert olyan cselekedetet volt kénytelen elkövetni, amelyet lelki összeroppanás nélkül megélni nem lehet. De bűnösnek azért, amit tett, nem érzi magát. Amin töpreng, nem az, hogy minek követte el, amit elkövetett, mert azt mindenképpen el kellett követnie, azon töpreng, hogy ami megtörtént vele, az megtörténhetett. A balladának tudvalevőleg engedélyezett, sőt szinte megkövetelt tulajdonsága a homályosság. Csakhogy itt nem a tények homályosak, és nem is az előadás, mint például a *Tengerihántás*ban, hanem egyesegyedül az, mi megy végbe a börtönben búslakodó szegényember lelkében. Abban, amit a vers közöl is, anélkül, hogy kifejezetten kifejtene: a világ rendjébe zavarodik bele, abba, hogy az ember büntelenül is bűnös lehet. Személyek, tények és helyzetek, mindaz, ami modellálható, olyan plasztikus, mint valami középkori faragványon. Minden műrecek, játék, vagy feladat, s csak azon túl megnyilatkozás. József Attilánál, kivált egyes költői periódusaiban, a játék hangsúlyozott. Hogy is ne játszana, aki úgy érti s úgy érzi a kötöttség szellemét s a konvencióban a legyőzött nehézségeket. Balladája ebből a szempontból a tökély maga. De ami mintáitól megkülönbözteti, az a szegényember sajátságos merengése sorsa felett. Amit persze nem tud megfogni, szavakba önteni, talán még a költő sem tudná, s még akkor sem tudja elfogadhatóan értelmesíteni, mikor már tudni véli, mert egyébként sem foglalkoztatja. A szegényem-

ber ártatlan abban, amit tett, de bűnös — különben hogy került volna börtönbe? Ezt kérdi majd József Attila is magától, költői pályája zenitjén, kevés hónappal összeroppanása előtt, mikor az eladdig jól-rosszul fékentartott szorongás elhatalmasodik akarata és értelme felett:

*Zord bűnös vagyok, azt hiszem,
De jól érzem magam.
Csak az zavar e semmiben,
Mért nincs bűnöm, ha van.*

Hogy hagyhatta ki ezt a versét a *Medvetáncból*? Elfelejtette volna, mit fejezett ki, s csak a balladát látta benne, annak összes konvencióival? A húszas években nem állhatott meg ott, ahova eljutott. Később sem igen emlegette fiatalkori verseit. Egy idézete azonban élénken az eszemben van még. Az Andrássy úton ballagtunk, télen, hidegben és sötétben a Liget felé. Jó ideig hallgattunk. Aztán Attila mondani kezdte:

*Szegényember akkor lop, ha éhes,
Akkor se lop, dehát nagyon éhes.*

— Mi ez? — kérdeztem.

— Egy régi versemből van.

S kiszáratva:

— Mit szólsz hozzá?

Rossz hangulatban lehettem, mert olyasvalamit feleltem, hogy a gondolat nem nagyon eredeti, hogy a szegényem-

ber, aki éhes, nem tolvaj, ha lop, érzélgős szocialista közhely.

Attila értetlenül meredt rám:

— Én nem mondtam, hogy lop. Az ellenkezőjét mondtam.

Megállt, felemelt ujjal a kociút közepén (most is hallom a hangját):

— *Akkor se lop.*

— Igazad van, bocsáss meg — mondtam s folytatni próbáltam emlékezetből:

...Tehát nagyon éhes.

Attila rosszállólag csóválta a fejét.

— Nem *tehát*. — Halkan, elgondolkozva dünnyögte:

...*Dehát nagyon éhes.*

Ravaszkásan rámhunyorított.

— Szerbusz — mondta.

Révedezve néztem utána. Egy pillanatra érteni véltem, mit akart mondani. Aztán elfelejtettem. Most úgy rémlik, mintha újra érteném.

Aki dudás akar lenni

Kétszer vagy háromszor találkoztam József Attilával akkoriban. Azután eltűnt. Hazautazott Magyarországra.

De rövidesen újra hallatott magáról.

Verse jelent meg egy szegedi lapban, mely körül megint kavardás keletkezett. A második botrány pályája elején. A vers sorsdöntő következményéről ezt írja József Attila curriculum vitae-jében:

„Magyar—francia—filozófiai szakra iratkoztam a szegedi egyetem bölcsészeti karán. Fölvettem heti 52 órát és 20 órából kollokváltam kitűnően. Napokat ettem, verseim honoráriumából fizettem lakásomat. Nagyon büszkévé tett, hogy Dézsi Lajos professzorom önálló kutatásra érdemesnek nyilvánított. De minden kedvemet elszegette az, hogy Horger Antal professzor, kinél magyar nyelvészetből kellett volna vizsgáznom, magához hivatott s hét tanú előtt — ma is tudom a nevüket, ők már tanárok — kijelentette, hogy belőlem, amíg ő megvan, soha nem lesz középiskolai tanár, mert »olyan emberre — úgymond —, aki ilyen verseket ír« s ezzel elém tárta a »Szeged« c. lap egyik példányát »nem bízhatjuk a jövő generáció nevelését«. Sokszor emlegetik a sors iróniáját s itt valóban arról van szó: ez a versem *Tiszta*

szívvel a címe, igen nevezetessé vált, hét cikket írtak róla, Hatvany Lajos az egész háború utáni nemzedék dokumentumának nyilvánította nem egy ízben »a kései korok számára«, Ignotus pedig »lelkében dédelgette, simogatta, dünynyögte és mormolgatta« ezt a »gyönyörűszép« verset, ahogy a Nyugatban írta róla és ezt a verset tette Ars Poeticájában az új költészet mintadarabjává.” A vers valóban gyönyörűszép.

*Nincsen apám, se anyám
se istenem, se hazám,
se bölcsőm, se szemfedőm,
se csókom, se szeretőm.*

*Harmadnapja nem eszek,
se sokat, se keveset,
húszesztendőm hatalom,
húszesztendőm eladom.*

*Hogyha nem kell senkinek,
hát az ördög veszi meg.
Tiszta szívvel betörök,
ha kell, embert is ölök.*

*Elfognak és felkötnek,
áldott földdel elfödnek
s halált hozó fű terem
gyönyörűszép szívemen.*

Tiszta szívvel

Kincsén apám, se anyám,
Se istenem se hazám,
Se bölcsőm, se szüpfedőm,
Se csókóm, se szeretőm.

Harmadnapja nem iszek,
Se sokat, se keveset,
Hűsresztendőm katalom,
Hűsresztendőm eladom.

Hogha nem kell senkinek,
Hát az időg vesz meg,
Tiszta szívvel betörök
Ha kell, embert is ölök.

Elfogmaz és felkötnek,
Áldott földdel elfödnek
É kalált hóró fü terem
Egyönyörű szép szivemen.

Sándor

Vers ritkán mondja azt, amit mond, ilyen erőteljesen — félreérthetetlenül. Értelmét nem lehet „kimagyarázni”, „helyesbítgetni”, „menteni”. A vers egymás mellé rendelt tömondatokból áll, s e mondatok javarésze oly tettekkel fenyegetőzik, oly köz- és magánbiztonság ellen irányuló cselekedetek végrehajtásával, miket a törvény még a szerző által felhozott mentőkörülmények figyelembevételével is súlyosan büntet, ha ugyan nem veszi súlyosbító körülménynek azt a cinizmust, mellyel a vers szerzője fiatalságára hivatkozik. Ha a „tényálladék”-hoz ragaszkodunk, Horger Antalnak igaza volt. Aki hivalkodva azt állítja, hogy „tisztá szívvel betörök, s ha kell, embert is ölök”, az valóban nem alkalmas arra, hogy az ifjúság nevelője legyen.

Mit lehetne a fiatal költő morális védelmére felhozni? Vajmi keveset. Képmutató szemforgatás azt állítani, hogy kijelentései „nem szó szerint értendők”, mert a fiatal költő igenis azt akarta, hogy szó szerint értessenek. A vers népdalritmusa, a sorok tagolódása, a szabályos cezurák pörölycsapásereje mind arra szolgál, hogy a vers olvasójába vagy hallgatójába belekalapácsolja, amit akar. Ez az egyszerűség az, ami benne lenyűgöző, amiért szinte első olvasásra megragad az emlékezetben.

Az idők olyanok voltak akkoriban, hogy amin Szeged felháborodott, azzal a bécsi magyarság csak azért is rokonszenvezett (Szeged és Bécs nem helynevek, hanem két ellentétes világnézet jelképei). A mindenkiről egyformán gondoskodó állam eszményének idegenbe kényszerült megszállottai lelkesen idézgették ezt az egylélegzetre hetyke és szelíd,

konok és ellágyuló anarchista hitvallomást. A „kiállítás”-t méltányolták benne, a kiállást, mintha a költő valamennyi-ök egyéni elkeseredését kiabálta volna ki.

Hogy József Attila abban az időben — talán később is — tiszta szívvel tudott volna embert ölni, az kétségtelen. Ebben éppen olyan biztos vagyok, mint ahogy esküdni mernék rá, hogy képtelen lett volna betörni, vagy akár csak egy fillérrel megkárosítani valakit. Mindenesetre lemérte, mire volna képes, amit a legtöbben elmulasztanak.¹

Meg is tette — a költemény tett — s meg is torolta cselekedetét. S ezzel elérkeztünk József Attila életfelfogásának centrumába.

Ez a pont József Attila erkölcsi indifferentizmusa. Sokszor lesz még erről szó, sok versében tér vissza ez a motívum. „Jóról és rosszról nem gondolkozom”, énekli, holott valójában folyton e két erkölcsi kategória foglalkoztatja. Már idéztük azt a szakaszát, amelyben arról panaszkodik, hogy zord bűnös, ki csak azt nem érti, mért nincs bűne, ha van. E megállapítás sorrendjét követve előbb elítéli, aztán felmenti magát. Így cseng ki ez a verse is — egy burjánzó fűvel borított sírhanttal, mely szíve felett domborodik — mintha szárszói sírját látta volna látomásszerűleg.

Ma igazságosabb vagyok e vershez, mint akkoriban. Előbb csak utolsó szakasza győzött meg maradéktalanul, az utolsó négy sor babonás csendje az elcsitult lárma után, az életem-túli harmónia, a titok, a felsőbb igazságszolgáltatás.

¹ Vö.: *Ölni szeretnék, mint mindannyian.*

A költemény kijelentő része hűvösen hagyott. A három első szakasz közléseket tartalmaz, a költészet szempontjából indifferens közléseket. Ha akkoriban antológiát kellett volna összeállítanom, valószínűleg úgy jártam volna el, mint Thierry Maulnier, aki elképesztő vakmerőséggel nyirbálja össze a francia költészet legünnepeltebb alkotásait, csak azokat a sorokat hagyva meg belőlük, melyek szerinte „maradékalanul költőiek”. Versgyűjteménye a vandalizmus netovábbja. Mert a kiszaggatott sorok, ha mégoly kifejezők is önnönmagukban, sorok csupán, csellengő sorok; míg a vers, melyből kitépettek, egy kis világ, aminek költői delessége abból a varázsból áll, ami a sorokat a sorokhoz s a sorokban a szavakat összeköti. A jó vers oszthatatlan egész, minden eleme a maga helyén áll s egymást szolgálja. Mondhatnók azt is, a kínai bölccsel, hogy mint a keréknek, az anyagnélküliség a lényege, amit a küllő keretbe fog. Így gondolom ma, de akkor formai követelményekre vezettem vissza a kérdéses három első szakaszt, különbséget téve ihlet és forma között, mintha az ihlet nem kényszerítőleg írná elő a formát. Más okból, mint Kassák, úgy vélekedtem e költeményről, mintha Kassák szelleme költözködött volna belém. Azt kifogásoltam, ami érdeme: a tartalom és forma tökéletes összevágását. Ezt én üres bravúrnak tartottam s egy olyan irányzattal való kacérkodásnak, amely szellemi igénytelenségével hivalkodott.

Az irányzatot, mely tíz-tizenöt év múlva támadt fel újra, nemcsak az irodalomban, hanem a politikában is, a lírában Erdélyi József kezdeményezte, puritánul egyszerű, sima ver-

seivel. A népdalforma kánonná-tevése mármost olyan szelle-
mi lemondást követel, amelyen a legzseniálisabb sejtetni tu-
dás is csak szerencsés véletlenként győzedelmeskedhetik. Jó-
zsef Attilának ez is sikerült, úgy a *Tiszta szívvel* kicsengésé-
ben, mint a *Szegényember balladájában* s másszor is. A mo-
dort Erdélyi Józseftől vette át, kit akkoriban bálványozott.
Én viszont féltettem e modortól, figyelmeztettem veszélyeire.

Egyáltalán nem akarom ezzel azt mondani, hogy effajta
figyelmeztetések híján Attila lefokozza magát a népdalköl-
tők szellemi színvonalára, vagy a *Nem én kiáltok* kenetes
pátoszával versel tovább. Ettől felesleges volt féltennem, mert
aki költő, az addig gyomlálja és gyalulja magát, addig tiszt-
tul, bonyolul, süpped és emelkedik, míg végül mindenkép-
pen azzá lesz, akinek rendeltetett. Előbb lett volna nélkü-
lünk azzá? Semmi esetre sem. Ami Páris Adynak, azt jelen-
tette József Attila számára Bécs. Világhorizontot, tágabb
szemléletet, megújhodást.

Hogy e megújhodás miként ment végbe, ennek a felvázol-
lása volna feladatomban. A feladat nehéz. A hatások szétszórt,
külön-külön semmitmondóknak látszó, esetlegesek.

A bécsi emigráció József Attila idejében csoportokra bo-
molva roncsolódott, haldoklott. A vezérek, immár a harma-
dik, vagy a másodfeles internacionálé tisztviselői világgá
széledtek. Mások csömört kapva a nyomortól és a politiká-
tól, kihasználták a kapitalizmus „utolsó” erőfeszítésének
kereseti lehetőségeit. Még a fázisokban gondolkodóknak is
el kellett ismerniök, hogy a világforradalomnak apálya van,
ami közönséges értelemben azt jelentette, hogy a forrada-

lom kátyúba jutott. A fejleményeket illetőleg megoszlottak a vélemények. Az elvhűek átmenetinek tekintették az elborulást, lekicsinylették az ellenszervezkedést s már a következő fázisra készültek, mikor a forradalmi hullámnak újra dagálya lesz. Mások fejbekólintva szemlélték a reakciós erők tömörülését, tanácstalanul, mihez kezdjenek, mert ártani nem voltak hajlandók maguknak tovább, de arra sem, hogy múltjukat megtagadják.

A világmegújhodás rikácsoló költői, a Mátyák és Barta Sándorok Moszkvában tevékenykedtek. Kassák Bécs egyik külvárosába költözött ki, onnan szerkesztette mindinkább holmi szó- és vonalviszonylati laboratórium időszak kiadványaira emlékeztető folyóiratát. Ez is tünet volt. Az emigráció megoszlott, a közös hit egyesekben pártfegyelemmé vakult, másokban megszűnt hit lenni, kellemetlen emlékké fanyalodott. Az emigráció kopott, szürkült, de nem annyira, hogy ne lett volna még így is varázsa. Elesetten talán rokonszenvesebb volt, mint mikor fenegyerekeskedett. Most jöttek ki belső értékei.

Tömeggé már ritkán verődtünk össze, inkább csak temetéseken, de voltak látogatott emigránshelyek, kisvendéglők különszobái, kávéházak, ahol mindig talált az ember ismerőst, akit megszokásból még mindig elvtársnak szólított.

Három ilyen helyre emlékezem. Az egyik az *Opera kávéház* volt, a másik a pesti Otthon Kör atmoszférájára emlékeztető *Heim-Klub*, a Stefanskirchétől néhány lépésnyire, a harmadik az *Atlantis*. Hosszan tudnék beszélni mindegyikről. Itt csak az Atlantisról mesélhetek.

Atlantis, egy elsüllyedt világrész

Időben az Atlantis kávéház volt az emigráció utolsó tanyázóhelye. Hogyan kerültünk oda, a Stefansplatzról a Schwarzenbergplatzra, a Heim-Klub homályos helyiségeiből a Ringre tekintő világos ablakok mögé? Misztérium. Egyszerre csak ott ültünk, előbb húszan, aztán harmincan, végül ember, ember mellett szorongva, minden délután, uzsonnatájt megszakítva a rostokolást. Uzsonnázni a szemben lévő tejcsarnokba jártunk. „Tartsa fenn a helyet” mondtuk a pincérnek, „uzsonnázni megyünk”.

Az Atlantisban ezt is lehetett.

Sok mindent lehetett. A kávéház bérlője magyar volt, kapitalista elvtárs. Elvtársak voltak a pincérek is. A kávé szelvényfüzetecskéket nyomatott, s megbízott néhány emigránst forgalomba hozatalukkal. Az ötlet bevált. A kávé is jól járt, mert sikerült megtöltenie az óriási hombárt, mi még jobban, mert ötven garasért (ennyibe került egy szelvény) déli egy órától sötétedésig ülhettünk a fényes kávéházi asztalkák körül. S az is nyugodtan betelepédhetett, akinek még ötven garasa sem volt. Szelvényt kérni bátran lehetett bárkitől, aki magyarul beszélt és füzetből fizetett.

A kávéházat természetesen nem azért bérelte a kávé, hogy a bécselőknek, a két forradalom még mindig szép szá-

mú, de már egyre kevésbé politizáló agg harcosainak táborozóhelye legyen. Atlantis névre sem ő keresztelte el a helyiséget, így hívták azt hiszem, azelőtt is, vagy ha igen, akkor sem értelmezte elsüllyedt világrésznek, jelképesen. Nem tudom, hogy hívták a kávést, nem emlékszem sem a nevére, sem a vonásaira. Azok közül való lehetett, akiket a válságok vetnek fel, akik feltalálják magukat közepettük, felfúvódnak tőlük, mint a gomba eső után. Ki tudja, mit akart levezekelni emberbaráti jegyfüzeteivel? Az is lehet, hogy szocialista volt. A kávéház forgóajtaja mögött ruhatáros hölgyek lesték a télikabátokat. Már akiét. Mi olyan érzéketlenek maradtunk mosolyaikkal és leszólításaikkal szemben, mint Odüsszeusz hajósai a szirénhangokkal. Vakon, süketen vágtuk magunkat át a veszedelmes sikátoron. A ruhatártól jobbra, spanyolfallal elkülönítve a kávéház mélyétől, gazdagon terített asztalok fehérlettek. Nyolc óra tájt, mikor a szelvényes kifelé kászálódott, ínycsiklandó hazai szagokat szimatolt az étterem és a ruhatár között. Az Atlantisnak kiváló magyar szakácsa volt. De nem nekünk fűszerezte fogásait. A mi helyünk hátul volt, a mélyben. Ott táboroztunk magányosan és fürtökben, újságokba temetkezve, a füstbe merengve, a forgóajtót lesve, hátha belibben valami megváltó csoda. Ott nyújtóztunk, ott integettünk ernyedt, lassú mozdulatokkal egymásnak, mint korállók a tenger fenekén, a kéken gomolygó füstben fuldokolva, miközben a pincérek, mint fehérhasú halak, cikáztak ide-oda az asztalok között. Néha felállt valaki s átment valakihez, álldogált a szomszédos asztalnál, visszajött. Néha elindult valami

fodrozás valamelyik sarokból, átcsapott az asztalokon, hullámmá dagadt, kavargott, majd elült. A sakkozók felnéztek, ujjuk között felejtve a felemelt játékgurát. A telefonfülkében egy nő kétségbeesve könyörgött. „Dreihundert siebenzigzwo.” Kassák egyedül ült és szigorúan nézett maga elé. Mikor bejöttem, üdvözöltem s elmentem mellette, nem zavartuk egymást feleslegesen. Nem volt vele dolgom. Fényes Samut vártam Szlovákiából. Fényes Samu azelőtt ügyvéd volt és ünnepelt színpadi szerző. Hol hazafias drámát írt, hol vígjátékot. Most a Diogenes szerkesztője volt, a lap gazdája és adminisztrátora. A lapot maga tördelte, maga hozta el a kis nyomdából a hóna alatt, s az előfizetés-megújítások idején személyesen vitte a példányokat a szlovákiai előfizetőknek. Ilyen propaganda-útról vártam haza. Harmadik délutánja vártam türelmesen, hogy megjöjjön és kiutalja a honoráriumot. Más lap már nem volt, ahova dolgozni lehetett, a részvétlenség megölte valamennyit, csak Kassák „Ma”-ja és Samu bácsi Diogenese élt. De a Ma nem fizetett. Fényes Samu fizetett, nagyon szerényen, de fizetett. És szeretettel fizetett, szabadkozva, hogy többet nem adhat, „rossz volt az inkasszó” mentegette magát, aztán a zsebébe nyúlt — mellényzsebből fizetett — és lepengetett az asztal márványára két-három ezüstsillinget. A forgóajtó fordult. Új szelvényesek érkeztek, egész sereg. Írószerszámot kérek a pincértől, vajúdás fog el. A fehér lap szigora visszaretent. . . Odébb tolom. Kassák se ír. Táskájában kutat s kihalász belőle egy „Revue Surrealiste”-et. „Jöjjön át, Németh Andor, fordítson le valamit nekem.” Átülök hozzá,

kihüvelyezni Robert Desnos révületben írt prózáját (*écriture automatique*), visszaülök a helyemre s tovább fixírozom a forgóajtót. Talán most. De csak Hajnal Jenő kacsázik el az asztalok között. Keresztülnéz rajtam. Haragban vagyunk. Nincs más hátra, alkotni kell. Hány délutánt lebzseltem el így Fényes Samura, Fränkl Kornélra várva, megosztott figyelemmel vajúdva verseken, amiket soha nem írtam meg, mert mire formába pattantak volna, történt valami. Dévény Jenő merül fel, az emigráció Tinódyja. Annak előtte ügyvéd volt és újpesti városatya. Ősz hajú, nyájasan mosolygó agglegény, magányos mint az ujjam, s emésztő honvágyát azzal csitítgatja, hogy magyar neveket ad Bécs utcáinak. A Canisiusgasse neki Kanizsai utca, Árokszállás a magyarok lakta Graben Hotel. Kedves, csupaszív ember, egyáltalán nem szédült meg attól, hogy Hatvany Lajos költővé avatta és kinyomatta verseit. Szerényen, szinte alázatosan viseli a babérkoszorút. Még rám sem haragszik, aki egy tréfás versemben kifiguráztam. E mű szájáról szájra járt, az emberek hallomásból idézték egymásnak, *flatus voci* volt, többet nem érdemelt. Az Atlantis imbolygó árnyai tántorogtak benne, mint az elkárhozott lelkek a *Divina Commedia* tercinaiban. Fellépett benne az emigráció Tinódyja is. „Deutsch doktor” — ismertem rá meglepetve. — De ő tiltakozva a szavamba vág:

*Deutsch voltam ott — a nevem itt lenn Dévény
E névre maga Hatvany keresztelt,
A Bécsi Erdő című könyvem révén. . .*

Hatvany Lajos hírlapi polémiánk óta nem érintkezett velem. De mikor értésére jutott, hogy ő is szerepel az époszban, bejött Lainzból, leült egy asztalhoz, követet küldött át hozzám, hogy függesszük fel fél órára az ellenségeskedést, meghallgatta a róla szóló tercinákat, fél óra leteltével úgy váltunk el újra egymástól, mint haragosok.

Végre! Megérkezett Fényes Samu! Közeleg a füstben, hatalmas, ősz ember, meg-megállapodik, kezel, sütkérezik a népszerűségben. Aztán észrevesz, int, leülünk, botját lába közé veszi, gyűrűjével megkoccintja a márványt, mint a felvidéki kávémérésekben, busa szemöldökét magasba rántja, s miközben a pincér feketét szolgál, előkaparja mellényzsebéből a sillingeket. Szemérmesen eltüntettem szerzői tiszteletdíjamat. Majd megkérdem, hogy sikerült a körút? Fias-kóval, mondja epésen. Nem kell azoknak, fiam, irodalom. Lelketlen többsérek, betyár gazemberek.

Máskor még az az ürügyem sincs, hogy Fényes Samut várom. Nincs kifogás, alkotni kell. De halogatom. A trécselés álmosító döngicséléssé olvad össze, a kontúrok összemosódnak, görcsösen erőlködöm nyitva tartani pilláimat, föl-erősíteni a gyenge ihletet, megrögzíteni a múltó pillanatot, formába önteni a létérzésemet. Hipnotizáltan nézem a szomszéd asztalnál mérkőző sakkozókat. Az egyik lovat szorongat a kezében, tűnődik, hova tegye. A másik sürgeti. Pièce touchée, lépni kell.

Lépni kell . . . Kezdjük.

Márványasztalok között eldobog a táltos
Ferde iramodásokkal, mint sakktáblán a ló
Miniatűr mint egy elszánt csontlovacska ez a

Pegazus

Vékony és fehér mint a habkő mint a víz

Az idő visz

Az idő nagy közömbösséggel mos tova

Az idő hullám márványasztalokat hömbölyít elém,
Itt nagy a visszhang és mindenki harsogóbban beszél
mint teszem négy szemközt közömbösebb helyen.

Egy darázs gomolyagba kerültem ezeket ideverte a
füst,

Azt kérdik zümmögve tőlem: mit sütsz ki celi szücs.

A sivatag közepén a fügefafa úgy hervadok körül-
belül

Amelyik nem terem fügét de darazsak dongják
körül

Bár lettem volna lovacska vagy inkább szikomór

Hiába mintázom magamat nem bírok az anyaggal

Mit csiholjak ki magamból hogy megveregessék a
tomporomat kérdem szükségtelenül mint a ló

Így születik a vers pedig hiábavaló

A világ tovább csobog a lovacska hetykén hegyezi
fülét

A lovacska nyihog és fejével vidáman integet felém

Én egy nagy bérház vagyok amin keresztül húz a
hideg

*Idegeimen átjárnak az idegenek
Éz pedig egy luftballon és egy politikai zsinat
Éz a kávéház amelyben árdrágítanak
Éz a megnyírt gólyamadár amelyik féllábon áll
Éz a szultán hermelinkabátja ez a kacsalábon forgó
vár*

*Csak én teszek úgy mintha nem hallanám én
meglapulok*

*Most a zene hörög tüzet recsegnek a trombiták
Nem bírom ezt az életet nem bírom tovább
A zene szétterjed a füstben a preri ég
Elég volt ebből az életből elég
A lovacska ledobja lovasát összecsap felette a fű
Ideje ez a vers úgyis túlhosszú lélegzetű
Nem tudom hogy történt elkábított a zaj
S kinőtt belőlem közben, mint halottból a haj.*

Egy szeptemberi délután fiatal fiú áll a villamosmegálló előtt, szétnéz, felfedezi a kávéházat, kétszer-háromszor elsétál az ablakok alatt, megáll a sarki újságáros standjánál (magyar emigráns), beszélnek, az újságáros bejön, megkérési Kassákot és közöl vele valamit, egy maista kimegy az utcára a fiúért és beszólítja a kávéházba. Visszasüppedtem merengésembe.

József Attila volt. Aznap érkezett Magyarországról.

„1925 szeptemberében kikísértük Attilát a bécsi hajóhoz” — írja nővére visszaemlékezéseiben. „Két bőröndöt vitt magával, tele papírlapokkal, újságokkal, nyakkendőkkal és keménygallérokkal. Férjem az évek folyamán ruhatárát csak nyakkendőkkal és gallérokkal frissítette fel, a régieket Attilának adta. Egy-két ruhával is megajándékozta, amiket egy olcsó kis szabó igazított Attilára. Ezek a ruhák fényesek és kopottak voltak, már férjem is kifordítva viselte őket. Télikabátja nem volt. Hogy mégis legyen valami meleg holmija, rátukmáltam férjem rövid, birkaszőrrel bélelt bekecsét, ami meleg volt ugyan, de erős birkaszag áradt belőle és hullott a szőre. Ezenkívül egy rúd szalámit és egy vekni kenyeret vitt magával.”

A pesti hajó fél hat tájt köt ki a Práter összekötő hídja alatt, Attila villamosra ült és egyenesen az Atlantisba jött.

Hét órára járt. Ez a leváltás időszaka. A délutáni kávéházi üzem kezdett átalakulni estelivé. Máris túlléptük a türelmi időt. A szelvények hat óráig voltak érvényesek. A nappali főúr már átadta börtasakját az éjjelinek. A mélyvíz szedelőzködött. Idegen pincérek tüntették el gyors, szakavatott mozdulatokkal veszteglésünk maradékait, a hamutálcákat, a csészealjákat. A háttérből vinnyogó szaxofonfutamokkal kísérte kivonulásunkat a jazz-zenekar.

Még az este megszerettük egymást, vagy ez csak hónapok múlva következett be? Nem tudom. Minden eredet titokzatos. Igaz, hogy oly egyének, akik a művészetnek élnek, szinte önkénytelenül is mindjárt a lényegüket közlik egy-

mással, ahhoz azonban, hogy érintkezésük fesztelen legyen, egyezéseik és különbözőseik békés tudomásulvétele megalapozza közöttük egymás fenntartás nélküli elfogadásával a teljes harmóniát, többszörös együttlét szükséges, sok-sok beszélgetés, idő. Márpedig, úgy emlékszem, ez ismerkedés után csak elvétve találkoztunk, olyankor is futólagosan, Attila dolgai után szaladgált, beiratkozott az egyetemre, lakást keresett. És nyilván ünnepeltette is egy kis sé magát. A folyton dohogó, de alapjában jámbor politikai menekültek szent elszörnyülködéssel rajongták körül a fiatal fiút, aki verseivel másodszor támasztott vihart odahaza.

Attilának jót tett a népszerűség. Kitárulkozott, mint a virág, ha öntözik. Sugárzott, ujjongott, lelkendezett, valósággal ficánkolt az elégedettségtől. Mámorosan boldog volt, s ez a boldogság olyan erővel áradt, sugárzott a személyiségéből, hogy mindenkit, aki a közelébe került, megdelejezett. Öröm volt együtt lenni vele.

Kedvességével, természetes bájával mindenkit megnyert, akivel összekerült. Lesznai Anna révén, akinek néhány magyar diákkal hurcolkodni segített, megismerkedett Balázs Bélával és Lukács Györggyel. Egy, minden tekintetben ropant igényes kis társaság fogadta be a fiatal fiút a maga felsőbbrendű mikrokozmoszába. Jelenti is haza boldogan: „Itt említjük meg, hogy Lesznai Anna, Balázs Béla és Lukács György igen nagy költőnek tartanak, különösen az utóbbi, mint az első világirodalmi — nem kozmopolita — kvalitásokkal rendelkező proletár-lírikust.”

pedig csak a csak. Amikor jöttél, mis-
malom kőle és a paripus megis-
mellődte. Be akart a veszemis-
talysok kibővülnek - Főzet tölts
vers-nabizimul, ahol a verse m-
talysok kibővültek Wagner - tan a
wagneris verse szabályával. Kab-
tyokat csak megleso utamintól at-
hathadunk, tehát csak az a verse
korhataunk, amint megalkalunk
éket. - Amik kavaróval in, az
a te kintén isékelésed, mely nem
szérik az anyimul. Pedig kavaró
löl in ipen kívül állate, mondhat-
nám nincs korra semmi köröm. Epe-
pen ezek bevélték az elöb anyis
intudatoson Főzet tölts-versek-
ról is nem jöl. szabályokhozról.
A művelésről, személtetésről is
nemintalásról az mondakod, semes,
talál is vele keljesen sz. elölet.
Amilyen nem áll. kőz. tölts-versek
megjékesek sem talál inis, meg inis

5/a. József Attila József Jolánhoz írt levelének utolsó előtti oldala (Bécs, 1926. június)

16
lehet. Először az Ady-versek revidálásán már
ismeregetések, tehát csupán alkalmat-
máris kell ökök. Ellenben sem lehet
véres vérszékelyek sem Ady-költés-
mennyt írni és Kassák-költés-
mennyt se. Ez azt mutatja, hogy a szabá-
lyok csupán a kultúráséjakból publi-
kálódhatnak, amik is inkább, mint a
költemény, a verselésű, olyan finom
és mintaként valóban, hogy mással
- (mint utpéldául a bors minden) -
mint önmagát ki nem fejezhető.

Az a rádió az a Budapesti adás
néhány és én Pécsben vagyok. De tudok
én és az ország, hogy éppen is hallgat-
tass: végtelen, ahogy az a rádió a se
szélesre és én tisztáztam, hogy
párcsaimat az a dombon honá, hogy men-
nél erősebb legyen és megkalkulást
a csillagok egybe fűzést és hogy meg-
hallhass, hogy milyen mellesleg haj-
lít a földre az ég. Hogy tanácsosan hall-
tass az, amit látás és ami megvan.
Ez az a csodálatos képe az, időnként

Ki csodálná, mikor olyan körben forog, ahol értik, dédelgetik s már első megnyilatkozásaiból megérik, kicsoda s mire hivatott — ki csodálná, kérdem, hogy büszke, boldog, bizakodó — s „fuldoklik a gyönyörűségtől”?

Hogy közben újságot árul, iskolatermeket söpör, talán koplal is?

Hát igen, koplal, de füttyörészve.

Eszmélkedés az anyagi szegénységről és a világhiányról

Szegénynek lenni és szerencsétlennek érezni magát, nem ugyanaz. Még a nyomor sem ok magában arra, hogy az ember kétségbeessék. Minden az öntudaton múlik. Azon, hogy az ember mire tartja magát.

*Az világ kint haddal tele,
De nem abba halunk bele.*

Zengte éppen Balázs Béla valamikor.

Erről azonban nehéz meggyőzni a közvéleményt. A közhely az élhetetlen álmodozóról, aki ábrándozva csetlik-botlik a való világban, melyet nem ért s amely nem érti őt — a közhely a felelőtlen álmodozóról, aki lassan-lassan rájön, hogy az élet más anyagból való, mint az álmai — a művészeiről, aki kései csalódásában megátkozta magát és a világot, eldobja életét — hamis; hamis és hazug.

Hütlenné volnék József Attila emlékéhez, ha nem foglalnék a leghatározottabban állást ama ostoba legendával szemben, mely a világtól idegen álmodozóvá bélyegzi azt a költőt, aki maga az akarattá kalapált értelem volt, s aki, mint költő, a felismert, a való világ mérnökének tartotta magát.

A helyreigazítást már itt el kell kezdenem, életének legnaposütésebb időszakában, amikor igazán semmi sem állt távolabb tőle, mint a világgal való szakítás gondolata — amelyből már többször ki akart ugrani, ugyanattól a rettenetes, sötét kényszerűségtől hajtva, amitől utoljára, mikor sikerült is neki.

Erről is szó lesz a maga helyén. Egyelőre a szegénységgel való ifjúkori viszonyát ismertetem.

Ha nem tartanék attól, hogy félreértenek, azzal kezdeném, hogy kacér szegény volt. József Attila hivalkodott a szegénységével. Csillogó szemmel, derűsen mesélgette, mi minden volt már, kis kanász, varjúcsósz, kenyeresgyerek, hajósinas — körülbelül azon a hangon, ahogy a matrózfiú meséli első világháborús útjáról hazatérve, hol, merre járt, milyen népeket látott, milyen szokásokat.

— Húsz évvel! — nevetett Attila és kihúzta magát.

Máskor — más hangulatban — arról is beszélt, hogy sokat nélkülözött, de megint csak nem azon a hangon, mint aki szánatni kívánja magát, hanem inkább csak azért, hogy hitelesítse történeteit. Mert az otromba tényeknek — sajnos — nagyobb a hitelük, mint a tündéri színezésnek. Pedig a tündéri nem kevésbé igaz.

Nyűtt pamlagomon elnyúlva, szótlán hallgattam történeteit. Egyszerre csak észrevette, hogy szomorú vagyok. Rámrontott, felrázott: „Ne hagyd el magad, Banzáj! Lehetsz még te is hajósinas!”

De én tudtam, hogy nem lehetek. Attila is tudta. Talán azért sajnált.

— Mi nyom? — faggatott.

— Minden — mondtam.

És keveset mondtam. Igazában ezt kellett volna felelnem: az az érzésem, hogy minden nyomna, ha éreznék, de az a rettenetes, hogy nem érzek semmit, pedig az egész világmindenség felém gravitál, mintha belém akarna zuhanni — éjjel az égitestek, nappal a házak, a hivatalok — minden, ami szilárd, ami intézményesített, minden, ami kívülem van, ami idegen, dől, omlik, zuhan felém — s egy centiméternyire tőlem — megáll. Nem érzek semmit. Csak a veszedelmet, hogy a mindenség egyszer összeroppant. Nem érzek édeset és keserűt, jót és rosszat, tájt és embert, minden, ami kívülem van, valószínűtlen, fenyegető, kísérteties, de nem jut el egészen hozzám, egy centiméternyire kívülem marad. Tárgyalnak velem: miközben kérdeznek és válaszolok, az az érzésem, hogy ködalakokkal vitatkozom, hogy az egésznek semmi értelme. Mindennek a valóságában kételkedem. Amihez nyúlok, széjjelmegy az ujjaim között. Te is. Te sem vagy.

Láttam Attila értelmes tekintetéből, hogy igyekszik fel-fogni panaszomat. Homlokát ráncolta. Gondolkodott.

— Folytasd — mondotta.

Folytattam. Elmeséltem állapotom történetét és változó kórtüneteit. Hogy volt egy különösen passzív periódusom, az emigráció első éveiben, amikor még arra sem tudtam rászálni magam, hogy lakásra tegyek szert. Hónapok hosszat egy fürdőszobában laktam, míg megtűrtek az ismerőseim. Mikor kitétek, találomra kivettem az első kiadó szobát

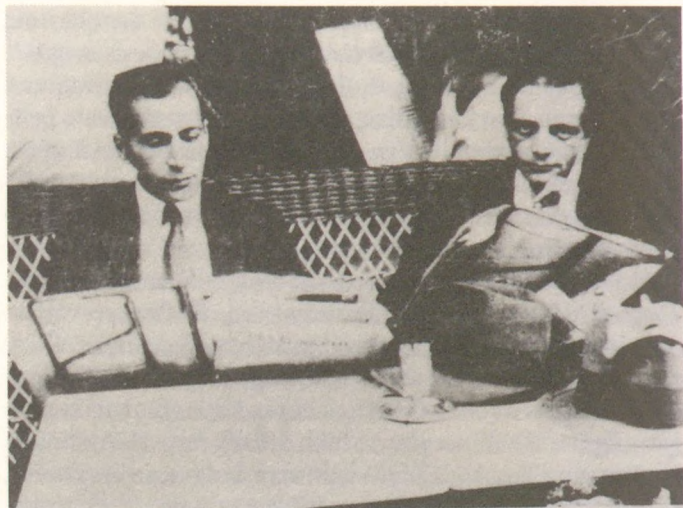
az újságban hirdetett címek közül, egy öregasszonynál, aki félszemére vak volt, s öt, ocsmány kutyavakarccsal vette körül magát. A kutyák ellenséges morgással figyelték minden mozdulatomat. Éjszaka pedig, akármilyen óvatosan forgattam meg a kulcsot a zárban s nyitottam be az előszobába, mire villanyt gyújtottam, mind az öt rajtam volt és tépett, rángatott. Onnan a Ritzbe költöztem. Három napra, tovább nem bírtam anyagilag. Akkor elhatároztam, hogy hajóra ülök és lemegyek Wachaubá. Csillagos, nyári éjszaka volt. A hajó tíz órakor indul, a fedélzeten kialszom magam. Loholtam a hajóállomásra! (Mennyit loholtam, barátom, különböző ürügyek alatt, megtalálni ezt vagy azt, benézni minden kávéházba, azokba is, ahova sose járt, egyre makacsabbul, egyre kilátástalanabbul, míg az ember a fáradtságtól szinte összeesik s tántorogva rohan tovább, mint a részek . . . Míg az ég szürkülni kezd és a hajnali szellő söpri a papírfoszlányokat. . .) A hajó már elindult. Egy pillanatja szedték fel a hidat, most farolt oldalt lámpáival, s a fedélzeten szólt a gramofon. Sírni tudtam volna, ha tudtam volna sírni. . . De így csak álltam, mint a cövek, majd megfordultam s rohantam vissza a zuhanó, idegen házak közé. . . A Ringen Déry Tiborba botlottam bele. Megszólított. Megérezte volna embertelen elhagyatottságomat? Elmondta, hogy felesége — újdonsült házaspár volt — Magyarországra utazott, szalmaözegegy. Nála alhatok. Alvajáróként követtem. Hietzingben lakott, kertés villa hátsó részében, vidám szobákkal, finom illatú fürdőszobával, hűvös csönddel, a hold a virággyakra világított. Megágyazott a pamla-

gon, betakart, válaszkényszer nélkül szóval tartott, míg elaludtam, reggel tejeskávét hozott az ágyamhoz és megittatta velem, aztán meglátogattuk a háziurat. Öreg hivatalnok volt, húszezer kartonkatona birtokosa. Kétszer évente hadgyakorlatot rendezett. Egy nagy kerek asztalra felállította teljes látszámú játékhadseregét, ágyúkkal és utászszekerekkel. Megtekintettük a parádét. „Da brauchen's net auf den Schmelz gehn” — hivalkodott.

Másnap este egy kávéházban adtunk találkát egymásnak Déryvel. Elfelejtettem, hogy melyikben. Kétségbeesve jártam sorra a kávéházakat, majd kisi tettem Hietzingbe. Déry még nem jött haza. Elhatároztam, hogy megvárom. A kapufélfához támaszkodva füleltem a lépés-kopogásokat. Nem ő jött. Egyre ritkábban jött valaki. Hűvös lett. Hunyorogva néztem a csillagokat. Végül már nem bírtam a várakozást. Hátramentem, lekuporodtam a lakás ajtaja elé tett lábtörlőre, térdemre fektettem a fejemet és elaludtam. Ott botlott fel bennem pirkadatkor Déry, mint egy alvó kutyában. Bevitt magával. Ilyen voltam még röviddel ezelőtt. Ma már nincsenek világból kiszaladási-rohamaim, megadtam magam. De így még rosszabb.

Attila gyökértelen társadalmi helyzetemre vezette vissza állapotomat. Szót is talált rá. Így nevezte: világhiány.

Visszatérve oda, ahonnan ide jutottam: mi a szegénység ismérve? Mikor szegény valaki? Ha nincs biztosított megélhetése? Akkor is, ha húszéves ifjú, aki előtt nyitva áll a világ, aki értelmével megújítani készül a világ ábrázatát? Szegény

6. Déry Tibor és Németh Andor

volt Attila? Ha mondja, se hiszem el neki akkoriban. Ahogy írtam: a mesék kisebbik királyfiát láttam benne, akinek csak meg kell ráznia magát, hogy lehulljon róla a koldusgúnya.

Hogy is láthattam volna másképpen? Ami keveset közölt magáról, származásáról, családi kapcsolatairól, szappanfőző apjáról, aki átkelt az óceánon s anyjáról, aki felhőt kékít az ég vizében, mesének hangzott. S ellentétben volt fellépésével, modorával, választékos előadásával, minek alapján

akár Etonban nevelkedhetett volna. Könnyed volt, fölényes és gondtalan. Néha, mintegy melleleg, mondott, igaz, ilyeneket is: két napig nem ettem meleget, de ezt is olyan szenvtelenül jegyezte meg, mintha azt mondaná: három éjjel lestem étlen-szomjan a bölénybikára.

Szegényekben nem volt hiány körülöttem sem akkor, sem azelőtt, sem azóta. Ismerem — a rongyosoktól a rongyot rázóig — a szegénység összes változatait. Attila egyik csoportba sem illett bele. Pedig töviről-hegyire ismerte az összes elképzelhető válfajokat, személyesen megjárta a kínlás poklának minden kerületét, de úgy, hogy lelkében mégis érintetlenül jutott ki a csillagok alá.

Ugyanabban a városban laktunk, ugyanabban a társaságban forogtunk, mégis megesett, hogy hónapszám nem láttuk egymást. A mezőnyön tülekedtek a figurák, helyzetek alakultak és változtak, volt aki előre jutott, volt aki hátrakerült, volt aki kibukott, csak én vesztegeltem táblahelyemen érintetlen bástyaként, mint akit a sors a végjátékra tartogat. Le voltam kötve kívül-belül.

Attila vidáman cikázott ide-oda. Irigylésre méltó szabadsága volt, leléphetett és visszaléphetett. El is tűnt, néha hetekre, néha hosszabb időre. S mindig más József Attila volt, aki jelentkezett. Nemcsak szellemi értelemben, testileg is. Erősödött, férfiasodott — fejlődött, mélyült. Többnyire reggel állított be hozzám, frissen, jókedvűen, kiráncigált az ágyból, magával cipelt. Jókedve egész napomat bearanyozta. Máskor társaságban találkoztunk s feloszlása után

együtt maradtunk. Attila belémkarolt, s kedves, hízelkedő hangon megkérdezte:

— Elmondhatok egy verset?

Minden verse más volt, mint az utoljára hallott, előreláthatatlanul más, semmire nem emlékeztető — s megnyugtató, világosságot gyújtó, felvillanyozó. Verseinek hangulati háttere, az érzés, amiből születtek, áhítatos volt, maradéktalan szerelme mindennek, ami van, jónak és rossznak, szükségesnek és feleslegesnek. Megnyugvás, béke, barátság árad a sorok közül; feloldódás, a békétlenség békébe nyújtózko-dása, panteista életérzés: minden úgy van jól, ahogy van, noha a miértre nincs felelet.

*A bábok között elaludt a hangya.
Szél, a bábokat most el ne fúdd!
Különben jó az is.*

*Kis, fáradt fejét csillámokra hajtja
és alszik véle csöpp árnyéka is.
Egy szalmaszállal fölkelteni szépen!
De jobb, ha már indulunk haza,
erősen beborult —*

*Á bábok között elaludt egy hangya
És — hopp — egy csöpp már a kezemre hullt.*

Az eső eredt el, vagy Attila könnye perzsel az utolsó sorban? Kit sirat? A gyanútlanul szendergő hangyát, magát, téged?

Már e kis vers bonyolult érzelmi áttételeiből is megállapítható, hogy Attila derűsen érzékeny mindenbe beletörődését nem közönséges vívódások előzhették meg, míg idejutott. Ez nem a megváltoztathatatlanban való filozofikus megnyugvás. József Attila sohasem állította, hogy világunk a világok lehető legjobbika. De hitt a világban és hitt az emberekben. „Nincs senki, akire rámondjam, örömét lelte nyomoromban.” Szebb felmentést aligha adott valaha költő embertársainak.

Később Fényes Samu Laudon utcai lakásán láttam Atti lát sűrűn vizont.

A torzonborz szakállú, hórihorgas öreg, aki az ószövegbeli prófétákra emlékeztetett, mindent elkövetett, ami csak elképzelhető, hogy külsejével konformis legyen. Átkozódott, dörgött, rángatta vastag, fenyegető szemöldökét, de hasztalan. Érzelmes, lágyszívű ember volt, szigorúan tudományos világnézettel. Lapjában, a Diogenesben, az anyagelvűség tanát propagálta, s ugyanott megkülönböztetett tipográfiával közölte József Attila anyagtalan, légies könnyedségű verseit. A Diogenes téglavörös füzeteiben látott először napvilágot az *Űlni, állni, ölni, halni, Az oroszán idézése, a Fiatalasszonyok éneke, a Pernyetáncra* stb.

Fényes Samunál ismerkedtünk össze A. B.-vel, egy fiatal, mongolarcú, pozsonyi származású zongoraművésznővel, aki Bécsből készítette elő európai hangversenykörútját. Tizenhat éves volt, korához képest feltűnően eszes, a maga erejére utalt, makacs, szegény kis ágrólszakadt, aki fogait összeharapva törtetett fölfelé. Ahányszor felkerestük Attilá-

val, zongora mellett ült. Tíz-tizenkét órát gyakorolt napon-ta. Hosszú délutánokat töltöttünk nála, meghallgatva húsz-szor-harmincszor egymás után ugyanazt a Mozartot vagy Chopint.

Attilának csodálatos hallása volt. Valószínűleg e zenei délutánok inspirálták minden fogalmiságtól mentesen érzékeltetni azokat a hangulatokat, amik különben csak zenével fejezhetők ki. Így született meg a csodálatos

*Holott náddal ringat,
holott csobogással,
kékellő derűvel,
tavi csókolással.*

*Lehet, hogy szerelme
földerül majd mással,
de az is ringassa
ilyen ringatással.*

(Ringató)

Ennél is különbs talán az egész világirodalomban egyedülálló ez az igazán „esztelenül szép” abszolút zenei hatású költemény:

*Klárisok a nyakadon,
békafejek a tavon.
Báránygané,
báránygané a havon.*

*Rózsa a holdudvaron,
aranyöv derekadon.
Kenderkötél,
Kenderkötél nyakamon.*

*Szoknyás lábad mozgása,
harangnyelvek ingása,
folyóvízben
két jegenye hajlása.*

*Szoknyás lábad mozgása,
harangnyelvek kongása,
folyóvízben
néma lombok hullása.*

(Klárisok)

De még ott is, ahol természeti benyomásokat ad vissza, feltűnő, milyen árnyalatosan érzékeli és érzékelteti a természet minden kis neszét, hangját:

Ám egyre több lágy buggyanás . . .

És dűnnyög, motyog a cipő . . .

*S tovaringatja fodrosan a szél
A tünődve zümmögő időt . . .*

Tétova szunyog sír . . .

Lompos tyúkja kárál a torsra . . .

Csend fülel, motoz a setét . . .

*Csak egy ladik, mely hallhatón
Kotyog még a kásás tapon . . .*

*Sűrű csönd ropog a havas
mezőben . . .*

*Az ól ajtaja kitárva
Lóg, nyikorog, szél babrálja . . .*

*Uraságnak fagy a szöllő,
Neki durrog az az erdő . . .*

*Lebeg a szél lebontva,
— Késő, szép délután ez, késő —
Fodraiból a levelet
fésüli zümmögő fésű . . . stb.*

Debussy vagy Kodály üvegesen buggyanó hangszíneire emlékeztetnek. Ugyanilyen antológiát lehetne összeállítani postimpreszionista foltjaiból.

*Piros hold körül denevérek,
Bársony koszorú, bodor féreg.
Malacvilágosság az égen . . .*

*A báránybunda árnyakat
Tűlevelű fák fércelik . . .*

Dunnába bútt fenn a magas . . .

Csillagra akasztott homály!

Fönn felhők lágy batyui bomlanak . . .

*Ezüstös fejszesuhanás
játszik a nyárfa levelén . . .*

*Téli éjszaka. Benne,
mint külön kis téli éj,
egy tehervonat a síkságra ér . . .*

*A teherkocsik fagyos tetején,
mint kis egérke, surran át a fény,
a téli éjszaka fénye . . .*

*A város peremén,
mint lucskos szalma, hull a lámpafény . . . stb.*

A. B. évek múlva bukkant fel Pesten, mint egy prágai nagyiparos menyasszonya. Józszándékú gyerekességgel meg akarta mutatni nekünk, hogy művészi karrierjétől függetlenül társadalmilag is érvényesült. Míg Pesten tartózkodtak, tejbem-vajban fürdették Attilát. Búcsúzóul felvitték a János-

hegyre gépkocsijukon, majd, mint akik elvégezték küldetésüket, visszarohtak Prágába.

Az A. B. epizód után ritkábban találkoztunk. Végül egy reggel Attila megjelent a lakásomon, bejelentette, hogy hazautazik, s melegen rábeszél, hogy tartsak vele. Haboztam. Attila nem vitatkozott, összecsomagolta holmijaimat, koscsit hozatott.

Estére Pesten voltunk.

Pesti bécselők

— Lidi nénémnél keress, a Lovag utcában.

Így váltunk el.

Fekete fejkendős, sovány, vásárhelyi parasztasszonynak képzeltem „Lidi nénémet” a neve miatt. Holott tudtam, hogy M. Ö. budapesti ügyvéd neje. Az önmagam-alkotta kép elevenebb volt, mint a fogalom.

Másnap délelőtt jelentkeztem a Lovag utcában. Szubrettszobalány külsejű hölgy nyitott ajtót.

— József Attila úr?

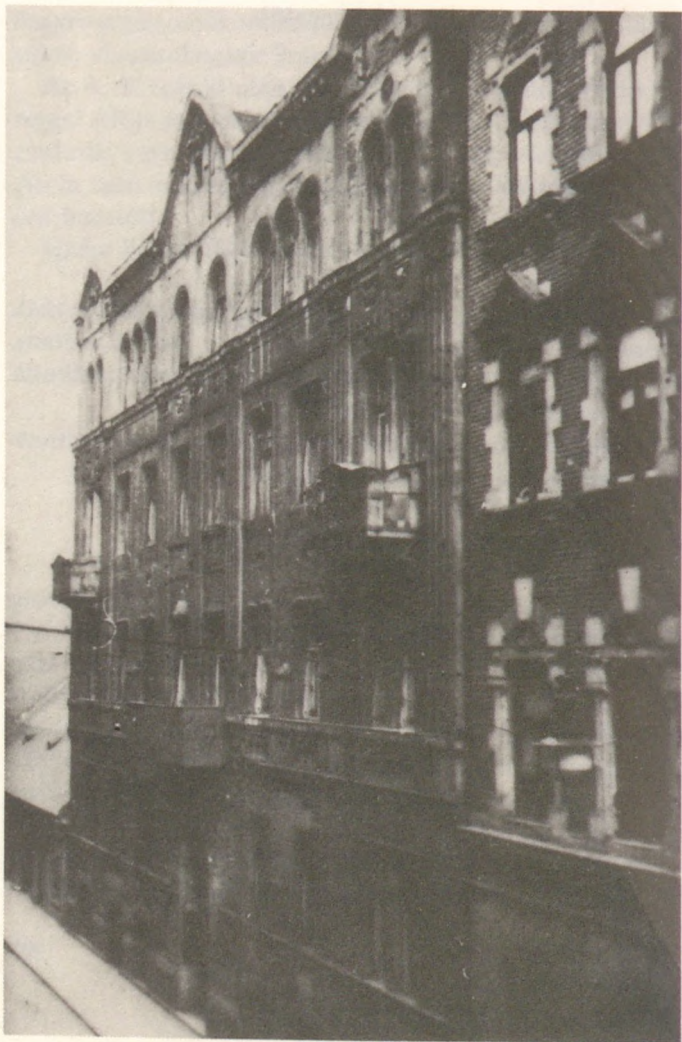
— Tüstént itt lesz, leszaladt cigarettáért.

— M.-né nagyságos asszony?

— Én vagyok — nevetett rám a szobalány. — Maga meg N. A. Megismertem Attila leírásából.

Beljebb terelt. Beszólította Etust. Attila is hazajött közben. Rövidesen úgy ültem közöttük, mint aki a családhoz tartozik. Fél egy tájban hazaérkezett a ház ura. Meglepett, hogy Etus doktor úrnak szólítja. József Jolán, (akkor M.Ö.-né és Lucie) maradéktalan őszinteséggel tárta fel könyvében a Lovag utcai családi tragédiát.

Ahogy az ügyvéd megjelent, elröppent a meghitt hangulat. Ő erről nem tehetett. A dermesztő hatást, mit a többiek-

7. A Lovag utcai ház

re gyakorolt, nem a lénye, nem is a viselkedése váltotta ki. Egyáltalán nem volt nyomasztó egyéniség. Hallgatása nem volt helytelenítő. Minél többször fordultam meg körükben, annál erősebbé vált az a meggyőződés, hogy nem ő terrorizál, hanem őt terrorizálják. Hogy feleslegesnek, *indésirable*-nak érzi magát a testvérek intimitásában. Viselkedése meghatóan félszeg volt. Szinte rá volt írva az arcára: tudom, hogy zavarok.

Miféle tolsztojánus megszállottság hajtotta ezt a hallgató embert, mit akart vajon levezekelni, mikor megkérte a cukorkaslány kezét? Az elhatározás tolsztoji volt és a kivitele is. Ahelyett, hogy elmerült volna a szegénységben, mint a nincstelének ingyen prókátora, kiemelte milliójéből a kis cukroslányt, elvitte a Terézvárosba úriasszonynak. De az átültetés nem sikerült maradéktalanul. Az ügyvédné nem volt hajlandó múltjával szakítani. „Értsd meg, drágám — hajtogatta az ügyvéd —, téged vettelek el, nem a családodat.” Hiába. „Lucie” jobb testvér volt, mint feleség. „Nem fért a fejembe — írja könyvében —, hogy az egyén felemelkedhet, kiválhat osztályából, de azokat, akik hozzá tartoznak, akik ugyanolyanok, mint ő, már nem viheti magával.” S nem nyugszik, míg az ügyvéd meg nem engedi, hogy testvérei náluk lakjanak.

„Először készültünk vendégül látni férjem barátait vacsora utáni feketére. Vacsora alatt M. közölte kívánságait: Attila ne mutatkozzék a vendégek előtt, maradjon a szobájában, Etus pedig kössön fehér kötényt, tegyen bóbitát a fejére s engedje be a vendégeket: ő lesz a szobalány . . .

— Hogy képzeled azt, hogy testvéreimet úgy fogom szerepeltetni, mit a ház cselédjét? — kérdeztem magamból kikelve.

— Nem kell senkinek sem tudni, hogy a testvéred — felelte. — Szükség van valakire, aki felszolgál. Egyáltalán nem tudom belátni, miért esne az nehezebbre Etusnak. A munka nem szégyen.

Szó szót követett, összevesztünk. Berobogtam a gyerekekkel az udvari szobába:

— Szedjétek össze a holmitokat! Csomagolunk és elme gyünk!

Etus szaladt és hozta a ruháskosarat a kamrából. Belehajgáltuk a szekrényből a ruhákat. Körülnéztem, mit vigyünk még magunkkal és gondolkoztam, hova vigyünk.

Attila nézte, amint dühöm keserves sírásba olvadt. Kezeimet tördelve fordultam hozzá:

— Mondd Attila, hát hová menjünk?

Csengettek. Attila megszólalt:

— Eredj, mosd meg a szemedet. Itt vannak a vendégek. Nem kell mindenkinek látni, hogy bőgtél.”

Abban az időben, mikor én a Lovag utcai lakás minden napos vendége voltam, már elcsitultak a nagy viharok. Mindjárt első alkalommal ebédre marasztaltak.

Az asztal körüli elhelyezkedés, a felszolgálás minden kis mozzanata hangsúlyozta, hogy a ház M. igényeihez és szokásaihoz igazodik. Azonban ez csak külsőségekre szorítkozott. Valójában olyan volt a helyzet, mintha nem is én lettem volna vendég, hanem M. Megtisztelő, de kissé nyo-

masztó vendég. Alighogy a feketéjét kiitta, felállt és félszenen elköszönt. Távozása felszabadítóan hatott mindnyájunkra.

Természetesen a testvérek cinkosa voltam az M. ellen irányuló összeesküvésben. Ami főleg abban állt, hogy az asztalnál, vagy ha napközben hazavetődött, ami ritkán fordult elő, tudomásul vettük a jelenlétét. Ha megjelent, „lapultunk”. Nem a valóságban, hanem „érzésben”. S ha elment, úgy zsibongtunk, persze megint csak képletesen, mint az iskolás gyerekek, amikor a tanító elhagyja a tantermet. S Lucie velünk. Ha lebiggyesztve keskeny alsóját s vékony szemöldökét felrántva azt mondta: „a férjem”, nevetni kellett. S ő velünk nevetett. Ő is úgy állt M.-hez, mintha az a gyámaja lett volna, nem a férje.

Vásott kölykök voltunk, hetykék, szertelenek. Vesztettül fiatalok és kegyetlenek. Aki más volt, mint mi, az nem számított. S az ügyvéd más volt. Más szavakat ejtett, fején másként tapadt a haj. Ellenség volt, ellenségünk füstölgő szemeivel. . .

József Jolán, aki közülünk legjobban ismerte M.-et, megható őszinteségű emléket állított egykori férjének: „Csak sajnálni tudtam férjemet s magunkat is. Ezer mentséget találtam számára. Tudtam, hogy gyöngéd szeretettel csüggött anyján és családján, s miattunk veszette el őket. Éreztem, hogy idegenkedik attól, hogy testvéreim foglalják el azok helyét. A gyerekek is szerették őt. Talán jobban szerették, mint hozzátartozói. . .” „Tudtuk, hogy jó ember, hiszen annyi jelét adta” — írja egy helyütt.

Ma úgy találom, hogy a Lovag utcai kis körben M. volt a legszánalomraméltóbb, a legszomorúbb figura. Ő volt az úr és mégis úgy járt-kelt saját házában, mint akit csak megtűrnek. Sokszor volt az az érzésem, mikor felállt és elment, hogy nem látjuk többé. De visszajött; morális férfi volt, aki végigcsinálta, amire vállalkozott. . .

Hogy mit vállalt, mikor családja felől kezdte faggatni a mindig éhes kis gépírólányt, természetesen akkor még nem tudta. Csak érdeklődött, beszélgetett, talán hogy enyhítse a lány zavarát, aki olyan riadtan nézett szét a puha szőnyegekkel, földig omló függönyökkel bélelt meleg szobában. Hallgatta, amit a lány versfaragó kis öccséről fecseg, s megígértette vele, hogy elhozza a fiú költeményeit. Ez elmaradt — és jó, hogy elmaradt — zavarta volna a fejleményeket. A verselgető öccs maradjon csak a háttérben. Majd eljön az ő ideje is. Az ügyvédet egyelőre nővére érdekli. Az ügyvéd félszeg, romantikus. Hónapokig nem ad magáról életjelt, az ember azt hinné, hogy valamiről megfeledkezett. De nem. Habozik, küzd magával. Az egész társadalmi rendnek meg kell rendülnie, hogy véghezvigye, amire legbelül rég elszánta magát. Hogy feleségül veszi az egykori cukorkáslányt. Félszegségből, félénkségből? Elhatározását célzásokban méri csak közölni. Színházban voltak Shaw Pygmalionjánál. „Előadás végén azt kérdezte tőlem, tudom-e, miért néztük meg »ezt« a darabot? Nem tudtam. Akkor magyarázni kezdett: ő is vesz majd magának egy pár fehér kesztyűt, mint a darab végén a főszereplő. Ezt csak értem? Nem

értettem. Ennyi értelmetlenség után kénytelen volt világosan megmondani: elvesz feleségül.”

Milyen érzelmességeknek kellett meggyűlniök és kifakadniok, milyen félszepségeknél játszódniok, milyen visszáságoknak és borulatoknak, hogy József Attila nagy versei megíródjának! Milyen messziről indul el minden! S milyen céltudatosan irányított! „Nemzett József Áron — Megszült Pöce Borcsa” — mondja a költő. De itt csak testi létrehozói-ról számol be. Még egy nász kellett, hogy sorsa kiteljesüljön. A nő, aki második születéséhez igényeltetett, már mellette volt. „Nem apánk álma motoszkált a fejemben, az ősz öreg ember jóslata, hogy Attilából nagy ember lesz. Ahogy ránéztem, amit tőle reméltem, az nem külső jelből, vagy belső megézésből fakadó meggyőződés volt, hanem állapot. És mióta az eszemet tudom, ebben az állapotban éltem mindig. Az, hogy verset írt, az olyan természetes volt a szememben, mint a mozdulatai, a barna, hullámos haja, csillogó, értelmes, lelkes szeme. Ezt akartam elérni mindenáron: hogy M. is így lássa őt és a dolgait.”

És addig nem nyugodott, amíg elérte, hogy M. is így lássa. Ez nem volt könnyű dolog. El sem érhetne volna, bárhogy erőlködik, ha csak egyedül akarja. De más is akarta — az érthetetlen, titokzatos rendelés, mely kever, oszt, forgat, párosít, hogy kihozza, amit meg akart csinálni. Egyenesen vagy kerülő úton, könnyebbségeket vagy akadályokat teremtvé. Mert az akadály épp annyira feltétele a sikernek, mint a könnyebbség. Isten angyala, ki a tévelygőt útbaigazítja, nincs mindig tisztában feladatával. Megbízatását csip-

csup feladatnak tekinti, rossz kedvvel, zsémbesen végzi el. Nem is kell, hogy tudja, kitől van a parancs, azt sem, hogy közeg, valami hajtja, készíti. Mindig mást akarunk, mint amit létrehozunk. Hegel szerint ez a történelem története, List der Vernunft. Ebből a szemszögből ítélem ma meg M. Ö. szerepét a József családban. Azért házasodott, azért élt évekig boldog-boldogtalanul, hogy József Attila versei megszülessenek. Tudta ezt? Honnan tudhatta volna? Sejdítette legalább? Kifejezetten semmi esetre. De valamit sejdíthetett. Miért érdekelte, hogy a kis gépírólány öccse verseket farag? Miért kérte meg a gépírólányt, hogy hozza el a kisfiú verseit? Mondtuk, hogy ez elmaradt és hozzátettük: jó, hogy elmaradt. Most már megmondhatjuk, miért. Mert kultúrsznob volt — láttuk a viselkedéséből.

Vannak emberek, akik szégyenlik az érzelmeiket. Akik az ellentétét játsszák annak, amik. Mogorva angyalok.

A nővér könyvéből: „A kis udvari szobában komor hangulatban ült Attila, én ostromoltam, legyen okos, simulékony, egy kicsit hízelgős, hiszen annyi játékos kedvesség volt benne, azt hittem, csak rajta múlik, hogy levegye lábáról a konok embert, akiről tudtam, hogy szereti a maga módján Attilát. Aztán bementem a férjemhez és hízelegtem neki Attila helyett is, majd kapkodva, zsörtölődve ostromoltam: Szeresse Attilát. Csodálkozott magaviseletemen és kapkodásomon:

— De, drágám, nem is értem, mit akarsz — mondotta. — Nyitott kapukat döngetsz. Mit kívánsz? Boruljunk egymás nyakába?

Nem értettük meg egymást. Attila is kérdéseket adott fel, amikor tovább ostromoltam:

— Hát mit tegyek? Én nagyon sokra becsülöm a gyámo-
mat, és nagyon hálás vagyok neki azért, amit eddig tett
értém.

Igenis, azt szerettem volna, azt kívántam, hogy egymás
nyakába boruljanak és nevetve ütögessék egymás hátát. És
akkor is, ha bárki idegen benyit az ajtón.”

Furcsa, bogaras, kívül csupa tüske, belül vajpuha ember!
Csodálatosak a sors szándékai! Mi űzte ki a Ferencvárosba,
megnézni, hogy él a gépírónöje?

„Az ügyvéd váratlanul bejelentette, hogy eljön hozzánk
vasárnap ebédelni. Megrökönyödtem. Az elmúlt hetek fo-
lyamán kényelmetlen kérdéseire olyan válaszokat adtam,
amelyek nagyon messzi álltak az igazságtól. Isten tudja,
miért, még egy zongorát is hazudtam a lakásba. Gyámolta-
lanul próbáltam kitérni a fordított meghívás elől. De ő,
mintha csak megint mulatott volna rajtam. Pénzt nyomott
a kezembe: „ebből főzzünk ebédet. Legyünk az ő vendégei
— nálunk.”

Mama cseppet sem lepődött meg, amikor megmondtam,
hogy vasárnap vendégünk lesz ebédre. Ki tudja, miket gon-
dolt magában, miben reménykedett. . . Összeszedte mara-
dék erejét, felkelt ágyából és elment bevásárolni. Nem is a
közeli piacra, hanem a vásárcsarnokba. Finom ebédet fő-
zött, és valahonnan egy abroszt is kerített. Szépen megterí-
tette a szobában az asztalt — két személyre.

A gyerekek lenn lesték az utcán az ügyvédet. Amikor a konflisba fogott sovány gebe megállt a ház előtt, hanyatt-homlok rohantak fel a harmadik emeletre jelezni: „megjött a vendég!” Csak ő lehet, ki más érkezhethet konflison a Ferenc tér 11. számú ház elé? Mama kipirultan emelgette a fődöket a tűzhelyen a rotyogó edényekről, izgatottan szimatolta az ínycsiklandó párákat. Aztán sürgetni kezdett:

— Tedd le a kötényedet! Nem, ne tedd le! Mosd meg a kezedet! Jaj, milyen kócos a hajad! Mégis tedd le azt a kötényt! Úgy-e, mondtam, hogy kérjél a Vokurka Annustól egy blúzt! Eredj gyorsan, biztosan ad kölcsön!

Perdültem egyet, hogy rohanjak blúzt kölcsönkérni, amikor elszörnyedt:

— Jézusom! Lyukas a harisnyád!

A házmesterné az udvar közepéről leste az ajtónk után kérdezősködő urat. Mosolyogva állottuk körül az ügyvédet a konyhában. Az kezét fogott a mamával. Látszott rajta, nem tudja hirtelen, hogyan köszönjön. Elég lesz-e egy egyszerű jónapot, vagy sem. Végül ezt mondta: „Kisztihand”. Ez olyan furcsa középút volt a jónapot és a kezétcsókolom között.

Most mintha ő lett volna zavarban.

Mama szívélyesen betessékelte a szobába, aztán kisietett és már hozta is a levest. Vendégünk feszengett:

— Hát a mamája és a testvérei nem ebédelnek? — kérdezte a két tányér láttán.

— Dehogyanem — feleltem. — Csak hát nincs több egyforma tányérunk. Meg kés és villa . . .

Éppen olyan ügyetlenül mozgott, olyan zavartan evett, mint én náluk. Most rajtam volt a sor, hogy megmosolyogjam.

...Pár nap múlva a házban lakók elképedésére markos emberek egy bérelt pianinót cipeltek fel hozzánk a harmadik emeletre. Sivalkódtunk a meglepetéstől és az örömtől. Rög-tön felfordítottuk az egész szobát, ide-oda tologattuk a bútorokat, hogy helyet csináljunk neki. Aztán egy csomó kottát kaptunk, amivel nem tudtunk mit kezdeni. Azért nyúztuk a hangszeret, nappal a gyerekek, este én. Kitártuk az ablakot, hogy mindenki hallhassa a zenebonát. Azután egy sovány kisasszony állított be azzal, hogy ő fog zongoralec-kéket adni nekünk a doktor úr utasítására.

Német és francia könyveket kaptunk garmadával, persze egy kukkot sem értettünk belőlük. Attila iszonyúan boldog volt, mert a könyvek nem kellettek senkinek, birtokába vehette őket.

Néha jött egy levelezőlap az ügyvédtől. Kérdezősködött, tudunk-e már zongorázni. Ó, hogyne! A házmesterné a pokolba kívánt bennünket. Már az egész ház a *Vidám földművest*, meg a *Szűz imáját* fújta. Meg volt elégedve. Ilyenkor elszontyolodva gondoltam arra, mennyivel jobban kellene mindnyájunknak egy-egy pár cipő, mint a zongorából sivalkodó Szűz imája. De azt, ami elemi szükséglet, kenyér és ruha, nem illik kérni.”

Az ügyvéd szívós. Nem enged, amíg meg nem valósul, amit érzelmesen kitervezett. Csakhogy a valóság nem az, amit akart. Az eseményeket teremtő világszellemnek nem az

volt az érdeke, hogy M. Ö. boldog legyen. M. Ö-nek menjen rosszul a sora. Éppen akkor, amikor a felesége legjobban szorongatja az öccse miatt.

„Sürgettem, feleljen, miért van az, hogy engem vállal, az enyéimet meg nem.”

— „Te a feleségem vagy — felelte. — Majd megtanulsz zongorázni, megtanulsz németül, franciául. Senki sem tudja majd rólad, hogy honnan jöttél. Ha módomban volna, a testvéreidet is taníttatnám.”

Nem állt módjában. Az iroda rosszul ment, alig kereste meg a háztartás költségeit. Mégis visszahozatja Attilát a vontatóhajóról, ahol vizet mereget és padlót sikál, s felvéteti a makói gimnáziumba.

„Nehéz körülmények között éltünk akkor. M. elzálogosított két szőnyeget, hogy a beíratási díjat és az internátusért járó pénzt kifizethesse. Attila mit sem tudott ezekről a dolgokról. Az a kis zsebpénz, amit eddig kapott, most már el-elmaradt, mert sokszor még a villanyszámla kifizetése is gondot okozott férjemnek. Félttem, hogy körülményeink rosszabbodása arra kényszeríti, hogy gondoskodását be- szüntesse. Aggodalmam azonban alaptalan volt, mert férjem mindig azon volt, hogy Attila befejezhesse iskoláit, ha már egyszer így alakultak a dolgok.”

Ha M. könnyen keresi a pénzt akkoriban — ha Attila, aki olyan kedves tudott lenni, olyan hízelkedő, kevésbé önérzetes — minden máshogy alakul — Attila más lesz kívül-belül — valamint akkor is, ha M. kevésbé töri magát érte, ha nem teszi zálogba a szőnyeget, hogy Attilának meglegyen az

iskolapénze. Attilából mindenképpen költő lett volna, így is, úgy is, az első esetben Kosztolányi-, a második esetben Sértő Kálmán-fajta. De. M. csak berzenkedett, aztán mogorván szolgálta Attila sorsát tovább. S néha talán csodálkozott magán.

M. nem hitte, hogy Attilát komoly és benső lelki szükség készíteti erejének kipróbálására: nem értette, mit jelent a fiú önérzetének elfogadni a segítségét annak, aki azt szeretetlenül nyújtja. A verseit, amíg nem látta nyomtatásban őket, nem tartotta többre, mint egy önképzőköri diák verselgetését. Azt, hogy Attila költő, távolról sem hitte még.

És mogorván a hitetlent játssza, mikor Lucy és Etus Attilában a zsenit ünnepli. De valami benne is derenghetett:

„Néha, mintha csak véletlenül jutna eszébe, elkérte Attila verseit. A papírlapokkal leült a fotelbe. Odaleselkedtem rá. Érezte, hogy figyelem és tüntetőleg a szája elé emelte tenyerét, nagyot, hangosan ásított. Azután észrevettem, hogy este az ágya mellé készíti a verseket, az újságja alá. Kiteregette az újságot és annak leple alatt olvasta a papírlapokat, mint aki restelli, hogy erőt vesz rajta a gyengeség. Aztán, anélkül, hogy tudtam volna, életében először levelet írt Attilának. Hogy mit írt neki, nem tudom, nem olvastam. . .”

Valami benne is derenghetett — nem az olvasta-versek nyomán. Azok nem voltak világrengetők — hanem csak úgy, ahogy az ember néha megérez valamit — ahogy az ember rájön titkos összefüggésekre, idegennek tetsző események között — mikor az ember megadóan, mélán felismeri, milyen szerepre rendeltetett — vannak ilyen elmosódó érzé-

seink, amiket aztán szégyellünk — hogy ennyi volt az egész — tolni más szekerét — szolgálni s eltűnni nyomtalanul egy küzdelmes, örömtelen élet után.

Ilyen reflexiók mélabúja borong kitérülködésén Attila előtt.

„Egyszer ültünk a sötét szobában és férjem hangját halom:

8. József Attila József Etelkával 1927-ben a Vilmos császár út 37. sz. házban

9. József Attila Andrásy Gyula szobra előtt 1927 őszén

10. József Attila, Makai Ödön, József Jolán és József Etelka 1929-ben a Makaiéknál rendezett farsangi mulatságon

— Látod, Attila, néha elgondolkozom magamról. Dolgozom és nem érdekel a munka. Olyasmik jutnak eszembe, mennyivel jobban érezném magam, ha néptanító volnék valahol, egy kis faluban. Volna hat-nyolc gyerekem és egy csomó kutyám.”

Semmiről sem mondunk le olyan nehezen, mint az ábrándjainkról.

Az ügyvéd ebéd után elment hazulról, magunkra maradtunk a kedves kis lakásban. Sátortáborrá toltuk össze a karosszékeket, bögyüket puha fészkekké párnáztuk, ott tollázkodtunk, terveket szőve, verseket mondogatva, alkonyatig. Vacsorára megjött az ügyvéd, aztán újra eltávozott. Mi meg lementünk csatangolni, vagy beültünk az Angol kávéházba, bábáskodni Attila verseihez.

Ezekből az esztétikai vitákkal fűszerezett csatangolásokból születtek a *Medáliák*.

Medáliák

Új költészet nincs — szögeztük le —, költészet már régóta nincs, csak irodalom van, intelligens vagy kevésbé intelligens. A mágikus szavak a nyelvemlékek rejtélyei. De megvan a ritmusban. Megvan a benső ritmusnak — nem az ütemre skandálnak — titokzatos, a természetes hangsúllyal gyakran ellenkező lüktetésében.

A modern költő — állapítottuk meg — olyan kultusznak a papja, amelyben nem hisz. Misézése mesterséggé lett. A kehely, amit ajkához emel, üres.

Óvakodjatok az irodalmártól! Szeretnék elhiteni a tömeggel, hogy látnokok. Ne higgyétek nekik! Minden sorukat megszűrte az értelem. Mi a költészet célja? Nem az élet ábrázolása, nem filozófia, nem morál — mi hát? Előttünk a szavak roppant tömege. A költészet anyaga a szó. Ezt az anyagot kell alakítani. Az anyag ellenáll. A költő rádiktálja akarátát. Akarata nem fejezhető ki fogalmilag, nem vonatkoztatható el a személyétől, akarata a küzdelem maga, a folyamat, mely akkor ér véget, amikor a vers megszületett.

A költő nem alkalmi mondanivalókat közöl, hanem saját magát.

Verse motor, mit az élete fűt.

1936 őszén nyilvánosan vitáztunk a kritikus és a költő viszonyáról.

József Attila azt fejtegette, hogy a költemény alapanyaga — nem a tartalma, hanem a kiváltó oka, ami a költőt alkotásra készítette — rendszerint igen triviális esemény, mit a művészet fenköltté vagy magasztossá alakít át. Hogy példával is szolgáljon, legszebb költeményeinek egyikén mutatta ki, milyen szánalmas és kicsinyes emberi dolgok foglalkoztatták, miközben írta. Ma már tudom, hogy bujkáló betegsége bujtogatta kiteredetni a nyilvánosság előtt lelke szennyését. Ma már tudom — de akkor nem értettem, miért kiáltja olyan szenvedélyes örömmel világgá, hogy a műalkotás a valóság tisztátalan talajából fakad — hisz ez igazán nem felfedezés. Hogy a legmagasabb, hogy a közlésre legméltóbb élmények nemi ingerekre és belső szekréción folyamatokra vezethetők vissza, ma már a laikus is tudja. De miként lesznek ezek az ingerek és belső szekréción folyamatok személyek feletti értékekké? Ez a titok. S ezt József Attila sem tudta megmagyarázni.

Hazamenet szemére vettem érvelését.

— Én csak arról beszélhetek, amit tudok — felelte József Attila. — És azt az egyet tudom, hogy amikor verset írok, nem költészetet akarok csinálni, hanem meg akarok szabadulni attól, ami szorongat. Engem csak ez érdekel. Az életem.

— Engem viszont— feleltem neki — csak a költészet érdekel. Nekem — s erről meg vagyok győződve, mindenkinek — teljesen közömbös, milyen szekréción folyamatok

vannak a verseid mögött. Élményed csak akkor válik értéké, amikor műalkotássá érik, vagyis elveszti élmény jellegét.

*

És most, megtagadva saját álláspontomat, mégis József Attila módszerével élek, amikor megpróbálom megvilágítani egyik, meglehetősen titokzatos Medáliájának élményhátterét.

A *Medáliák* létrejöttének idején már lezajlott a költői konvenciók revíziója. Az új elv ez volt: a költészet, mint a szellem öncélú tevékenysége, merőben más, mint a közlés. E meggyőződés folyamányaként a költőnek kerülnie kell az elvont kifejezéseket, az általánosságokat, a reflexiót. A próza technikája a kifejtés, a költészeté a kifejezés. Eszményünk a tömény-vers volt, mely nem oldja, nem hígítja fel az élményt, hogy az mindenáron — érthető — legyen. A versnek az élvezőben kell feloldódnia. Az ilyen versnek minden eleme poétikus. Ezt az eszményt — a magyar költészetben — csak József Attilának sikerült szinte maradéktalanul megvalósítani. Később tágitott az elméleten, visszahelyezte jogaiba az értelmet, sőt a retorikát is, de verstechnikája nem változott. Ami másnál közlés, nála mindig kifejezés maradt. S hogy programverseivel is sikerült a közlést kifejezéssé integrálnia, a legnagyobb intellektuális teljesítmények egyike. Ennek József Attila tudatában volt. „Az Eszmélet valóban szép vers” — hangoztatta önérzetesen —, „s másfajta versek úgy viszonylanak hozzá, mint Feuerbach Marxhoz.”

1927-ben vagyunk, a *Medáliák* korában. József Attila művészi eszménye ez időben a ráolvasás s a népdalok egy-ügyű bája. Ezt a két eszményt forrasztja össze Medáliáiban. Lejtésük a népdalé, elvarázsolt tartalmuk a varázsigéké. Tartalmuk — az olvasó számára rejtett tartalmuk — ítélet, valóságokról. József Attila — ezt Ignotus Pál állapította meg róla — sose hazudik. „Hogy hazugság szép lehet, azt egyszerűen nem hitte el. Dogmatikusan ragaszkodott a tényekhez, egészen addig a fokig, ahol a ténynek látszata is megszűnik és kezdődik a sejtelem. . . Kóklernek tartotta az olyan költőt, ki a kedvesét a hangulat, vagy a rím kedvéért szökének dalolja, holott a valóságban barna. Ő, bármilyen vadul száguldott a képzelete, úgy ragaszkodott a valóság minden porcikájához, mint a leltári tárgyhoz, melyről fejevesztés terhe mellett kell számot adnia.”

Ezt kell szem előtt tartanunk, mikor a *Medáliákkal* foglalkozunk. Valóság van mögöttük, bár elvarázsolva, a be nem avatott számára felismerhetetlenül. Egyik-másik Medália már azzal is utal arra, amit művészetté ötvözve megsemmisített, vagy legalábbis eltakart, hogy (mint a kubista festők, akik üvegpapírt, drótot tesznek színeik közé) szándékosan benne hagy a verseiben egy-két nyers tény, megszüretlen valóság-elemet. Néha csak egy nevet. Ilyen az a verse, amelynek ezt a címet adta: *Németh Andor*.

Miért?

Elárulhatom-e? Szabad-e visszavarázsolnom a varázst, kielemeznem a szépen fonódó verssorok közül a valóságot, melyre kihívóan utalnak? Tulajdonképpen nem volna sza-

Derüs

Derüs napok és halgatók -
pipám is, bicakám is elhagytam.
Még sejtésálban sem nyugodtam.
Szalonján eltem, nialatt
virágját minden vállalat
s roszr nők iltek az autókban.
Derüs napok és halgatók.

Sivattam, akasztottakat,
s niacs senki, aki a sámsodjám:
vönömet lette nyomonomban.
Félhő vélék: már eüt a nap.
Derüs napok és halgatók.

#

Elefánt

Elefánt voltam, derék és orozóny,
hüvös és bős viréket ittam én,
a dombon álltam s ormányommalatt
megrimogattam a haldat, a napot,
és fölygüstöttem ajkukhoz a fát,
a zöld cincert, a kigét, a kovárt,
most telkem: senket - a céltog sámsodjám,
szörnyű félakket lejjere magam -

#

bad. A valóságnak ez a kibontogatása ugyanolyan barbarizmus, mint teszem, egy kubista képen azt keresni, mely valóság az, amit a festő elvonatkoztatott.

De van egy mentségem és az komoly. Ez a kis exegézis minden esztétizálásnál szemléletesebben világítja meg József Attila valóság-alakító modorát.¹

*Egy nagyon tiszta vízcseppet
dörgöljete a szemire —
harminchat éve várja már
térden a kétpúpú teve.*

*Lidi, főzz neki húslevest,
rabi, mondj neki kabbalát,
vegyetek békákat neki,
hogy legyen népe legalább.*

¹ József Attila — még beszélünk erről — évekig alakíttatta verseit. A fentinek, melynek első fogalmazását a tárcámban őrzöm, eredetileg csak két szakasza volt.

*egy nagyon tiszta vízcseppet
dörgöljete a szemire
36 éve várja már
térden a kétpúpú teve*

*ne hagyjátok el, asszonyok
mert zöld füstben a vízre száll
két fürtje gyöngyházás gyerek-
késére gondol vissza már.*

budapest, 1927 szeptember 22

*Vad ágyúszóval vágtatott
gyöngyház-korán a tenger át,
két fürtjén őrzi a leölt
halacskák szürke sóhaját.*

Név, vers felett — nem ritka dolog. Volt idő, mikor egyenesen divat volt. Lehetett bizalmas kitárulkozás — a költő a nyilvánosság előtt érzelmeskedik avagy ingerkedik a megszólítottal —, vagy emelkedett eszméket fejteget; mely esetben nincs a címnek a vershez belső köze. József Attila verse egyik kategóriába sem tartozik. Magva érthetetlen a beavatatlannak, de mint vers, műtárgy, képei áttetszően tiszták, személytelenek. Nem impresszionista vers, két ember kapcsolatának szintézise. Arckép, bár felismerhetetlen, ítélet, egymásra montírozva, egymásba ékelve.

Mikor József Attilával megismerkedtem, mind a ketten elhagyatottak voltunk. Én földönfutó voltam, ő ágrólszakadt. Kábultságomról, sivár életérzésemről beszámoltam az előző oldalakon. Attila fiatalabb volt nálam, frissebb, bizakodóbb. Meghatóan iparkodott mélabúmból felrázni. Ám ez nem sikerült neki. Akkor, s még sokáig rajtam ült a Fekete kolostorban töltött esztendő emléke. Polgári fogoly, az Atlanti-óceán két partközeli szigetén borongtam az első világháborúban, s hat hónapig a fegyverszünet után. Eleinte azt hittük, hogy a megpróbáltatás nem tart soká, mire a levelek lehullanak, otthon leszünk. De a tél is ránk köszöntött — milyen hosszú tél volt, milyen virágos a tavasz, amit csak messziről láttunk, a klastrom keskeny abla-

kaiból —, elmúlt a nyár is, egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy még nagyon sokáig tart a háború. Előbb türelmetlenkedtünk, aztán búskomorságba estünk, végül elfásultunk, s nem vártunk semmire. Az örökké egyforma, üres napok megtörték élethitünket. Öt év magában nem nagy idő — a börtönfalak között ötvennek számított. Mikor letelt, s világgá széledtünk — csüggedt aggastyánok érzületével térünk vissza az életbe.

Mindez, mondom, rajtam ült még, hangosan kiabált magatartásomból, minekjeimből. Ezekről az évekről nem tudtam beszélni, ma sem tudok. Dermedt közömbösségbe tettem, érzéketlenségnek is lehet minősíteni. A közöny vastag, áttörhetetlen gyöngyházkéregként vett körül. Egyszer szóvá tettem Attila előtt, hogy nem tudok sírni. „Az a te nagy bajod” — bólintott. „Ha sírni tudnál, megkönnyebülnél. Nem tudod kisírni, nem tudod kijajongani a fájdalmadat — csak két fürtöd árulkodik rá.” Erről szólnak a következő sorok:

Egy nagyon tiszta vízcseppet dörgöljete a szemekre, és:

*Vad ágyúszóval vágtatott
gyöngyház-korán a tenger át,
két fürtjén örzi a leölt
halacskák szürke sóhaját.*

(Halacskákkal a legyilkolt, vidáman fickándozó pillanatokat érzékelteti.)

— Miért nem írsz? Miért nem formálsz művé álmaidat?

— Minek? — feleltem apatikusan. Ezért vár — ma is még — és nyilván hiába a kétpúpú teve, mely Attila jóvoltából szolgálatkészen térdel előttem... Vinne, talán vinne, de valami mindig visszatartott attól, hogy felkapaszkodjak púpjai közé.

Attila fáradhatatlanul buzdított. Mikor Pestre kerültünk, mindenkit, aki közel állt hozzá, megkért, szeressen, gyógyítson meg, rázzon föl. Attila kollektív lélek volt, s mindennél nagyobb bajnak tekintette az elhagyatottságot. Egyszer tréfásan megállapította, hogy békatermészetem van. A városligeti tó környékén ödöngtünk, nyár volt, békák brekegtek. „Hívnak az elvtársaid” — bökött meg tréfásan. Innen a gyengéden incselkedő buzdítás: *Vegyetek békákat neki, hogy legyen népe legalább.* (Népe = családja, köre). Örült, hogy a Lovag utcában jól érzem magam, rendelkezett: *Lidi* (nővére) *főzz neki húslevest, rabi* (sógora) *mondj neki kabballát.* A vers minden képbe transzponált megállapítása, gondolata meleg barátságra, segítő szándékra vall. Nem tudom, jó vers-e. Számomra Attila féltő barátságának megnyilatkozása.

*

A hazajöveletem követő első hetekben a Lovag utcai lakás volt igazi otthonom. Éppen csak aludni jártam haza. A reggeli kávéért együtt szürcsöltük az Andrássy úton, a Magyar Koronában. Jövőjével gondoló irodalmár abban az időben máshol nem reggelizhetett. Ott fogadta ugyanis Osvát Ernő sokszor már tíztől, de legkésőbb tizenegyedtől a

Nyugat tényleges és reménybeli munkatársait. A kávéház utcai oldalán volt a törzshelye, már a járdáról meg lehetett pillantani kifejező, szigorú fejét az óra alatti sarokpáholyban. Ezen az oldalon minden asztalnál írók tanyáztak; ki magánosan, kézírata fölött, kihúзва egy szót, hosszas töprengés után visszaállítva amit kihúzott, ki mások mellett, sorát lesve. Osvát ugyanis nem az érkezés sorrendjében fogadta ügyfeleit, hanem, mikor végzett valakivel, szétnézett és azt szólította páholyába, akit akart. Ez csak növelte a feszültséget, s nagy horderejű prognózisokra adott alkalmat, kit ültet előbb szembe magával, meddig tartja ott. A gyóntatószék hangulata lebegett páholya körül. Ha nem is hajtotta fejét a gyónó füléhez, magatartása papos volt, szorongató. Hitte, hogy az irodalom mindennél fontosabb, dejes erővel sugárzott lényéből, s velünk is elhitette, hogy fontosak vagyunk. Már az maga buzdítólag hatott ránk, hogy ott ült. Amíg Osvát van, nincs baj, nincs félreismert zseni.

Hát ezért kellett minden reggel beülni a Magyar Koronába: közös levegőt színi Osváttal, megállapítani, mi történik a Nyugat környékén. A Nyugat megöregedett, de Osvát megmaradt felfedezőnek. Még mindig cserélődtek körülötte az emberek. Naponta felbukkant egy-egy sose látott alak, akivel Osvát behatóan foglalkozott. Vajon ki lehet?

Délutánonként otthon ültünk. Néha elvittem Attilát Kosztolányihoz. Saját házában lakott a Tábor utcában. Ahányszor nála jártunk, mindig az alkotás friss izalmában fogadott. Örökké dolgozott. Látszólag könnyen s igen nagy kényelemben. Hatalmas íróasztalán tucatjával várták a szé-

pen kihegyezett ceruzák, a különböző színű tintásüvegek. A falak mentén könyvespolcok emelkedtek a mennyezetig, megtömve a világirodalom remekműveivel, avatagságokkal és újdonságokkal. Kosztolányit minden érdekelte, mindenkit számon tartott, mindenkiről tudott. Attiláról is, természetesen.

De nemcsak számon tartotta, nagyra becsülte. Ő, akinek egyetlen nagy szerelme a magyar nyelv volt (egy külföldön megtelepedett író társunknak, aki német nyelven munkálkodott, ezt írta: Hogy az országot elhagytad, megértem — de hogy lehettél hűtlen ikes igéinkhez?) Elragadtatással élvezte Attila verseinek nem tájszavakkal tűzdelt, nem nyelvemlékekből, régi szótárakból táplálkozó, emelkedetten egyszerű, ízes, természetes magyarságát. De verseinek más tulajdonságait is. Képzelete meghökkenítő szökellését, fordulatainak kiszámíthatatlanságát, kifejezésmódjának ravaszdi esetlenségét, dévajságát, humorát. Attila legmeghökkenőbb verseit idézgette legszívesebben. Szinte látom az arcát, ahogy Attila könyvében lapozgat s csillogó szemmel szavalja:

*Énekeljünk
haja ha!
Bömbölődjünk —
böm-böm-böm!
Susogjunk, hogy
sususu —
üss egyet a
hátamba!*

— Ez igen! — kiáltott fel lelkesen. Ugrál, szökell, ujjong!
Elragadó!

Aztán elolvasta a *Táncba fognak*-ot:

*Ismeretlen érveket ki győz
bús fejével bizton bírni le! . . .*

— Épp oly meglepően merész — fűzte hozzá — mint
Berzsenyinek ez a verskezdet:

Halljuk, mint mond a megláncolt kalóz!

És tovább olvasta:

*Már hajóra szállok, elmegyek
egyszer aztán észre is veszik,
hogy hiába főtt a jó ebéd,
és hiába szólnak énnekem,
nem hozok a pincéből szentet.
Majd a rendőr elgondolkodik,
hogyha csillagos nagy este lesz
s nem kószál az uccán senki sem.
Érzik majd a lányok is nagyon,
hogy nem annyi szem néz hosszasan
vízben hajló nádlábuk után,
de csak összekacagnak megint,
táncba fognak valamennyien
és vidáman elénekelik:*

*Annyira szerette
kedvesét eme,
hogy hajóra szállt s az
elsüllyedt vele.*

— Üde! Mulatságos! Illatos, mint a frissen szakasztott számóca!

— Csak értelme nincs — jegyezte meg valaki.

— Hát a számócának van? — vágott közbe Kosztolányi. Karinthyt is meglátogattuk.

Karinthy a Verpeléti úton lakott, igen semleges, művésztlen környezetben. Dolgozószobájában vadonatúj íróasztal terpeszkedett, szűzen, mint egy bútorüzlet kirakatában, könyvszekrényének állománya olcsó klasszikusaival s díbdáb modernjeivel egy iparkodó gimnazista szerzeményeire emlékeztetett. Még kispolgáribb jellegű volt a többi szoba, részletre vásárolt bútoraival és szőnyegeivel. Karinthy nem ismerte ki magát otthonában. A lakást nagyobbinak tartotta, mint amekkora volt, rengetegnek, amelyben el lehet tévedni, sőt esetleg éhen lehet halni, s ennek megelőzésére kolbászokat, sajtokat és konzervdobozokat halmozott fel a könyvei mögött. Az erkélyen húzódó bádogereszbe félretett pénzét rejtette.

Dolgozni a lakásától pár percnnyire fekvő Hadikban szokott, délelőttönként. Ugyanott élt társadalmi életet, délután. Törzsszasztalát a legkülönfélébb egyének látogatták: írók, zenészek, festők, orvosok, feltalálók, sakkbajnokok és olyanok, akik hatósági okmányokkal tudták bizonyítani,

hogy nem beszámíthatók. Ezek Karinthy kedvéért bandukoltak ki a Hadikba. Azután volt egy másik csoport, ugyancsak írókból, festőkből, zenészekből, ügyvédekből és orvosokból, akik Karinthyé és barátnői kedvéért tették sűrűn tiszteletüket.

A törzsasztal központja természetesen Karinthy volt. A kis körben személyiségének egész varázsa kibontakozott. Itt volt az ő igazi közönsége, rajtuk próbálta ki ötleteit, vakmerő metafizikai feltevéseit, mélylélektani megfigyeléseit. Itt születtek a pillanat hevében — tréfás mondásai, melyek aztán szájról-szájra jártak.

Az ismertebb költők s írók közül Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Nagy Zoltán, Surányi Miklós, Szitnyai Zoltán, Turcsányi Elek fordultak meg sűrűn a Hadikban. Mások — Karinthynek nem kevésbé kedves barátai — mindenütt hajlandók voltak találkozni vele, csak éppen a Hadikban nem. Méltatlannak találták Karinthyhoz környezetét.

Egy ideig hármásban látogattuk a Hadikot, Attila, Lucie meg én. A két József testvér idegenül érezte magát. Attila, aki mélységesen tisztelte Karinthyt, illetlennek találta a hangot, amelyet vele szemben használtak, különösen a társaság nőtagjai, akik szavába vágtak, leintették, fölényeskedtek vele. Mikor első ízben ballagtunk haza a Hadikból, nagyon szomorú volt.

Én, aki régebről s jobban ismertem Karinthyt, igyekeztem megértetni vele, hogy méltatlankodása túlzott, elhamarkodott, hogy Karinthy kitűnően érzi magát. Lehet,

12. Kosztolányi Dezső és Karinthy Frigyes 1929-ben

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

hogy igazad van — mondotta, — de ő nem látogat ki a Hadikba többé.

S ennél maradt. Most már nélkülük jártam ki a Hadikba, egyszer-kétszer egy héten, miután előre bejelentettem, hogy az estét nem töltöm velük. Míg aztán — s éppen a Hadik hibájából — végképpen elszakadtam a Lovag utcától. Ugyanis egy este... de hát ez más történet, mint Kipling mondaná...

Néhány nap múlva Attila Párisba utazott.

Attila Párisban

Az a pár hónap, amit Párisban töltött, szellemi fejlődése szempontjából sorsdöntő fontosságú. Párisban lett szocialista s még ennél is több: „fehérek közt európai”.

Párisi életmódjáról, ismeretségeiről, tanulmányairól csak közvetve tudok. A környezetet, amelyben élt, azonban ismerem, s a kis szállodát is megtekintettem, amelyben lakott. A szálloda a Petit Pont közelében fekszik, az ósdi Páris legfestőibb utcácskái egyikében, pár lépésnyire attól a sikártortól, ahonnan a macska halászni jár. Az utca neve rue de la Huchette. E keskeny, felettébb piszkos utcának tízes számú házában húzta meg József Attila magát. Környéke szegényes, de az a koldusság nem káráló cigánykoldusság, ildomos szegénység, mely a szellemmel való rokonságát nem adta fel. Templomok, tudományos intézetek, merengő szegénység, mely, ha mint József Attila költészetében, tudatossá lüzesedik, lázongásában is tisztánlátó, mértéktudó marad. A zsidongó nagyedben bolyongva kutatom, keresem, mi csábította Párisba József Attilát? Egy bizonyos, nem az, ami Adyt. Adyt nem Páris izgatta, hanem az a varázs, amit Páris fogalma nyújt. A város egyik legvonatkozás nélkülibb negyedében lakott, a rue Levis-ben, napokig

szobájába zárkózva, hazai lapokba temetkezve, a magyar úri huncutságok felett méltatlankodva, feldobott kő volt, melyet súlypontja visszaránt oda, ahonnan felhajították: minden érdeklődése hazafelé szólt, érzelmi regisztere magyar gondoktól bongott. Páris archimédeszi pont volt a számára, ahonnan ki akarta forgatni az országot sarkaiból. A Város, a legérdekesebb, de elvontan tartalmaitól, az ámulások szent városa, fényforrás, nyüzsgés, melyről extatikus jelzőkön kívül nem volt mit jelentenie. Attila még ennyire sem hódolt Párisnak. Még csak meg sem emlékezik párisi tartózkodásáról verseiben. Nemzedéke már kidolgozva kapta örökségül a város és a falu, a kultúrkulessza és a tanyai kulisszák kontrasztját. József Attilát nem a fény és a nyüzsgés csábította Párisba, hanem annak konkrét valósága, a racionális Páris, a gótikus és skolasztikus Páris, a Sorbonne Párisa. Szinte látom, ahogy fölfedezi. A rue Huchette-ben állapodott meg, a Notre Dame-tól pár száz lépésnyire. Balkáni diákszállóban vett szobát. Szerbekkel, románokkal, bolgárokkal, törökökkel lakott egy fedél alatt, akiket nemcsak emberségükben, de történelmi emberségükben is testvéreinek tekint:

*A világ vagyok — minden, ami volt, van:
a sok nemzedék, mely egymásra tör.
A honfoglalók győznek velem holtan,
s a meghódoltak kínja meggyötör.*

*Árpád és Zalán, Werbőczy és Dózsa —
Török, tatár, tót, román kavarog
e szívben, mely e multnak már adósa,
szelíd jövővel — mai magyarok!*

(A Dunánál)

*

Attila nagy párisi élménye Villon és a forradalmi dialektika. Alighogy kissé megmelegedett, vitaösszejöveteleken vett részt. Párisban alakult ki mély, háromdimenziós társadalomelmélete. Itt alakult ki osztálytudata. Itt változik át a szegénységén mosolygó szegény a szegénységről minden érzelmi zöngétől mentesen gondolkodóvá.

Az utca, melyben lakott, nagyon párisi, de hangulatában van valami balkániság. Egyik vége a Vendéglátó Szent Juliánról elnevezett görög templomra nyílik, másik végét a rue Xavier Privat metszi, melynek valamikor rue Sacharie — Zakariás utca — volt a neve.

*A görögkeleti vallásban
nyugalmat nem lelt, csak papot —
országos volt a pusztulásban,*

no de hát ne búsuljatok — —

Pár hónapi párisi tatózkodás után francia verseket ír. Feljár az avantgárdista folyóiratok szerkesztőségébe, és

13. Igazolványkép József Attila 1926-os párizsi egyetemi leckekönyvéből

örömmel jelenti haza, hogy az Esprit Nouveau, a Clarté, sőt a Figaro is hajlandók közölni verseit. Kevésen múlt, hogy nem lett francia költő, akár egy-két évvel előbb Illyés Gyula. Ugyanabban a szellemi körben mozogtak, ugyanazokért az eszmékért hevültek, ugyanazzal a kemény elhatározással fordítottak mindketten hátat Párisnak, mint akiknek itthon a helyük. Csak — ami a feladatot magát illeti — azon nem értettek egyet soha.

Világizzása hőmérsékletem

Körülbelül egy év múlva találkoztunk újra, alkalmasint a Magyar Koronában. Attila szokatlanul jól, majdnem elegánsan volt öltözve. „Hivatalba járok” — mondotta. „Dolgozom.” De az arca komor volt, homloka felhős.

Rövidesen megtudtam, miért. Egy délután megjelent a Szegő lányok Jókai téri lakásán. „Napok óta kereslek” — kezdte. — „Végre megtudtam, hogy ide jársz diktálni. — „Bocsánatot kérek” — fordult a hölgyekhez.

Azok leültették; látták, hogy sürgős s valószínűleg bizalmas beszéde van velem; magunkra hagytak bennünket.

Attila riasztó benyomást tett. Szeme vörös volt, arcizmai rángatóztak, látszott, hogy alig tudja türtőztetni magát.

— Mi bajod? Mi történt, az istenért?

Attila válasz helyett artikulálatlan hangokat hallatott. Aztán — feladva a nehéz küzdelmet — arccal a szoba sarkában fekvő kerevetre vetette magát. Embert így sírni még nem láttam soha. Fuldokolva zokogott.

Föléje hajoltam, melléje ültem, csillapítottam, faggattam, nem válaszolt. Nem tudott válaszolni, csak sírni tudott.

Tehetetlenségemben beszólítottam a lányokat. Most már hárman álltunk a dívány körül, hárman szölongattuk, kér-

leltük, de hasztalan. Nem volt mit tenni, mint kivárni, míg lecsillapodik.

Végre ez is bekövetkezett. Már nem hánytavetette magát, már nem hallatott hörgésszerű hangokat, egy-egy pillanatra el is csöndesedett, hogy aztán újra rákezdje, de most már szipogva, el-elakadva s újra rákezdve, mint a megbüntetett gyerek. Végül felült s szívetrázóan szemrehányó tekintettel bámult bennünket, miközben szeméből még mindig szivárogtak a könnyek, végigmosva arcát, most már hangtalanul.

Aztán, minduntalan el-elakadva előadásában s keze fejével még mindig szivárgó könnyeit törölgetve, elpanaszolta, mi történt vele. A lány, akivel jegyben járt, visszavette szavát. Talán nem tette volna, ha közelében hagyják, de szülei Londonba küldték, hogy képezze magát — valójában, hogy tőle elidegenítsék —, jöllehet előzőleg hozzájárultak összeházásodásukhoz, azzal a kikötéssel, hogy Attila polgár lesz, hivatalba jár. Jövendőbeli apósa szerzett állást neki. Most persze mindennek vége. Már be is jelentette hivatalában, hogy nem jár be tovább.

Mindezt harapófogóval kellett kiszedni belőle s az események összefüggését magunknak összeállítani, mert összevisszá beszélt, a végén kezdte, majd visszaugrott az előzményekre, kihagyva az összekapcsoló láncszemeket — s aztán többé soha nem tett utalást csalódására. Hogy mi volt a való tényállás s mit hallucinált hozzá, nem tudom. Művében egyetlen sor utal a tragédiára: ahol a lányról beszél, kit „osztálya elrabolt tőle”.

Akkor elhittem, ma meg egyenesen szerencsének tartom, hogy személyétől független társadalmi tekintetekkel magyarázta a ravaszul kiagyalt „elidegenítési taktikát”. A lány apja nagyrabecsülte Attilát, nem voltak kicsinyes, polgári előítéletei. Sok pénzt keresett és bár gazdasági pályán működött, félig-meddig „bransbeli” volt. Azt hiszem másért féltette lányát — okos ember volt, ösztönös ember —, észrevette vagy megsejtette, hogy Attila lelkibeteg. De hát ezt nem mondhatta meg neki.

Az ijesztő jelenet után Attila többször ellátogatott a Jókai-téri „diktáló irodába”. Körmök közé tettem a diktáló irodát, mert nem volt iroda s üzleti jellege. Kizárólag írók foglalkoztatták. A két Szegő lány, aki vezette, kitűnően tudta, hogy klienseiknek épp oly szükségletük a munkájukat előmozdító környezet, mint az, hogy precízen és gyorsan gépeljenek. Náluk feketét és cigarettát lehetett kapni, náluk lehetett ülve, járkálva vagy fekvé diktálni, őket nyugodtan fel lehetett telefonálni éjjél után is, sőt ilyenkor volt a legnagyobb a forgalom, mint valami lokálban, egymás után érkeztek a diktálni akarók, a kis szobában vágni lehetett a füstöt. Számlát nem prezentáltak, mert az elkedvetlenítő, lehangoló, ha valamelyik kliensnek nem jutott eszébe megkérdezni, mennyivel tartozik, megkérték, fizesse ki a telefont vagy a villanyszámlájukat, amit aztán a javára könyveltek — s ha erre sem mozgatta a fülét, bepanaszolták Julisnál, a mindenesüknél, aki többet nem engedte be. Sok kliensre nem is volt szükségük, három-négy állandó diktálóból megéltek. Olyan kapósak voltak, hogy még annak se

tudtak mindig gépelni, aki annyira hozzájuk szokott, hogy inkább elhalasztotta a munkáját, ha nem értek rá, semhogy más helyre menjen.

Ezekben az években a Szegő iroda egyik fődiktálója voltam. Mivel jóformán minden délután ott ültem, barátaim ott találtak meg a legbiztosabban. Ott keresett fel Attila is, valahányszor új verset írt. Medáliákat és egyebeket. De Medáliáiból már elillant a pajzánság szentivánéji hangulata. Komorak voltak, majdnem fenyegetők.

*Ez mind csak játék. Ceruzával írom,
uraktól kapott pénzen vett papíron.
Még nem gépfegyver — züm-züm — e betű,
váj mint a nyomor, csíp, mint a tetű.*

Vagy ez a másik:

*Barátommal egy ágyban lakom,
nem is lesz hervadó liliomom,
nincs gépfegyverem, kövem vagy nyilam,
ölni szeretnék, mint mindannyian,

s míg göggel fortyog a bab és sziszeg,
főzelékszinű szemmel nézitek,
hogy széles ajkam lázba rezgve ring,
s fecskék etetnek bogárral megint.*

Bizony, ha helyzetével számot vetett, megint a kegyelem soha el nem maradó, előre láthatatlan kis csodáira számít-

hatott csupán. A társadalomból kikapcsolódva, biztos kereset nélkül, alkalmi munkákból tengette életét. Meg lévén győződve arról, hogy sógora, a polgári ügyvéd nem értheti meg, tehát nem helyeselheti önérzetének fellobbanását, mely arra készítette, hogy állását, melyet „osztálya ellenségének” köszönhetett, otthagyja, nem vette igénybe a rokoni támogatást. A maga erejéből akarta fenntartani magát. Ráadásul egyetemi tanulmányait is be akarta fejezni.

Hogy erre módja legyen, egyszázegy pengő segélyért folyamodott az Országos Magyar Diáknyomorenyhító akcióhoz. Beadványa, melynek facsimiléje József Attila első poszthumus versgyűjteményében látható, hű képet ad akkori helyzetéről. Micsoda ellentét a nyomtatvány tárgyilagos kérdései s az azokra adott szenvedélyesen őszinte válaszok között!

A kért összeg hova fordítását így részletezi:

Alapvizsga	40.— P
Alapvizsga kezelési díj	6.50 P
Lakbér	35.— P
Élet	20.— P
Összesen:	<hr/> 101.50 P

Miből tartotta fenn magát tanulmányainak kezdete előtt, tanulmányai közben és szünidőben?

Voltam: házitanító, rikkancs, hajósinas, kövezőinas, könyvelő, bankhivatalnok, könyvügynök, újságkihordó, gyors- és gépiró, kukoricacsász, költő, műfordító, kriti-

kus, kifutó, kávéházi kenyeresfiú, zsákhordó, földmunkás, alkalmi munkás. Keresetemről számot adni nem tudok.

Milyen az egészségi állapota?

A nélkülözésektől lélekben kicsit ideges, testben kicsit gyenge. Ám mégis egészséges, mert szívós.

Milyenek a családi viszonyai?

Szüleim nincsenek. Egyetlen fiú vagyok. Két nővérem van, egyik férjnél, aki a másikat támogatja. Rokonaim földtelen parasztok.

Milyen jövedelem áll rendelkezésére a folyó félévben?

Semilyen. Ami gépírási, gyorsírási és egyéb (bármilyen) alkalmi munkákból kerül.

Mikor fizetheti vissza kölcsönét?

Szakvizsgám után mindenesetre, azonban lehet, hogy még előbb.

Milyen körülmények készítették a kölcsön kérésére?

Furcsa kérdés. Tizennégy fillérem van mindössze, alapvizsga előtt állok, tanulnom kell, ki kell fizetnem „lakásomat”, sőt ezen felül élnem is kell, bár ez rám nem annyira kötelező erejű, mint a belőle folyó szükségletek és emberi, társadalmi kötelességek és kötelezettségek vállalása és tisztességes teljesítése vagy teljesíteni akarása. Ez a felelet talán szokatlan, azonban másfél hónapig nem volt lakásom s körülbelül ugyanennyi idő óta (vagy régebben) szalonnán és kenyéren élek.

A kérvényt 1928. április huszonegyedikéről keltezi. Megadja lakáscímét is: VI. kerület, Andrásy-út 6., harmadik emelet 12.

Az Opera és a Magyar Korona kávéház között fekvő bérpaloták egyikének egy konyhából nyíló cselédszobájában húzta meg magát. Egyszer — már nem tudom milyen apropóból — meglátogattam. Délre járt, még aludt; zöregtésem ébresztette fel. Beszélgetésünk során megtudtam, hogy második napja fekszik ágyban, és egyelőre nincs is szándékában kikelni belőle — minek?

Egy novellámban, melyben Attilát is felléptettem, Bécsbe tettem át a látogatást. Az átminősített emlékek diktatórikusak. Nem ismertem Attila bécsi hajlékait, mindig ő keresett fel engem, vagy a „világ”-ban találkoztunk, utcán, kávéházban, ismerősöknél. Eszembe se jutott, hogy Attila is „lakik” — ha ugyan lakott, amiben most már erősen kételkedem. Valószínűleg csak hált valahol. Fiatalok voltunk — ki törődött ilyesmivel.

Hogy miért helyeztem az Andrásy úti cselédszobát a Maria am Gestade templom parókiaépületébe, nem tudom. Az emlékhöz kényszerítően hozzátartozott. Ha nagyon törném rajta fejemet, talán rájönnek — de minek? Kit érdekel?

1929. február tizenhetedikén jelent meg József Attila harmadik verskötete, *Nincsen apám se anyám*, ezer számozott példányban, mikből a 901-től 1000-ig számozott példányok, mint a könyv jelzi „a költő kezéből köztulajdonba mentek

Orsz. Magy. Diáknyomorenyhító Akció.

Kérvénye:

József Attila

IV. féléves bölcsész hallgatónak

Otthona: II. Andrássy ut 6. III. 12.

A leckekönyv főkönyvi lapszáma: _____

Melyben egyszázeg Pengő -

kölcsönt kér, tanulmányainak folytatásához, illetve befejezéséhez.

Az összeg hovaforditása:

1.	Mapvizsga	P	40.-
2.	Mapvizsgálati keret. díj	"	6.50
3.	Lakbér	"	35.-
4.	Élet	"	20.-
5.		"	

Összesen: P 101.50

Születési év, nap: 1905. ápr. 17. Hely: _____

át.” Ingyen osztogatta széjjel őket. A kilencvenkilenc példány biztosan elfogyott, azonfelül is még vagy száz darab. A többi a nyakán maradt.

A versfüzetet süket csönd fogadta. A baloldali sajtó hallgatott. Mit mondhatott volna az agyafúrta játékos, rációval megközelíthetetlen versekről? A régebbiekben lendület volt, politikailag kizsákmányolható állásfoglalás, harcos világszemlélet, ami minden haladónak szívügye. Az újban ezt az érzületet, amennyiben jelen van, a kifejezés artisztikuma elfedi.

De ha már a baloldali sajtó elejti, legalább azok a folyóiratok méltatnák, melyek a napi politikán felülemelkedő, tiszta szellemet képviselik. Sajnos, ilyen csak egy volt: a Nyugat. Ám a Nyugat már nem a l'art pour l'art irodalom orgánuma, hanem alapítójának, Ignotusnak kivonulása óta, szemérmesen bár, de félreérthetetlenül az irodalmi hagyomány felfrissített frazeológiájú szócsövévé alakult át.

A Nyugatnak eredeti jellegétől való óvatos, de egyre szembeszökőbb eltávolodása senkit sem hagyott közömbösen, aki a régi Nyugat szellemi gárdájához tartozónak tekintette magát. József Attila, akinek a Nyugat közölte első diákverseit, s aki mellett, mikor támadták, a lap főszerkesztője, Ignotus, személyesen tett hitet — József Attila sem hagyhatta szó nélkül a színváltozást. Elhatározottan támadó szándékkal tanulmányt írt a Nyugat új főszerkesztőjének, Babits Mihálynak *Az istenek halnak, az ember él* című verseskötetéről, legérzékenyebb pontján, hiúságában sebezve meg a költőt.

Ami szándékában volt, elérte. Olyasmit követett el, amit jóvátenni nem lehetett. Babits, akinek életszükséglet volt a hódolat, s már azt is rossz néven vette író társaitól, ha nem tömjéneztek elég szorgalmasan, meggyűlölte József Attilát, engesztelhetetlenül visszautasította annak későbbi bűnbánatát s közeledési kísérleteit.

Babits Mihályt sokan támadták abban az időben, amire sűrűn ürügyet is adott. Akkoriban jelent meg a francia Julien Benda tanulmánya az írástudók árulásáról. A könyvről Babits személyesen számolt be a Nyugatban, magáévátéve alaptételét, mely szerint az írástudó árulást követ el, amikor a tiszta szellemiség empyreumát elhagyja, s részt vesz kortársai kicsinyes viszályaiban.

A tanulmány szerzője kifejezetten baloldali francia író. Műve azok ellen a közíró társai ellen irányult, akik tagadják a világi viszonylatoktól elvonatkoztatott igazságokat. Ezek — Maurras, Leon Daudet, Bainville és mások — megengedettek, sőt egyenesen erénynek tekintik az ellenérvekkel szembeni eltökélt közönyt, az elfogultságot, sőt a tudatos rosszhiszemőséget is, csak a magatartás legyen briliáns, mint d'Artagnané. Az álláspont lehet akármilyen korlátolt és kicsinyes — *il faut s'abêtir pour le bien du salut public* — a közjó előbbre való, mint az értelem. Az eszmék koordinálása sem kötelező — Maurras ateista katolikus. Semmi sem fontos, csak a dialektika, az ellenfél minél huszárosabb lelovagolása.

Benda ezeknek a közíróknak tudatos rosszhiszemőségét bélyegezte meg. Babits mindenből csak a tételt ragadta

meg és hangsúlyozta ki, hogy az író tartsa távol magát a politikai viszálykodástól, maradjon a tiszta szellem apostola.

A kérdés azonban ez: maradhat-e? Nem, mert akarva, nem akarva belekeveredik vagy belekeverik. Babits ezt a saját kárán tapasztalhatta. Akármennyire távol tartotta magát a politikától, írt, vagyis kinyilvánította, kiszolgáltatta gondolatait a közmegítelésnek. Akármilyen nyilvánvaló, hogy nem lázítani akart, csak egy kínálkozó csendülés, egy ritka gazdag rím csábította s vezette tollát, mikor leírta:

*Csak egyszer lenne még enyém
s kedvemre csókkal önteném
szívesen halnék azután
nagyobb örömmel ontanám
kisujjáért a csobogó vért,
mint száz királyért, lobogóért!*

Az államhatalom hadsereg elleni izgatásnak minősítette sorait. Babits Mihály elvesztette tanári állását.

Ha „bűn”, amennyiben bűn volt, nem állt arányban a megtorlással. A vád azonban nem volt egészen alaptalan, mert Babits gyűlölte és megvetette — nem a hadsereget (érzelmekről van szó, a kettő nem azonos), hanem a háborút — és különlegesen *azt* a háborút. Annyira, hogy végül is ő kikiáltotta világgá bátran, amire mindenki lapulva várakozott: Legyen béke már, legyen vége már! Ami elkövetkezett; de vele Trianon.

Itt kezdődik Babits tragédiája. Mert nem ezt akarta. De a közvélemény — már az, amelyik számít — nincs tekintettel az érzelmek ellentmondásaira. Babits, aki a háború és forradalmak idejebeli magatartása miatt „államfelforgató elemnek” tekintetett, igyekezett tisztázni magát. „Magyar vagyok” — fordult a nyilvánossághoz — „lelkem, érzésem örökséget kapott, melyet nem dobok el — de hiszek a testvériségben is — a színek együtt adják ki a képet, a hangok együtt adják ki a koncertet. Nemzet ne a nemzet ellen harcoljon, hanem az ellen, ami minden nemzet nagy veszélye: az elnyomás és a rombolás szelleme ellen.”

Hasztalan védekezett. A reakciónak nem volt szüksége Babitsra. Sebzett lélekkel, sehova se tartozva, magára maradt.

Igaz, megvolt a Nyugat, melynek annyi éven át főoszlopa volt. De mit jelentett 1919 után ez a szó: Nyugat? Azokat az államokat, melyek Magyarországot szétdarabolták. Voltak, akik el tudtak ettől tekinteni — az államhatárokat nem ismerő „Egyesült” Európa álmokban élő Don Quijotéjai. Babitsból azonban a wilsoni, az októberi, a márciusi reménykedések balsikere kiölte a hitet. De, ha kiábrándultan, ha fanyar szájjal is, humanista maradt. Akárhogy sajgott a szíve, ha a megcsónkított országra gondolt, visszadöbbszent azoktól a mozgalmaktól, amelyek Belzebubbal is szövetkezni készen már az új háborút készítették elő. Ő így énekel:

Nekem van rá jogom!

Én elkiálthatom:

I g a z s á g !

*Ti eldobtátok ezt a szót, mint bolond a fegyverét,
szegény testvéreim, s csak gyenge izmotok
maradt, csak pusztá kezetek, meztelen
mely bilincsekbe verve, ha üt, csak
önmagát ütheti esztelen
sem lázadni nem tud, sem meghajolni az
Ércbálvány előtt igazán
de hát az Ércbálvány hazája lettél-e, hazám?
Van-e reményed abban?
a sötét utakban?
Nem! — csak a napban!
mely éget a kövön és ragyog a patakban.
Ti azt mondtátok: Döntsön az erőszak!
s hangotok zavart most, mint mocsarak habja.
De én azt mondom: dönt majd az erős Nap!
Kitárom tiszta szavam a Napra.*

S e verset, melynek címe CSONKA MAGYARORSZÁG, így fejezi be:

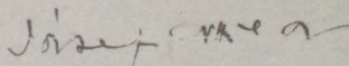
*Én sohase mondtam: „Dönt majd az erőszak!”
— most mondhatom: „Nem! Nem!”*

Csakhogy a politikában és nemcsak ott *tout se tient*, minden összefügg. Aki vissza akarta szerezni az elveszített országrészeket, az nem válogathatott sötét és világos utak között, annak vállalnia kellett az erőszakot; *tout se tient* — a naphoz hiába folyamodunk.

JÓZSEF ATTILA

**AZ ISTENEK HALNAK,
AZ EMBER ÉL**

TÁRGYI KRITIKAI TANULMÁNY
BABITS MIHÁLY VERSESKÖTETÉRŐL

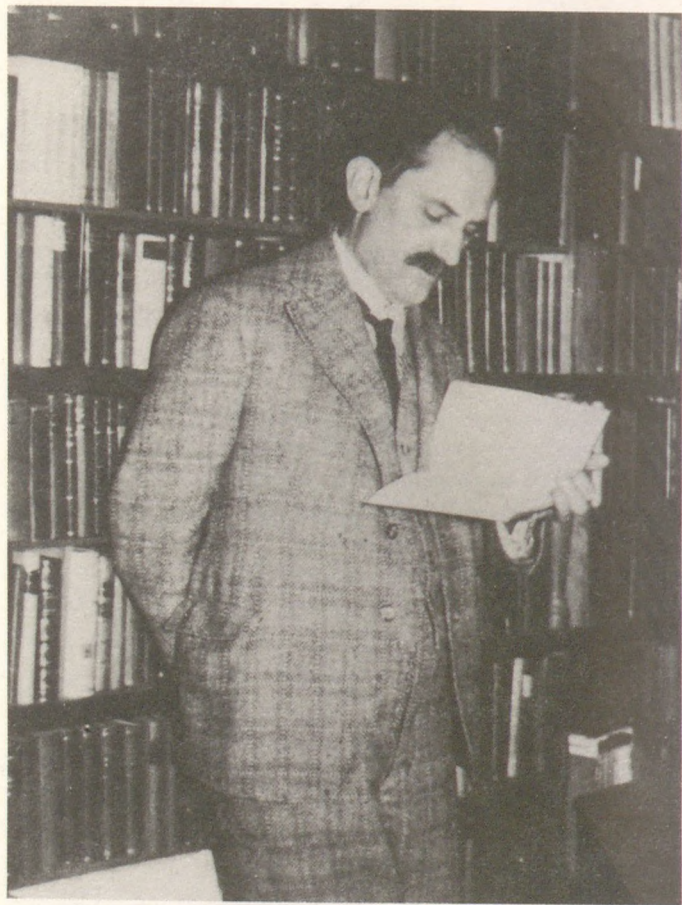

AZ IRÓ KIADÁSA

BUDAPEST, 1930.
VIKTÓRIA-NYOMDA, BUDAPEST

ÁRA 50 FILLÉR

15. József Attila saját kiadásban megjelent tanulmányának címlapja

16. Babits Mihály Reviczky utcai otthonában 1931-ben

Az írástudó maradjon a tiszta szellemiség empyreumában, hirdette Babits. De — támadták balról — s ugyanazzal a joggal támadhatták volna jobbfelől is — nem azáltal válik-e árulóvá az írástudó, ha fennköltén kongó szavakkal elhárítja magától a valóság sürgető feladatait?

József Attila nem politikai magatartása miatt vonta felelősségre Babits Mihályt. Ő azt mutatta ki, hogy rossz verseket írt.

Nincs a kezem ügyében József Attila röpirata, tehát nem tudom ellenőrizni, esetleg helyesbíteni arról való nézetemet. Tudom, hogy hangját már a maga idejében is feleslegesen durvának találtam, gondolatfűzését több helyütt esetlennek, a lényegben azonban egyetértettünk. Babits megítélt kötetének összhatása valóban lesújtó, szomorú, sivár. Beszélgetéseinkre azonban még emlékezem:

— A költő akkor költő, ha magával ragad. Mennybe, vagy pokolba, egyre megy. Legyen üdvözült, legyen kárhózt, tépje ki magát a hétköznapi kötelékeiből, a téri korlátoeltságból, gyorsítsa az időt, feledtesse el velem a fizikai élet törvényeit.

— Babits engem lehúz. Versei fülledtek, mint a betegszobák. Kedélyállapota, melyet közügynek tekint, ajos-bajos nyöszörgés, a fejfájós ember aszpirinéhes nyüggösködése, a megintett rétor macskajaja. Hallgasd meg ezt: — nyúlt a könyv után.

*Én így szeretem ezt, spaléta nélkül,
mikor keresztet vet reám az ablak,
keresztlécével, és a hold bekékül,
szobámba, jaj! Hogy éjről-éjre kapjak
a bús Mosáshoz, mely lelkemben öblög,
titkos kékítőt. . .*

— Most jól figyelj!

*Vígasztalan sötétség! állati
egyedülség! ha elég mélyre fájna
belém keserved, talán, mint aki
erős szöggel szögezve egy keresztre,
úgy csüggnék Isten eleven keresztjén,
amelyre minden élet rászögezve,
kínjaik föloldódnak a keresztény
„lelkek-egyességében.” . . .*

— Költészet ez?

*. . . Drága oldás,
hol kín a kinnak tiszta orvosa,
mert egyé, mint a kereket a forgás
olvasztja mind a szívek ritmusa,
mely az Élet ritmusa. . .*

— A második „mely” már! És hogy zötyög! Skandáld csak:

*mely az É-letrit-musa! Minden bűnöm
oldódjon az Életbe! Hulljon, hulljon
kereszt ágyamra, lúg szememre! Szünjön
külön életem kicsi kínja! Múljon
a Minden-Élő kínjaiba! Csöpp lesz
melyet az Úr szent tengere vet el...
Fű... ember... állat...*

*S a halál se több lesz,
mint két ing közt egy meztelen kebel.*

— Mint két ing közt egy meztelen kebel... Ez viszont szép. *Comme un sein nu entre deux chemises.* Méltó Valéry-hez.

— Nézd meg, mennyi nagybetűt használ! A bús Mosáshoz! Az Élet ritmusa! Szent Fájás! Míg a Halál jövend a Vakaróval! A Nagy Varázsok! A Rémek. A Nagy Ének! A Tisztulás Hegye! Megannyi elvontság, jelkép, idea! Én becsülöm a filozófiát, de versben nincs helye, a vers érzékelés legyen, ne utalás.

— Amihez csak nyúl, ízét veszi, kongani kezd. Olvasd el, amit Jászai Mari halálára írt. A tragikát, aki oly félelmetes Elektra volt, hogy mikor jajongva görgette a földhöz a fejét, megfagyott a nézőben a vér, aki testiségében is tisztelettelkötő volt, terebélyes, mint egy „hősi dajka”! Babits Mihály sugárrá vékonyítja: „Elszállt a sugár! ki hozza vissza! ki hozza vissza!” — kiáltja az ürbe. Kit? Kit vagy mit? — kérdem. Jászait vagy a sugarat? A természet összetörte remekét, de más alakban, más név alatt majd újrateremti.

Meddig akartok élni, tragikák? De a kép még képnek is ostoba. Mire való visszahozni az elszállt sugarat? Hogy megint elszálljon? Azért sugár!

A legsértőbb az volt a tanulmányban — ami alkalmasint egyedül áll a kritikai irodalomban: — Attila *kijavította* Babits költeményeit. A Nyugat a Figyelő mögött, a hozzá-
szólások rovatában regisztrálta a merényletet, vállvonogataással, egyszerű fricskával. De ha Babits és a Nyugat éretlen diákcsínynek fogta fel József Attila merényletét, miért nem hunyt szemet a diákcsíny fölött, amikor a diák megérett s költő lett, nem méltatlan a Nyugat legnagyobbjaihoz?

Egy szemle volt csupán, mely örömmel hozta József Attila verseit: *A Toll*.

A szemlét Kaczér Vilmos alapította és szerkesztette: pirospozsgás arcú, mosolygós emberke. A legaranyosabb szerkesztő volt. Személyesen vitte el munkatársainak a tiszteletdíjukat, kétszer-háromszor megismételve az utat, ha az illetőt nem találta odahaza. Munkatársait gonddal válogatta meg. A legnépszerűbb írók — Kosztolányi, Karinthy, Márai, Zsolt — dolgoztak neki.

József Attilát — akit hol József úr, hol Attila úr néven szólított — igen nagyra becsülte. Egy ízben a költő a Japán kávéházban merengett egy üres papírlap felett. Kaczér Vilmos átvonult a kávéházon és megszólította:

— Mit tetszik csinálni, Attila úr? — érdeklődött szerényen.

— Verset fogok írni — mondta Attila.

A TOLL

SZÉPIRODALMI ÉS KRITIKAI
HETILAP

TARTALOM:

ZSOLT BELA: *Mért örültek?* — SOMLYÓ ZOLTÁN: *Érett lyra.* — LAKATOS LÁSZLÓ: *Önagysága huszonnégy órája.* — KACZER VILMOS: *Gazdag ember leánya.* — KARPÁTI AURÉL: *Nem kell színház?*
KIS CIKKEK: *Cholnoky.* — „*Növény és gyógynövény.*” — *A kis cukrászda.* — *A drága gyermek.*

ÁRA 50 FILLÉR

— Gyönyörű lesz, kérem — kezeskedett róla a szerkesztő.

Tényleg gyönyörű verset írt.

Aki ért a vershez, tudja, hogy abban az értelem és a szó viszonya más, mint a prózában. A prózában az író meg akar értetni valamit velünk, ott a szó a közlendő közvetítője, vehikuluma. Versben öncél a szó. Annyira az, hogy a költő gyakran függetleníti fogalmi tartalmától, mert csak a szóra van szüksége, magára a szóra s nem arra, amit az különben, a használatban jelent. A szabatosság követelménye természetesen a versre is kiterjed, de egészen másként: abban, hogy a szó mint hangszín, azt a szerepet töltsse be, amit a költő szánt neki.

Attila új verseiben ilyen szerepet játszanak a szavak. Még mindig színfoltok, de most az élő természetet érzékeltetik, szürrealista felfokozottsággal:

*A báránybunda árnyakat
tülevelű fák fércelik.
Szalad a puli pillanat
fagyon koppantja körmeit.*

.....
*És lágy a tanya, langy az ól.
Csillagra akasztott homály!
Kemény a menny.
A gally alól
bicegő cinke sirdogál.*

Végeláthatatlan gonddal, türelemmel dolgozott a versenken, hónapokig, néha évekig. Egyiküket-másikukat tíz-tizenöt változatában ismerem. Volt, amelyik felett órák hosszat tűnődtünk néha; megváltoztatva egy-egy szót, rímet vagy kapcsolatot. Általában hallgatott a tanácsaimra. De volt úgy is, hogy nem engedett abból, amit leírt.

Egy nyári délután a Horvát-kert tejszarnokában üldögélünk. Attila verset írt, s mikor elkészült vele, felém nyújtotta. Így szólt:

*Guggolva ringadoz
a málnatő, meleg
karján buggyos, zsíros
papiros szendereg.*

*Lágy a táj, gyöngy az est;
tömött, fonott falomb.
Hegyek párája rezg
a halmokon s dalom.*

*Hát dolgoztam híven,
zümmögve, mint a rét.
Milyen könnyű a menny!
A műhely már sötét.*

*Fáradt meg együgyű,
vagy tán csak jó vagyok
s reszketek, mint a fű
és mint a csillagok.*

— Milyen? — kérdezte.

Mindössze egyet kifogásoltam: a málnabokorra tapadó zsíros papírt.

Attila összehúzta a szemét, mintha képet szemlélne.

— Az kell oda — mondta. — Látom.

— Megengedem. Egy kiránduló hajíthatta el s a bokorra sodorta a szél. Ebből azonban nem következik, hogy a bokron kell maradnia. Miért nem szeded le róla?

— Nem lehet. Odatartozik.

És ottmaradt.

Ha visszagondolok rá, duzzadt irattáskával rohan az utcán, összeráncolt homlokkal, gondterhesen. A táska új. Szétosztásra szánt sokszorosított fogalmazványok vannak benne, német és magyar nyelvű brosúrák az imperialista kapitalizmusról, az értéktöbblet-elméletről, kéktáblás német könyv; Marx ifjúkori művei, versvázlatok, pattogó ütemű *café chantant* versek, visszatérő refrénnel, gyűjtőhatású szavaltatversek. A parasztról, akinek nem jut kapanyél, a kiscigányról, akinek igája nem zörög, sem ökre nem bög elnyújtva — nincs neki, a bérmunkásról és a bér-munkanélküliről, a boltosról, aki morogva rámul — az adó hosszú, nagy a bér, s végül a költőről, kinek neve, ha van, csak áruvédjegy, mint akármely mosóporé.

Mi váltotta ki belőle ezt a marxizmussal tárgyilagosított villoni iróniát? Agitáló költészet — ahogy ezt 1929 és 34 között értelmezik. Attila ezzel is megpróbálkozott. Másszor meg klasszikus modorban verseli meg a marxista igazságokat:

*Forgolódnak a tőkés birodalmak,
csattog világot szaggató foguk.
Lágy Ázsiát, borzolt Afrikát falnak.
S mint fészket ütik le a kis falut.*

.
*S hol zápfog rág, a város érdes része,
hol a vasbányák fuvallata int,
gép rugdal, lánc zúg, jajong ládák léce,
lendkerék szijja csetten és nyalint,
hol a fémkeblű dinamókat szopják
a sivalkodó transzformátorok,
itt élünk mi . . .*

Erőteljes, de egyenetlen vers. Képzeletét béklyóba szorítják a káté-szocializmus képzetei. Micsoda esések a lendületek után, mikor egy-egy konvencionális marxista szólam, mint a kolonc visszarántja a prózába a költőt. Hogy él az éjszaka még e sorokban:

*. . . hasal az éj s pörsenéses melle
mint szennyes ingből füst alól kilóg.
Így élünk mi. Horkolva alszunk s törten
egymás hátán, mint odvas farakás.
S hazánk határát penész jelzi körben:
a málló falon: nedves a lakás.*

De itt már vége van. A következő két sor ihletetlen, s aztán költészet és emelvényretorika váltakozik az üresen konvencionális befejező sorig:

*de — elvtársaim! — ez az a munkásság,
mely osztályharcban vasba öltözött.
Kiállunk érte, mint a kémény: lássák!
És búvunk érte, mint az üldözött.
A történelem futószalagára
szerelve így készül a világ,
hol a munkásság majd a sötét gyárra
szegzi az Ember öntött csillagát!*

De Attilának meggyőződése most: a költőnek az a feladata, hogy kifejezze a megértett történelmi helyzetet, indulatokat váltson ki, igényeket ébresszen, és a maga lírai eszközeivel siettesse, sűrgesse azt a folyamatot, amelynek maga is cselekvő részese. Amíg csak kívülről vesz részt a mozgalomban, versébe nem adja egészen magát. Azok csak jól megoldott feladatok. De ahogy mélyebben kerül bele a mozgalomba, már arra törekszik, hogy a saját hangján fejezze ki célkitűzéseit, s ez legalábbis eleinte — zsákutcába viszi. Lírai modora ebben az időben egészen idillikus — stílusa minden hangulatot elemeiből képpé alkotó pointillista-szürrealista modor — így látja a világot, így dolgozza fel a képzelete, hogy aztán az ily módon született versbe beledolgozza marxista tételeit — mi több, a marxista röpiratok szólamait. Az eredmény annál szomorúbb, mert az ily módon tönkretett versek spontán sorai, sőt szakaszai, miket mégsem volt szíve elrontani, gyönyörűek. Még szerencse, hogy később, amikor már kilábolt a szocialista apostolkodás heveny lázából, e verseket „visszaállította” olyanokká,

amilyenek lettek volna akkor, amikor benne megfogamzot-
tak, ha nem felejtette volna annyira rajta a szemét a marxiz-
muson.

De most a közösségnek él az önfeláldozásig. Nehéz,
megemészthetetlen könyveket búj, Marxot, Feuerbachot,
Hegelt eredetiben. Tanul és tanít. Villamosra nem lévén
pénze, gyalog baktat a külvárosokba, ifjúmunkásoknak tart
előadást a szocializmusról, a szocializmus és a művészet
viszonyáról, a közösségnek élő ember erkölcséről s hasonló
tárgyáról. Feladatát lelkiismeretesen fogja fel. Jegyzeteket
készít előadásaihoz, némelyiket elejétől-végig megírja. Hát-
raagyott papírosai között több kidolgozott tanulmánya
maradt fenn. Egyik az amerikai szociális regény problémái-
val foglalkozik, a másik a művészettel, azzal, ami állandó
benne s ami változó.

A műalkotás — fejtegeti — amennyiben tökéletes, annyi-
ban teljes is, vagyis kielégítő: nem mutat túl magán, valami-
re, ami rajta kívül esik, hanem megállít bennünket, megfog,
leköt, úgy hogy amíg hat ránk, nem tudunk és nem is
akarunk másra gondolni. Hogy lehet ez? — kérdi. A műal-
kotás csak egy darab a dolgok sokaságából. Hogy adhatja
a darab az egész illúzióját? Úgy — feleli —, hogy eltakarja
a többi valóságot, mint napfogyatkozáskor a telihold a
napot. A műalkotás tehát a világ egészét helyettesíti s min-
den kis eleme külön-külön kis műalkotás. Egészében azon-
ban mégis egységes és felbonthatatlan.

Ami a művészetben állandó, az, hogy mindig a világ
egészét helyettesíti. Amivel az egészét helyettesíti — fogal-

mai és képei, az az egyes korok társadalmi viszonylataival és az azoknak megfelelő gondolati felépítményekkel együtt változik. S ezt egy Petőfi-versen mutatja ki. Megmagyarázza, miért volt új és merész Petőfi a maga idejében, s miért hibázná el teljesen a hatást az, aki ma írná az alábbi szakaszokat:

*Tied vagyok, tied, hazám!
E szív, e lélek;
Kit szeretnék, ha tégedet
Nem szeretnék.*

*Szentegyház keblem belseje,
Oltára képed,
Te állj s ha kell: e templomot
Ledöntöm érted.*

*S az összeroskadó kebel
Végső imája:
Áldás a honra, Istenem,
Áldás reája!*

A feudális keresztény társadalomban ezek a sorok szentségtörők lettek volna. De még Petőfi idejében is aligha lehetett volna magasztosabb dologra hivatkozni a templomnál és az oltárnál. Ámde Petőfi a hazát még e magasztos dolgoknak is fölébe helyezi, eleget téve a polgári átalakulással együtt haladó forradalmi ideológiának. Ma már a hon szerelem se a legmagasztosabb fogalom, mióta különbséget

teszünk nép és haza, lakosság és állam, elnyomott osztályok és uralkodó osztályok között.

Végül, hogy szociális meggyőződéseit még szélesebb körben terjeszthesse, *Valóság* címmel lapot alapít. A lapból egy szám jelent meg, azt is elkobozták. Vezető tanulmányát maga írta és szignálta. Nem mindig szerencsés prózastílusának elképesztő terméke ez; dialektikus akrobatika, amire Hegel vagy Fichte ihlette — még irányában is; abból a tételből indul ki, hogy A ugyan a klasszikus logika szerint semmi körülmények között sem lehet azonos non-A-val, de hogy jutnánk el máshogy a non-A-hoz, miután eljutunk, ha csupán A-t tételezzük? Csak akkor, ha A valamiképpen azonos a non-A-val. A non-A-val? Habár világ választja el őket, az ész addig manipulál velük, uszítja őket egymás ellen, amíg kénytelen-kelletlen egymásra ismernek. Mit akart Attila bebizonyítani? Azt, hogy a valóság szükségképpen azonos az eszmélettel, s az eszmélet azonos a valósággal, noha ellentmondanak egymásnak, de csak dialektikusan, hogy aztán valamikor a szükséges antitéziseknek egy, persze megint csak ideig-óráig tartó szintézisében egybeessenek az osztálynélküli társadalom erkölcsi valóságában — ezt akarta kifejtetni? Alkalmasint.

Mi a valóság? Évek óta töprengett ezen, korgó gyomorral. Amit az emberek annak neveznek — helyzetük, sorsuk, kiszolgáltatottságuk, „világhiányuk” még nem teljes valóság. Attila igen jól tudta ezt. Hazugságokkal ugyan nem áltatta magát, de villogó képeinek és ritka szavainak magas alkímiájával mosolygó derűvé, megnyugtató szépséggé ala-

kította át, többnyire kínos, csak kivételesen vigasztaló tapasztalatait. Most, életének külső eseményei arra készítetik, hogy változtasson a valósághoz való viszonyán. Ha eddig belenyugodott abba, ami történt vele — no, de hát ne búsuljatok! — különben jó így is —, most nemcsak vállalja, hanem alakítja is a maga életét, azokéval együtt, akikkel közösségi kapcsolatba lép.

Ezzel költői technikája is megváltozik. Most kendőzetlenül ábrázolja a valóságot, de nem a kulisszaszerűt, hanem a vajúdót, a láthatatlanul működő erőket, a látszólag szilárd felszín mögött. A kor és szerelme ellenállhatatlan kényszerrel ebbe az irányba tereli.

Az idő 1929, szerelme Judit. Férjét, aki elhagyta, nagy költőnek tartják Oroszországban. Attila túl akar tenni rajta. Most már világosan látja feladatát. Egész tehetségét arra fekteti fel, hogy elvégezze, amit a fejébe vett.

Nagy — a sorok száma szerint is nagy — költeményeket tervez, freskókat füstből, ködből, hidegből, éjszakából — amikben minden szó céltudatos, minden részlet valóság, s együtt mégis sokkal több annál: magasabb a valóságnál, mítosz.

A Székely Bertalan utcában laknak. Szoba-konyhás lakás, a második emeleten. Ablaka a hátsó udvarra tekint; a szoba nappal is sötét. Az udvarból magas, kormos-sárga tűzfal vet árnyékot a lakásba.

A konyhából, mely valamivel barátságosabb, mint a sötét szoba a villanygyújtás negyedórájában — de a villany még

nincs bevezetve és a petróleummal spórolni kell —, a konyhából figyelik, hogy sűrűsödik az udvaron a sötét.

*A mellékudvarból a fény
hálóját lassan emeli
mint gödör a víz fenekén,
konyhánk már homállyal teli.*

*Csönd. — Lomhán, szinte lábra kap
s mászik a súrolókefe;
fölötte egy kis faldarab
azon tűnődik, hulljon-e.¹*

Ketten figyelnek ki, két nehézszívű, gondterhes ember, kit soruk összeakasztott. S szavalnak a falak. A költő képzelete künn bolyong a város szélén, ahol gyárépületek komorlanak. Az éjszakát kéri, edzze meg szívét, szítsa föl akarátát, majd mielőtt nyugovóra térne, így fohászkodik:

*ne üljön lelkünkre szenvedés
ne csípje testünket féreg.*

¹ Mutassunk rá képzeletének egy feltűnő sajátosságára. Ami Arany Jánosnál hasonlat: „*Mintha* lába kelne valamennyi rögnek” nála az élettelen tárgyak természete: mocorognak, nyugtalanok, unják a mozdulatlanságot... Vö.: „... papír, Hogy' mászna! Mocorog s indulni erőtlen” (Külvárosi éj) „Ökörnyál után ugrik a bokor.” (Margaréta) „A saláták az estharmatban . . . már-már rikoltva fölrepülnek” (Piros hold körül s egyebütt.)

De ez csak vázlat. A „nagy vers” szándéka nem hagyja nyugton. Újra, meg újra megbirkózik ugyanazzal a témával — mindig más hozzáállással.

A *Téli éjszaka* felfogása merőben más, mint a *Külvárosi éjé*. Abban minden masszív volt és nehéz. Ebben minden irreális, légies. Vázol ugyan tájat és terepet, valójában azonban az éjszakát ünnepli, a hideg, embertelen, villogó, jégszínű éjszakát. Mint egy vitrinben a köznöyösen villogó drágakövek, úgy villog az úrben a téli éjszaka. Ezüst sötétség, némaság, tündöklő csönd az egész világ. A vers minden szava fénylik, de hidegen, mintha acélból volna öntve. Egyetlen intim részlet van a nagy versben: az éjszakába bekeretezve, mint külön kis téli éj, egy igyekvő tehervonat.

*Téli éjszaka. Benne,
mint külön kis téli éj
egy tehervonat a síkságra ér.
Füstjében, tengve
egy ölnyi végtelenbe,
keringenek, kihúnynak csillagok.*

*A teherkocsi fagyos tetején,
mint kis egérke, surran át a fény,
a téli éjszaka fénye.*

18. Szász Ferenc, Bányai László, József Jolán és József Attila a Tiszaparton 1930. június 8-án

S a kép alsó sarkában, ahova a festő a nevét pingálja:

*Hol a homályból előhajol
egy rozsdalevelű fa
mérem a téli éjszakát.
Mint birtokát
a tulajdonosa.*

Mi volt a szándéka e leírással, melyet ez a megintés vezet be:

Légy fegyelmezett!

*A nyár
ellobbant már.*

Olyan magasból ölelni magához az emberiséget, olyan tiszta fejjel, mint amilyen tisztán tündöklük a falvak és a városok felett a hideg, szikrázó téli éjszaka.

Attila analízisbe megy

Mintha nem lenne elég gondja már, Attila még jobban megnyomorítja életét. Pszichoanalitikus kezelésbe véteti magát. Ami majdnem nagyobb baj, mintha kábítószerre kapott volna, mert kiszolgáltatottságot, függelmet jelent. De meggyógyul-e? Ez felettébb bizonytalan. Biztos eredménnyel *egy* lélekelemző sem kecsgetti pácienseit. Ez a kérdés különben is csak a kezelés kezdeti stádiumában foglalkoztatja a beteget. A felvakart sebek, felhalászott vágyak megbeszélése szenvedély lesz, mely erősebb, mint a gyógyulás akarata.

Attilának volt oka orvost igénybe venni. Gyomorbántalmakról panaszkodott. Most egy olyan orvosra akadt, aki éppen a lelki eredetű gyomorbántalmak analitikus kezelésével foglalkozott.

Mire megtudtam, hogy Attila analízisbe jár, már túl volt az említett kezdeti stádiumon és úgy beszélt a kezeléséről, mint a megigazult a vallás misztériumairól, hozzátéve — s ez határtalanul felizgatott —, hogy ami a dologban a lényeg, az nem írható körül, azt tapasztalni kell.

Azért tovább faggattam.

— És hogy vagy azóta a gyomroddal?

Attila legyintett.

— Az csak tünet volt, már el is múlt. Már máshol tartunk.

— Hol?

Kifejtette alaposan. Meg akarom ismerni magamat — mondta —, mert felelős embernek csak az nevezhető, aki pontosan tudja, mit miért csinál. És ezt csak az tudja, aki ismeri magát.

— Nem fog ártani ihletednek, ha ennyire értelmes leszel?

— Semmi esetre sem. Nem szeretem a jószerencsére bízni magam. Mióta rájöttem, mi a költészet, mindig pontosan tudom, mit akarok. Minden dolgomat ott rontottam el — a verseimben is —, ahol az öntudatlanom belekontárkodott abba, amit az értelmem kitervezett. Nálad persze máshogy van — tette hozzá elgondolkozva.

— Hogyan?

— Neked le vannak fékezve az indulataid. Úgy élsz, mintha megbénult volna az akaratod. Mindent a fejeddel csinálsz, hidegen, szenvtelenül. Nem tudsz sírni, nem tudsz örülni. Ki kellene analizáltatni magadat. . .

Magamban igazat adtam neki. Megfogalmazta, kimondta, amit igen jól tudtam, de nem akartam tudatosítani. Amiről gyáván lemondtam, győzni, bírni, bukni, marni, magamra öltve a közöny kényszerzubbonyát, a képmutató közömbösséget a „noli me tangere” elhárító gesztusaival. . . Elég volt! Élni akarok!

Elkértem tőle az orvos címét. És másnap én is fölkerestem a rendelőjében.

Fogadott, kezelésbe vett.

Szőke, magas, ápolt külsejű, igen jól öltözködő férfi volt, komoly, gyengéd, nyíltszívű és kissé naiv. Néhány hónappal jelentkezésünk előtt nyitotta meg pesti rendelőjét; azelőtt Szegeden működött. Ez mellette szólt. Meg az is, hogy polgári jólétben élt, tartalékaiból, szolid, vidékről felköltözött úr „cossu” lakásban, értékes bútorok között.

Én másfél évig jártam hozzá rendszeresen — Attila még tovább. Későnkelők lévén, R. csak azért is reggelre rendelt magához bennünket, engem nyolc órára, Attilát hétre. Néha negyedórával korábban futottam be, üldögéltem az előszobában, vártam a sorom. Hogy benn mi folyik, nem hallatszott ki. Végre feltárult az ajtó, Attila fölszabadult. Némán, fejbólintással üdvözöltük egymást. Attila komoly volt, majdnem komor. Általában az volt, amikor korán kelt, de kiváltképpen „gyónás” után.

Ami a kezelést illeti, el kell ismernem, Attilának igaza volt; mindaz, amit arról tárgyilagosan jelteni lehet, nemcsak hiányos, de hamis. Lényege a paciens beállítottsága az orvoshoz, irányában való érzületének ellentett váltakozásai, e változások hullámredőzése, dagályai és apályai, üteme és tendenciája, mikből az orvos előre és hátra prejudikál — mindez annyira élményszerű, hogy fogalmakra lefordítani aligha lehet. S minthogy a kórokozó élménynek — az infantilis vagy prenatalis megrémüléseknek jellemtorzító fejleményei a kivizsgált kórtörténetek adalékaiból eleve ismeretesek, minden képzett és gyakorlott analitikus analízis nélkül is megállapíthatja a beteg vele szemben való magatartásá-

ból, hogy annak milyen gyermekkori élménye bujkál habitusa mögött. Az orvosnak ennek folytán nem az a törekvése, hogy erőnek erejével kiszedje a betegből, amit az tudatosítani vonakodik, hanem az, hogy irányítva és ellenőrizve megismételtesse vele azt az összeütközést, melybe annak idején belebetegedett. Az összeütközés tehát — az orvossal való vonatkozásban — elmaradhatatlanul bekövetkezik. Az ember észre sem veszi, már benne van.

Én például csak utólag vettem észre, mikor a kapcsolatunk megszakadt. Szerettem analízisbe járni, szerettem a rendelő széles heverőjét, puha vánkosát a fejem alatt. Az óra ketyegett, az orvos türelmesen üldögélt a hátam mögött. Néha közbeszólt, többnyire hallgatott és jegyeztetett.

— Mindig az édesanyjáról beszél. Mondjon már valamit az apjáról is.

Apámról nem volt mondanivalóm. Vagy csak effélék:

— Volt egy pikémellénye... Nagy gondot fordított a külsejére. Süttette a bajuszát.

S hirtelen ingerültség fogott el R. iránt (méltóságos, hosszú neve volt, mi Attilával Rapára rövidítettük).

Miből vette észre, hogy ingerült vagyok? Mit akart kiugratni belőlem, amikor tovább ingerelt? Móra Ferencsel hozakodott elő, akiről példát vehetek, mint szorgalmas és fegyelmezett íróról — mikor én már több ízben megmondtam neki — igen udvariasan s hidegen —, hogy az irodalomhoz nem ért, s nyomban megbántam heveskedésemet. Mit tehet ő arról, hogy irodalmi ítéleteiben elmaradott, hiszen

csak nemrég került fel Szegedről Pestre, magával hozta előítéleteit . . .

Mit peddzem tovább? A fiú apja ellenébeni harcát vívtam meg újra. S Attila szintén, jóllehet ő apjára nem emlékezett — valószínűleg az M. ügyvéddel való összeütközést reagálta le a kúra során, azt hiszem, végérvényesen. Akárhogy is volt, annyi bizonyos, hogy R. kezelése nemcsak, hogy nem ártott, de egyenesen jót tett neki, ösztökélőleg hatott rá.

Még nem foglalta le kizárólagosan a freudi pszichológia, még nem vált monomániájává, mint utóbb. De beillesztette szemléletébe. Csak a pszichoanalitikai felismerés teszi érthetővé — írja egy helyütt —, miért nem sikerül a szocializmust megvalósítani, holott együtt vannak tárgyi feltételei: az ipar és a technika oly fejlett, amilyenre a termelési eszközök filozófusai nem is gondolhattak annak idején; a munkásság hatalmas pártokba szervezte erényeit; a közös gazdálkodás világos eszméjével a nem bérmunkások is rokonszenveznek — hol van hát a hiba? A hiba — feleli — a már Hegeltől is felismert „hamis tudat”-ban rejlik. Nem azt tartjuk ésszerűnek és szükségesnek, amit társadalmi helyzetünk és érdekeink szerint annak kellene tekintenünk, mert a belénk ültetett eszmék torzító üvegén keresztül szemléljük a világot és helyünket benne. József Attila már most a hamis tudat egyik főforrásának tekinti a lelki gátlásokat, amelyek, bár eredetükben nemi jellegűek, fejleményekben és jellemtorzító áttételeikben kifejezetten antiszociálisak. Az embereket tehát nemcsak előítéleteik tartják vissza attól, hogy sorsukon változtatni igyekezzenek, hanem elsősorban szexuális gátlásaik.

Az analízis természetesen pénzbe került. Aki az orvosnak nem szeret fizetni, az meggyógyulni sem akar — ez a pszichoanalízis egyik sarktétele.

Hát mi fizettünk, már ahogy tudtunk. Az óradíj nevetségesen szerény volt. Terminusra mégis nehéz volt összekaparni. R. később csereszolgálati alapra helyezkedett Attilával. A kezelés fejében feldolgoztatta vele jegyzeteit.

Attila igen lelkiismeretesen, sőt azon túlmenően szolgálta ki. Folyamatos szépprózára oldotta fel az anyagot, érdekessé tette, belegyúrte saját megfigyeléseit és sejdítéseit. Az orvos két könyve egyedülálló, művészi terméke a magyar szakirodalomnak.

Így élt Attila éveken át, inkább rosszul, mint jól, egészben elviselhetően. Két ember fegyelmezi és buzdítja: Judit és R. Judit azt kívánja, hogy nagy költő legyen. R. arra buzdítja, hogy tartsa el magát. Szegény, iparkodott. Idegeit elmeríti, mint a hálót „húst fogni a nehéz vizen s könnyű álmat”. S miközben töpreng, tépelődik, hogy ezt hogyan lehet összeegyeztetni, már-már vádolja magát.

*Szakadt lehet — gondolkodom —
az én hálóm.*

*Kiaggatom, megfoltozom.
S íme, látom —*

*kiterített fagyos hálóm
az ég ragyog —
jeges bogai szikrázón
a csillagok.*

Az analízis kigyomlált belőle minden illúziót.

Ha számot vet helyzetével — meg is teszi —, megállapítja — meg is állapította —, hogy költőnek általában, olyan szándékú és eltökélésű költőnek, amilyen ő, különösképpen: Magyarországon érvényesülni nem lehet.

*Az ember végül homokos,
szomorú, vizes sikra ér,
szétnéz merengve és okos
fejével biccent, nem remél.*

*Én is így próbálok csalás
nélkül szétnézni könnyedén.
Ezüstös fejszesuhanás
játszik a nyárfa levelén.*

*A semmi ágán ül szívem,
kis teste hangtalan vacog,
köréje gyűlnek szeliden
s nézik, nézik a csillagok.*

Az évek múlnak. Hullnak hangtalan, mint kő az űrön át — gondolja éjjel, nyitott szemmel heverve az alvó Judit mellett.

*elleng a néma kék idő.
Kard éle csillan; a hajam —*

*Bajszom mint telt hernyó terül
elillant ízű számra szét.
Fáj a szívem, a szó kihül,
de hát kinek is szólanék —*

19. Gereblyés László, Székely Béla, Illyés Gyula, József Attila és Szántó Imre Csillebércen 1931 áprilisában

20. József Attila, József Jolán, Nagy Lajos, Szántó Judit és mások 1932.
április 30-án éjjel a vurstliban

A semmi ágán

Mióta a mozgalomból kiszakadt, megint nem tartozik sehova, nem proletár, nem polgár, magát emésztő, egyedülvaló, minden közösségből kitzasztott alak.

Erről a fájdalmáról nem szól senkinek, erről csak versben panaszkodhatik, de azokban mindig erről a hiányérzetről van szó, mikor ürről, hidegről, kőről, időről beszél.

Aztán lassan-lassan ez a fájdalom is lecsillapodik. Ha társtalan, hát társtalan... S tovább építgeti a közösségi társadalom képét magában. Rengeteget olvas. Marxot, Hegelt, Feuerbachot, Stirnert, Freudot, Crocét. Aztán felfedezi a Kalevalát. Úgy élvezi, mint aki hazatalált.

Zaklatott életében ritkák a nyugodt, derűs napok. De ilyenek is adódtak azért. Egy nyár folyamán Berény Róbert néhány hétre rendelkezésére bocsátotta öreg, budai kert mélyén fekvő kis házikóját. Egy délután ellátogattam hozzájuk Köstler Artúrral, aki akkor Pesten tartózkodott. Attila örömeiben azt se tudta, mit kezdjen velünk. Borért szaladt, szalonnát pirított. Később leültetett a zongorához, hogy játsszak Bartókot neki. A Medvetáncot és újra a Medvetáncot. Nem tudott betelni vele. Együtt dünnyögte, brummogta a zongorával. Judit a kert kőasztalán terített vacsorához. Langyos, szép este volt, békés és csillagos.

Pár nappal később Attila elhozta a *Medvetáncot* meg *A kanászt*.

Derűsen emlékezett vissza azokra a napokra is, amiket a Balaton mellett töltött a Magyar Írók Gazdasági Egyesületének kongresszusán. A rákövetkező évben Lillafüred látta vendégül az IGE tagjait. Együtt utaztunk. A Palota szálló vezetősége fényes fogadtatásban részesítette a vendégsereget. Egymást követték a bankettek, a kirándulások. Az első benyomások kavargásában elvesztettem Attilát szem elől. Mire megtaláltam, már lecsatlakozott egy ismert nevű orientalista társaságához. Nem is tágitott mellőlük többé. A társaság központja karcsú, barna, éjfekete szemű fiatal lány volt. Attila láthatóan belészeretett.

Kétszer-háromszor láttam őket messziről, a Szinva mentén, a tó partján, a szálloda halljában; Attila izgatottan beszélt és gesztikulált. A hölgy mosolygott és hallgatott.

Negyedik vagy ötödik nap döbbenetes esemény vetett véget a kongresszusnak és ezzel az idillnek is. Pakots Józsefet, az IGE elnökét, aki egy délutánra felszaladt Pestre, szívszélhűdés érte a vonaton. A gyász hírről este értesültünk. A hajnali vonattal indultunk haza.

Távozás előtt bekopogtattam Attiláért. A szobában égett a villany; vetett ágya gyüretlen maradt. Az asztalon teleírt papírlapok heverték. A hamutartóban cigarettavégek tömege, nyilvánvaló volt, hogy egész éjjel virrasztott és alkotott.

— Menj csak előre — rázott le magáról.

Megint elszakadtunk egymástól. Nem találkoztunk sem az állomáson, sem a vonaton.

A rákövetkező nap déltájban megjelent a Jókai téren. Komoran, sötéten, mint az éjszaka.

— Mi történt? — kérdeztem tőle.

— Judit megmérgezte magát.

— Szörnyű... Miért?

— Megtalálta a verset, amit Lillafüreden írtam az utolsó éjszaka. Az ünneplőm belső zsebében volt. Mikor levetkőztem, a szék támlájára terítettem és benne felejtettem az írásaimat. Reggel, mielőtt kikefélte, megnézte, nem hagytam-e valamit a zsebeimben. Így került a kezébe.

— S most mi van vele?

— Kórházba vitték. Onnan jövök.

— Mit mondanak?

— Még nem tudják. Talán fölépül, talán belehal.

Hallgattunk. Majd újra Attila, de más hangon:

— Nem is kérded, milyen a vers?

— Milyen? — ismételtem gépiesen.

— Olvassuk el együtt — indítványozta.

Több szó nem esett Juditról. Minket már csak a vers foglalkoztatott, a nagy vers, a női testnek és élettani működéseinek ittas elragadtatású himnusza. Ahogy e jelenetre visszagondolok, Balzac jut az eszembe, akinek egy ismerőse elpanaszolta, hogy felesége súlyos beteg, ő már mindennel megpróbálkozott, de semmi kilátás sincs a felgyógyulására, kétségbe van esve... Balzac hallgatta egy darabig, majd közbeszólt:

— Ez bizony szomorú. De hát beszéljünk komoly dolgokról. Mit szól hozzá, hogy Goriot utolsó értéktárgyait

is feláldozza, hogy kifizethesse grófnő leányának adóságait?

Ami most következik, azt József Jolán is elmeséli könyvében, Kosztolányi Dezső pedig novellában dolgozta fel.

Még a verset elemeztük, méltattuk, mikor a feleségem hazaérkezett.

— Szervusz Attila — üdvözölte a vendéget. — Itt maradsz ebédre, ugye? — s már ment a konyhába, megmondani, hogy három személyre terítsenek.

Julis, a házvezetőnő, tiltakozott.

— Tessék csak hazaküldeni az Attila urat. Biztos nem mondta meg, hogy elmarad és a Judit nagysága megharagszik rá, ha nem megy haza.

Feleségem visszajött.

— Vár Judit ebédre? — kérdezte.

— Nem — mondta Attila komoran.

— Miért nem?

— Mert nincs otthon.

— Elment hazulról?

— Nem ment el hazulról.

— Azt mondtad, nincs otthon.

— Nincs otthon.

— És nem ment el hazulról?

— Nem ment el hazulról.

A beszélgetés elakadt.

— Nem értelek — idegeskedett a feleségem. — Azt mondd, hogy nincs otthon, de nem ment el hazulról. Az nem lehet.

— De lehet — erősködött Attila.

— Hogyan lehet?

Attila nem válaszolt. A feleségem arca egyszerre csak felragyogott.

— Már tudom! — mondta vidáman. — Elvitték.

— Na látod! — diadalmaskodott Attila. — Kórházba vitték, mert megmérgezte magát. — Majd felém fordult. — Szóval jónak találod azt a hasonlatot?

Sietek megnyugtatni mindazokat, akik felháborítónak találják e felelőtlen és gyerekes játszadozást, hogy mire Attila hazajutott, Judit is otthon volt. Kibékültek. A verset Judit is szépnek találta. Akiről szólt, mintha csak azért tűnt volna fel Attila életében, hogy kiváltsa belőle a beethoveni zengzeteket, nem tűnt fel újra.

Néhány nap múlva találkoztam Attilával egy kávéházban. Mikor távoztunk, felkért, hogy menjek fel hozzájuk, beszéljek Judittal. Oszlassam el bizonyos aggályait? — Dehogy — tiltakozott Attila, — azon már túl vagyunk. Szeretném, ha összelelegednétek egymással. Te félreismered őt.

Szelíden korholó szava rámpirított. Tényleg csúnyán viselkedtem Judittal. Soha nem kérdeztem Attilától, hogy van, nem üdvözöltem, úgy tettem, mintha szándékkal nem akarnám tudomásul venni, hogy összetartoznak.

De mivel nem volt szándékosság viselkedésemben, siettem kijelenteni, hogy én is vágyódom Juditot látni.

Először voltam a lakásukon. Nagyon lehangolt, talán éppen azzal, hogy Judit és Attila igyekezett otthonossá tenni. Egyetlen számottevő bútordarabja Attila íróasztala

volt; azonkívül csak egy összehajtható ágy szégyenkezett, a falnak támasztva, a szoba ürességén. Az asztalon azonban friss virág állt cserépben, az ablakon függöny fehérlett, a padló ragyogott.

— Foglalj helyet — mondta Attila. — Judit beszólt, hogy spirituszért megy, ha megjön, főz teát.

Hevesen tiltakoztam. Türelmetlen voltam. Szabadulni akartam minél előbb, visszamenni a kávéházba. Nem a lakás sivársága hangolt le, hanem életük, amibe nem akartam bekapcsolódni.

Judit látta, hogy nem érzem jól magam náluk. „Menjen hát, menjen” — mondta — „az arcára van írva, hogy menni akar.”

Nem szerettem Juditot. Úgy járt-kelt a világban, mintha plakátról lépett volna le. A plakát nyúlánk, szalmaszőke hajú, kemény arcélű hölgyet ábrázolt, olcsó fekete marokban, aki haragosan néz a világba. Alatta: *Fel a fejjel proletár — ellenséges szemek figyelnek*. Ilyen volt: szegénységével hivalkodó, lakkozott körme hegyéig osztálytudatos nő, au goût américain, egy forradalmi filmszcenárió Jeanne d'Arcja, Turnovszky rendezésében. A gőgre szüksége volt, hogy össze ne roppanjon. Nappal esernyőket csinált, este begyűjtött, takarított, mosott, foltozott, merev mozdulatokkal, a nagy leszámolásról álmodozva, mint a brechti matrózlebutj kiszolgálólánya. Igen, Judit is azt a választ adta volna, ha a kalózhajó kapitánya megkérdi tőle, kit húzzanak fel: *Min-det*. Attila azonban magasan felette állt e háromgarasos végitélet-romantikának. „Nincs senki, akire rámondjam:

örömét lelte nyomoromban” — vallotta fiatalkorában. Szegénységével akkoriban még büszkélkedett is. Keserűség nélkül, humorral énekelte: „Egy zsidó orvostól kapott kabátot és a rokonok úgy hívták: többé-itt-ne-lássam.” — Éveinek szaporodtával a derű elillant, szájíze megkeseredett. Mint szocialista, kiküszöbölendő rossznak tekinti most a szegénységet, melyet a népközösség eszménye idővel majd ki is küszöböl, mint magánember, éretlenségnek, pipogyaságnak, kibúvónak a felelősség alól. Az analízis kigyomláta szemléletéből a könyöküket használni nem tudók vigasztaló képzeteit. Immár nem áltatja tovább magát. Annak, hogy szépszámú évei ellenére még mindig csak az a társadalmi meghatározottsága, mint egy Raszkolnyikovnak: „volt diák” — annak, hogy még mindig képtelen megkeresni a maga erejéből a létminimumot, „a havi kétszázat”, amit minden hülye összehoz — annak egyesegyedül maga az oka. Ezzel a meggyőződéssel hagyja el minden egyes alkalommal a rendelőt. Ezt nem az orvos „beszéli be” neki; az némán jegyezget a háta mögött; ezt a következtetést maga vontta le, magáévá téve az analitikusok valóságsszemléletét, mint valami *morale provisoire*-t. Egyetlen célja „férfivé lenni”.

Furcsa dolog az a vallomáskényszer, ami elfogja az embert, amikor hosszú, konok hallgatás után egyszerre csak ömleni kezd a páciensből a szó, s mint valami megáradt patak sodorja, dobálja, forgatja a lélek fenekéről felszínre került irigykedéseket és sérelmeket. S az önmarcangolásnak e vonagló panaszai mögül minduntalan elővillan „az ellenideál”, akivel összemérjük magunkat, akinek sikere mértéke

21. Illyés Gyula és József Attila Csillebércen 1931 áprilisában

annak, ami nekünk nem sikerült, akit, hogy nyomorultabbnak érezzük magunkat, gyűlölködve becsmételünk, miközben tudjuk jól, hogy ez is csak a magunk hitványságát bizonyítja, mert a világ, mely nem hagyja becsapni magát, azért ismeri el, mert megérdemli az elismerést.

Attila ellenideálja, vagy ha tetszik, ellenlábasa, Illyés Gyula volt. Összevetve helyzetét az övével, nem lehetett nem annak látnia. Kortársak voltak. De Attila előbb lépett a nyilvánosság elé, mint Illyés Gyula. Őt már támadták és ünnepelték, őt már felmagasztalták és eltanácsolták az egyetemről verse miatt — melyről az ország legsúlyosabb irodalmi orgánuma, a Nyugat azt írta, hogy az új költészet mintadarabja — mikor Illyés még az íróasztalfiókjának verselgett. Később is csak szélsőséges baloldali sajtóorgánumok hozzák a verseit. A Nyugat alapításának huszadik évfordulóján egy baloldali irodalmi folyóirat megállapítja a Nyugat mérlegét. „Az utóbbi időben egyre gyakrabban hangzik fel a vád, hogy a Nyugat bezárkózott és a saját tehetségeivel megsúfolt kocsi nem engedi fel az utána következő generációt. Ez a vád nem állja meg a helyét a maga teljességében. A Nyugat törzsgárdáján kívül igenis elég gyakran bukkantak fel új nevek a lapban. Húsz-huszonkétéves fiatalemberek, akik fiatal éveik hangoztatásával és állítólagos új törekvések nevében követeltek maguknak helyet a nagyok árnyékában. S nekünk a Nyugatnak éppen ez ellen az ál-fiatalok felé tett engedékenysége ellen vannak észrevételeink... Mint az új generáció reprezentánsait szerepeltette, új kürtösökké avatta őket, és ezzel akaratlanul is barrikádot emelt

a valóban új mondanivalójú és új formanyelven beszélő fiatalok fejlődése elé... Hogy egyes vezető embereink a fiatalság pártjára állanak, ez csak az illető urak komolytalanságát jellemzi... A Nyugatnak... irodalompolitikai szempontból nem lehet komoly engedményeket tenni a fiatalság részére. A fiataloknak pedig, ha komolyan vannak ilyenek, nem kell arra várniok, hogy a Nyugat üsse férfité őket.”

A kiáltvány egyik aláírója Illyés Gyula volt. Egy évvel később Illyés Gyula a Nyugat reprezentáns költője.¹ Az lett már Osvát idejében, még hangsúlyozottabban az, mióta Babits Mihály szerkeszti a Nyugatot. Ez azért érintette közelebbről József Attilát, mert törekvéseikben sok volt a közös. Illyés az ínségesek panaszairól és követeléseiről verselt, nem a népieskedő ál-naiv egyszerűségével, hanem úgy, ahogy az a szürrealizmus iskoláját kijárt költőtől várható — nagy intellektuális felkészültséggel és a magas költészet eszközeivel. Ezzel ölébe hullt az a szerep, amelyről József Attila álmodott. Nemcsak mint költőt ünnepelték a fiatalok, hanem mint jellemet is, ki — osztályából kinőtt parasztfiú — tudását és képességét, miket a polgári kultúrába bekapcsolódva elsajátított, illetve kifinomított, az urak és polgárok ellen fordítja, osztálya kiszipolyozói ellen, kiket engesztelhetetlenül gyűlöl.

¹ A kiáltványt öten jegyezték. Az aláírók később mind adtak kéziratot, szórványosan vagy rendszeresen a Nyugatnak.

Mindent elorzott Attilától: dicsőséget, szerepet, ünnepeletet, még az üldöztetést is, mert Illyés működését is sanda szemmel nézte a hatalom, pörbe fogták, sőt le is tartóztatták, de mindezt fölényesen megúszta. Miért? — tünődik Attila. Szerencsecsillaga van? Minél jobban gyűl benne a keserűség, annál kevésbé hiszi. Idézgeti alakját, latolgatja körülményeit. Pénzintézeti tisztviselő. Tehát fegyelmezett, ura idegeinek.

Hogy Illyés többre volna hivatva mint ő, azt még le-törtsége mélypontján sem hiszi, sem hiheti. De van valaki, akit túl kell szárnyalnia, s ez egyre igényesebb erő-próbákra készíti.

Tehetséggel győzné — s nyilván fölébe is kerülne rövidesen — ha érzéketlen maradna oly sérelmekkel szemben, amelyek éppen ezt a komplexumát érintik, igen fájdalmasan.

A szovjetkormány írókongresszust rendez, melyre meghívja azokat a külföldi írókat is, akiknek működését méltányolják.

Ilyen Nagy Lajos és Illyés Gyula. József Attila, aki biztosra vette, hogy őt hívják meg, vagy őt is meghívják, földig van sújtva, mikor mellőztetéséről értesül. Hogy Illyés itthon népszerűbb nála, azt még csak elviseli valahogy. De hogy *azok* is többre értékelik tevékenységét, mint az övét, ezt nem bírja el az önérzete. Főként Judit előtt restelli magát. Judit előtt, aki mindent orosz mértékkel mér. Hiába vigasztalják barátai azzal, hogy mellőztetésének nem az a magyarázata, mintha az oroszok nem ismernék, vagy félreismernék, ellen-

kezőleg. Azok elsősorban olyan írókat hívtak meg a kongresszusukra, akiket meg kell nyerni, meg kell dolgozni, akik még nem egészen megbízhatók. Hiába minden. Első felháborodásában szakítani akar elvbarátaival. Aztán lecsillapodik, botrány nélkül, csendesen kivonja magát abból az igen veszedelmes szolgálatból, melyre annyi időt és energiát pazarolt.

József Attila helyett tehát Nagy Lajost és Illyés Gyulát ünneplik Oroszországban. Nagy Lajos kiábrándulva, letörve jön haza, Illyés Gyula emelt fővel, derűsen. A legpolgárribb lapok egyikében, a nagy példányszámú Magyarorszában számolt be tapasztalatairól. A cikksorozat könyvalakban is megjelent. Hallatlan sikere van. Hangja fesztelen, szempontjai elfogulatlanok. Álláspontja az orosz forradalom vívmányaival szemben udvariasan tartózkodó. Nem hagyja említetlenül az üzemeket és a traktorokat, de hangja akkor válik igazán meleggé és meghatottá, amikor ázsiai fajrokonaival való találkozásáról számol be. Könyve, mindent összevéve, inkább szovjetbarát, mint szovjetellenes.

Oroszországi tartózkodása nem ábrándította ki a kommunizusból, mint Panait Istratit, Gide-et vagy Nagy Lajost, de marxistává sem tette. Sőt. A munkásság és parasztság érdekeit kettéválasztva, mind határozottabban a „nép jogainak” (nép alatt a földnélküli vagy kiséföldű parasztságot értve) szószólója lesz. Cikksorozatot tesz közzé a Nyugatban a magyarság pusztulásáról — s hangja megint visszhangra talál. Lelkes ifjak állnak melléje, egész kis tábor —

a márciusi ifjak —, kidolgozzák a magyarság életfeladatait, egy új honfoglalás programját. Működésük országos mozgalommá dagad. Egy pillanatra olyan helyzet alakult, mint ha csatát nyertek volna, küzdelem nélkül. A miniszterelnök, Gömbös Gyula, magához kéreti a mozgalom vezetőit, tárgyal velük, rendelkezésükre bocsátja a rádiót, elhelyezi, foglalkoztatja a forradalmárokat. A baloldal árulást kiált. Ignotus Pál, a polgári ellenzék fiatal publicistája, kíméletlen támadást intéz „a jobboldalisággal kacérkodó felforgatók” ellen a Zeneakadémián tartott nyilvános előadásában. Rövidesen kiderül, hogy a kormány nem állja az egyezséget: ezt az ifjak maguk kényszerülnek megállapítani, levonva magukra vonatkozólag mindazt, ami belőle következik. Beismerik, hogy naivak voltak, jóhiszeműek. Megcsalatva ellenzékbe vonulnak, s tovább harcolnak céljaikért.

A baloldal azonban nem veszi tudomásul bűnbánatukat. A harc tovább folyik, munkáspártiak és néppártiak, kozmopoliták és hazafiak, városi érzületűek és faluvédők között.

A harc teljes erővel tombol, minden vonalon, a közös ellenség ellen és egymás között. Első fázisában — a márciusi ifjak diadalmas előretörése idején — József Attila a közéletből kikapcsolódva, önmagával bajlódó neurotikus, csak messziről szemléli a csatározásokat. Feneketlen depressziójában méltatlannak érzi magát arra, hogy a mások ügyéért harcoljon, mikor saját magán sem tud segíteni. Verseiben kétségbeesve panaszolja állapotát:

*Óh! magamban vénít az idő!
Hanyatt esett bogár búja ráz,
Kezem-lábam ríva hadonász,
mint viharban ezer rózsató.*

(Gyereksírás)

De ha gyanakvással is a magukat márciusiaknak nevező ifjak iránt, őt is foglalkoztatja a népközösség egyre népszerűbbé váló gondolata, mely akármilyen sötét hátsó szándékokkal kapcsolják is össze azok, akik készséggel adnak teret neki, tagadhatatlanul oly kérdéseket vet fel, melyeket a marxizmus nem méltányol s amelyeket, sürgetőek lévén, meg kell valahogy oldani. Mióta megismerkedett a freudizmussal, az új lélektan felismerésével igyekszik összeegyeztetni marxizmusát. Most a népies mozgalom probléma-körét is beleilleszti szemléletébe. Az alábbiakban megkísérlem a részben beszélgetésemlékeim, részben a hagyatékában maradt feljegyzések alapján felvázolni idevonatkozó nézeteit.

Az igazságosabb rend érdekében folytatott újkori társadalmi küzdelmeket, három, egymást sorjában leváltó, három egymást kiigazító felismerés jellemzi:

1. az a vélemény, hogy elég felvilágosítani az embereket, hogy belássák téveszméiket s e belátás alapján rendet teremtsenek;

2. annak a felismerése, hogy az ember csak azt hiszi el, amit elhinni érdekében áll. A meggyőzés magában véve tehát nem elég;

3. annak a felismerése, hogy ösztönéletünk nehezebben befolyásolható, mint a fejlődéstanilag fiatalabb eredetű értelem, tehát az ember öntudatlanjával olyan állapotokhoz és helyzetekhez ragaszkodik, amiket értelmével helytelenít.

Bizonyos már most, hogy a nép és általában mindenki, akinek szociális hovatartozása nem határozható meg egyértelműen, régibb korok eszmekörében él, mint a társadalmilag fiatalabb eredetű munkásság. Korszerűtlen érzésmódjuk és ösztönéletük ennek folytán a reakció malmára hajtja a vizet.

A nép — különösen a kisbirtokos parasztság — maradi. Már a kereszténység ellen is fellázadt, mert szakításra szólította fel a „Természettel” való összenőttiségével. (Mitológia, természetkultusz, mezei istenek.) Nem akar tudatot cserélni, felébredni. Már rég hatalmon volt a kereszténység, de a régi babonák és hagyományok, ha sokszor enyhén megváltoztatott formában is, éltek tovább. A földdel való meghittség erős kötés. Innen a parasztok mélységes ellenszenvé minden változás és új iránt. A parasztot azért is nehéz befolyásolni, mert birtokában vannak a termeléshez szükséges eszközök. A parasztot nem lehet annyira kizsákmányolni, mint a gyár-
ipar a munkást, osztályát nem lehet úgy tönkretenni, mint ahogy a nagyipar tönkretette a drága gépekkel a kéziipart. A cséplőgép, a traktor csak segédeszköz; szántani, vetni, aratni nélkülük is lehet. A föld egyenlőtlen elosztása nem termeli ki szükségképpen az osztályharcot; ezért nem lehet a parasztot az osztályharc eszményével forradalmasítani. A parasztság nem tekinti ugyan egységes osztálynak magát, de

annál inkább egységes „rend”-nek. E tudatukat nemcsak az a politika táplálja, mely nemzetfenntartó elemként tömjénezi őket, hanem a termelés módjának hagyományai, szokásai, a kalendáriumot követő ünnepek, melyek összhangban állnak a természet rendjével, birtoklási ösztönük és szokásaik, melyek elütnek az ipari munkásság életrendjétől és felfogásától. Az is jellemző rájuk, hogy szívesebben választják képviselőjüknek a földesurat, aki földijük, mint valami jöttmentet. Ebben az érzületükben a primitív népek misztikus magát-azonosítása nyilvánul meg azzal, aki bár magasan fölöttük áll, de mégis „az ő vérük”-ből való. (Participation mystique.)

A munkásság problémája egyszerűbb. E réteget a polgári társadalom termelte ki, megtestesítve bennük anyagilag és tárgyilag az osztálytársadalom ellentmondásait. Küzdelmük az ellentmondások felismeréséből és azok felhasználásából meríti erejét. Nem történelmi emlékekre és formákra hivatkozik, semmi köze a történelemhez, nem érdeklik a hagyományok, bajaiknak nem a megemésztetlen múlt az oka, hanem az eltorlaszolt jövő, lendülete a múlttól bénítatlanul tör előre.

Hogy a marxizmus frazeológiája a paraszton nem fog, az ma már nyilvánvaló. De még a munkásságot sem győzi meg maradéktalanul. Ennek is egyszerű a magyarázata. Propagandájukban nincs semmi, ami valóban lelkes, magasztos, felemelő vagy áhítatos. Itt az ára annak, hogy a szocializmus utópiából tudomány lett. Ma valóban tudomány, elvont, száraz, lendületlen. Személytelenebbé teszi az em-

bert, mint amilyen, még jobban racionalizálja. Még kevésbé győzheti meg a parasztot, aki kézzel-lábbal tiltakozik a valóság mechanisztikus szemlélete ellen. Márpedig a marxizmus mechanikus szemlélet. Számokra, adatokra hivatkozik, merev sémákra, amikből elpárolgott a szesz. Mi köze mindehhez a parasztnak, aki korszerűtlen emlékeken rágódik, még nem is tartalmatlan emlékeken? A baloldali propaganda egyenesen megutáltatja a tömegekkel a rációt, mert egy érzelmi húrt penget állandóan: a gyűlöletet — holott nem az a célja, hogy az emberek gyűlöljék és kiirtsák, hanem az, hogy szeressék és támogassák egymást. Nem hangsúlyozzák kellőképpen és elegendő meggyőző erővel, hogy a materializmus nem érzület, hanem megállapítás, hogy a szocialistáknak egyáltalán nem céljuk az emberiséget gazdasági rabigába hajtani. Vegyük tudomásul végre, hogy nem az a jó propaganda, amelyik a nyomorra apellál, hanem az, amely még a nyomorgóból is olyan érzelmeket vált ki, amelyek, ha egyszer érvényre jutnak, automatikusan megszüntetik a nyomort.

Így töprengett a ma feladatain, az emberiség távolabbi és közelebbi sorsán, ezekről a problémákról vitatkozott a Japán-kávéházban vagy az Ilkovits filléres étkezőjében azokkal, akik odatévedtek asztalához. Mióta a cselekvésből kivonta magát, ilyen monológjellegű elmélkedésekben élhette csak ki szociális impulzusait. A fiatalos hév, mely ilyenkor elragadta, elfeledtette reménytelen anyagi helyzetét s azzal együttjáró, már-már büntudattá váló, nyomott közérzetét. Folyton munkát keresett, elfoglaltságot. Miből élt? Miből

fizetett házbért, miből fizette a villanyt e keserves öt év során? Nem tudom. Útjaink újra szétváltak, ritkán találkoztunk, véletlenül. S mivel nekem sohasem panaszkodott, én sem tartottam ildomosnak külső sorsát firtatni. Ha felkerekedett, verset hozott. S a vers mindig fontosabb volt számunkra, mint az életünk.

Ezidőben költői stílusának jellege a mind jobban elmélyülő egyszerűség. Már nem szokell olyan szertelenül, látszólag minden logikai kapcsolat nélkül a képzelete, verseiben kevesebb a szeszély és egyre több a régi értelemben vett, kézzelfogható, szolid értelem. Ez már az öregedés tünete volna? Bizonyos mértékben igen. Később lesz alkalmunk elemezni József Attila „öregkori” versstílusát. A költőiség az egyenként véve prózai megállapítások és ítéletek megfogalmazásának módjában nyilvánul meg egy-egy szó elhelyezésének mikéntjében. Abban, hogy a nyelvet, mely egyre tompább és szürkébb lesz, de velasquezi és rembrandti értelemben kezeli a szavak virtuális energiáit, a leggazdaságosabban használja ki. De már most is láthatóan gyepelőzi képzeletét, s kezd visszatérni ahhoz az eszményhez, amellyel a *Nem én kiáltok* időszakában eljegyezte magát. Nem elfutó benyomásait kísérli megörökíteni, hanem eszmélkedéseit; nem álmokat közvetít, nevelni akar.

1934 karácsonyára sajtó alá rendezi válogatott költeményeit. Az anyagot maga rostálja ki eddig megjelent versfüzeteiből. Szigorúbb bírálót nem találhatott volna. Már említettük, hogy talán túlságosan is szigorú volt önmagához, és olyan verseket is kihagyott, amelyek tehetségéhez nem méltó

tatlanok. Ítéletet ült versei felett, és csak azokat vette fel, amelyekről azt akarta, hogy megmaradjanak. Összes verseinek első posztumusz gyűjteményében, melyet én rendeztem sajtó alá, ezért tettem a kötet élére a *Medvetánc* kötetet, s továbbra is az a meggyőződésem, hogy a József Attila-versek minden kiadásának ezzel a gyűjteménnyel kell megnyílnia. A kép, amelyet e verseskötet nyújt, megfelel annak, amelyet működéséről eddig az időpontig hagyni akart. Tekintsük *ne varietur*-nak ezt az elrendezést; az ezt megelőző füzeteket pedig irodalomtörténeti adalékoknak, amiket a költő életpályájának fordulópontján, a *Medvetánc* összeállításakor esztétikailag megtagadott, miknek tehát a függelékben van a helyük.

A *Medvetánc* megjelenésének évében József Attila a Korong utcában lakott Judittal, a város peremén, a zuglói halálsorompó és a MÁV pályaudvarok közötti síntelep környékén, szívszorongatóan barátságtalan, jórészt kiépitetlen vidéken, úri külsejű kertes villában, illetve annak teteje alatt, a villa padlásán. A lakás parányi volt, de Judit értett hozzá, hogy meghitté tegye. Itt már nem volt menekülhetnékem, mint annakidején. Többször voltam vendégük, s meghatva gondolok vissza a hosszú téli estékre, miket hajlékuikban töltöttem. Attila évekkel fiatalodott meg ilyenkor. Homlokáról eloszlottak a fellegek, derűs és játékos volt, mint ifjú éveiben. Judit kiadós vacsorát szolgált fel, bor is került az asztalra, mind a kettőjükből áradt a barátság és a vendégszeretet. Náluk ismerkedtem meg Fejtő Ferencsel (aki később a Szép Szóban jutott szerephez), pár nappal

azután, hogy a *Medvetánc*, József Attila nyomadatechnikailag is „mutató” kötete — megjelent. Áhítattal lapozgattuk az „uraktól kapott pénzen vett papíron” nyomott, szépen kiállított kötetet.

— Milyen költő vagyok? — incselkedett Attila Fejtővel. Fejtő összeráncolta homlokát. Gondolkozott.

— A *Nincsen apám, se anyám* idejében érdekes költő voltál. A *Medvetánccal* az igen jelentékeny költők sorába léptél.

— Szóval nem tartasz *igen nagy* költőnek?

— *Igen nagy*nak *nem* — mondta Fejtő.

Nem volt igaza. Épp oly kevésbé, mint a Baumgarten-alap kurátorának, aki mikor szemére vetették Attila mellőztetését, azzal védekezett, hogy József Attila nagysága kevésbé halála előtt írt verseiben bontakozott ki. Ha azt mondta volna: teljes félelmetességében, akkor igazat adnék neki. De hogy a *Medvetánc* megjelenése után is kétségei vannak még, latolgatja, vajon a versek szerzője megérdemli-e egyáltalán, hogy foglalkozzanak vele, ez mindennél jellemzőbb arra a szellemre, amelyben az állítólag szabad-szellemű, független irodalmi ítélőszék József Attila idejében tevékenykedett.

Ezt leszögezve, mi is elismerjük, hogy József Attila csak a *Medvetáncot* követő életszakaszában emelkedik arra a tragikus nagyságra, amelyet szemlélni csak szorongva lehet. Ami következik — a csontváz-ember józan bolyongása a magány jégvidékein — a megvakított Oedipus velőtrázó panasza — már annyira világontúliak, hogy ámulatunk féle-

lemmel és száanalommal keveredik. Mert e művek egyúttal e ritka szellem felbomlásának formába kalapácsolt dokumentumai. Az örületroham tüneteiben papírra vetett utolsó versei, melyekben szelleme, mielőtt végképpen összeomlana, magának a felbomlásnak a processzusát örökíti meg, idegenkedő, suta csodálattal töltik el az olvasót. E verseit csak bámulni lehet; szívünkben dédelgetni, dűnnyögni őket, vagy akár csak kedvelni, semmiképpen sem.

A *Medvetánc*cal másképpen vagyunk. Abban sem hiányoznak a sötét regiszterek, sőt a settengő örület ott is kiütözik imitt-amott, összhatása azonban mégsem leverő, hanem üdítő, felemelő, élethitet adó.

Így hát akármennyire igaz is az, hogy költőnk utolsó kézjegyéig fejlődik, nem kevésbé bizonyos az is, hogy — nemcsak virtuálisan, de kifejezetten — már a *Medvetánc* idejében is igen nagy költő. Nemcsak nagy verseiben (*Külvárosi éj, Téli éjszaka, Elégia, Óda, Szappanosvíz, Iszonyat*) hanem a kötetbe felvett korábbi, kisebb lélegzetű verseiben is. Stílusa szinte versről versre egyszerűsödik, s ugyanabban a mértékben súlyosbodnak tartalmai. De e fejlődés egyben elfordulás is a morál felé attól a költői világtól, amelyet a valóság átvarázsolásával alkotott.

Kíséreljük meg utoljára, példával illusztrálva, kifejtteni, mit ért, mint költő, mit és hogyan valósított meg, mit akart, amikor még csak költő volt; poète-poète (így különböztetik meg a franciák a Nerval és Rimbaud vonalába eső költőket, kik a másképp kifejezhetetlent villantják fel látomásjellegű vesszoraikban).

A költő — s így a fiatal József Attila is — olyan állapotokról számol be verseiben, miket másként közölni már csak azért sem lehet, mert azok a pusztá közlés szempontjából érdektelenek. Mert, mi az, amit a költő közöl, helyesebben kifejez? Egyszerűen az, hogy él. Azt is elmondja, hogyan, de úgy, mint aki erre és ezzel együtt az egész világra most eszmél fel éppen, miközben mondja. Célja természetesen nem ez — őt a szavak végül engedékenységre lágyuló ellenkezése izgatja, miközben rájuk kényszeríti akarát — valamint, hogy természeti jelenségek felidézésével és közös emberi állapotokra való hivatkozással értéké varázsolja azt az élettani pillanatot, amelyet belső gazdagsága miatt érdemesnek tart megörökíteni. A versírás értelme tehát egyáltalán nem az, aminek a hideg értelmesség szempontjából tesszik; létjogosultsága mindig a *hogyan*, soha a *mi*, mert az a versből kifejtve sehogy sincs arányban azzal az erőfeszítéssel, amibe megfogalmazása a költőnek került.

A költő olyan összefüggéseket önt formába, amelyek a közlés szempontjából céltalanok és értelmetlenek. Világosítjuk meg egy verssor elemzésével a mondottakat.

A sor az alábbi versből való:

*Vas-színű égboltban forog
a lakkos, hűvös dinamó.
Oh, zajtalan csillagzatok!
Szikrát vet fogam közt a szó —*

*Bennem a mult hull, mint a kő,
az űrön által hangtalan.
Elleng a néma, kék idő.
Kard éle csillan: a hajam.*

*Bajszom, mint telt hernyó terület
elillant ízű számra szét.
Fáj a szívem, a szó kihűl.
De hát kinek is szólanék.*

A sor, melyet kiragadunk, ez:

Kard éle csillan: a hajam.

Előbb azonban ügyeljünk a következőkre:

„Költő szeme égről a földre villan”: néha a legelvontabb megismerést fejezi ki a köznapi életből vett képek közvetítésével, máskor a köznapi apró-cseprő tapasztalatai váltanak ki metafizikai borzongást belőle. A tapasztalat, melyre e gyönyörű sor támaszkodik, a lehető legköznapiabb. A költő ősz hajszálakat fedez fel hajában. Az is lehet, sőt valószínű, hogy hajvágás közben figyelmezteti a borbélysegéd: „Őszül-ni tetszik, szerkesztő úr”. Mert anélkül, hogy szó volna erről, szinte hallani az olló csattogását s a hullást is a villogó szerszám körül. Hullás és villanás víziója, mely mögött minden villanás és hullás felvillan, mint mindennek végzete. („Alles was entsteht, muss vergehen.”) A villanás és ezüst társítása gyakori verseiben:

*Ezüstös fejszesuhanás
játszik a nyárfa levelén.*

(Lassan, tűnődve)

*Ezüstderűvel ráz a nyír
egy szellőcskét...*

(Nyár)

Mint ahogy a kéket késsel és hideggel asszociálja:

*Ily gyorsan betelik nyaram.
Ördögszekéren hord a szél —
csattan a menny és megvillan
kék, tünde fénnel fönn a tél.*

(Nyár)

*Bankárok és tábornokok
ideje ez, jelen idő
ez a kovácsolt hideg,
e villanó, e kés-idő.*

(Fagy)

De óvakodjunk visszafordítani prózára, amit a költő
érzékfeletti érzékiséggé finomított. Amit bizonyítani akar-
tunk, csak az, hogy legszeszélyesebbnek tetsző képei sem
fedezetnélküliek, mert mindegyik igen reális, kicsiny és

többnyire szomorú felfedezéseket ötvöz igen személyes módon személytelen érvényességű szépséggé. Írjuk le mégegyszer: a művészetben nem a mi számít, hanem a hogyan. Az igazán nagy költő a legsilányabb anyagból is fel tudja építeni a világegyetemet. A kiöntött szappanosvíz semmicske borzongása az udvar vörös tégláján, amint apró, reszkető csápokkal vonaglik, fel-alá futkosva, mint a rab, megtorpanva minden kis akadály előtt, ennyi elég a költőnek, hogy tehetetlen vergődésében minden dolgok sorsát érezze:

*az én furakvó lelkemet
is megrezgeti vergődése,
én is szállnék s szállna az ág,
a ház, a szalma, a felhő és e
sok egymáshoz kötött világ!*

Ezt csak igen nagy költők tudják. És József Attila igen nagy költő volt már akkor is, amikor a magyar írók konckiosztó hivatalának egyik székálló legénye ebben még kételkedett.

Hangja irodalmunkban kezdettől fogva egyedüli. Nem emlékeztet sem Petőfiére, sem Csokonaiéra. Lénye s érzésmodora bonyolultabb, mint azoké volt. Adynál egyszerűbb, de tudákosabb. Villonra sokszor emlékeztet, de úgy, mintha annak Maurice Scève írta volna át a verseit. Pajzánysága, humora — akasztófahumora — ifjúkori verseinek jámborsága s cinizmusa rokonhangú a Testamentum költőjével. Ő is elénekelhette magáról gyorsan rebbenő ifjúságát siratván:

*Allé s'en est, et je demeure
Triste, failli, plus pir que meure
Qui n'ai ni cens, rente, n'avoir!*

*Talán eltűnök hirtelen,
akár az erdőben a vadnyom,
Elpazaroltam mindenem,
amiről számot kéne adnom.*

*Már bimbós-gyermek testemet
szem-maró füstön szárítottam,
bánat szedi szét eszemet,
ha megtudom, mire jutottam¹*

.

*Ifjúságom, e zöld vadont,
szabadnak hittem és öröknek
és most könnyezve hallgatom
a száraz ágak hogy zörögnek.*

(Talán eltűnök hirtelen)

¹ En escripvant ceste parole, A peu que le cuer ne me fent.

22. Barta Istvánné, Szántó Judit és József Attila 1935-ben

23. József Attila, Nagy Lajos, Halász Gábor, Szerb Antal, Weöres Sándor, Karinthy Frigyes és mások a Baumgarten-alapítvány 1935-ik évi díjkiosztásán

Emlékek farkasvermében

1936 telén az Abbazia kávéház emeleti különhelyiségében kis társaság tanácskozott. Irodalmi klubot akartunk alapítani, Kosztolányi Dezső lett volna az elnöke. Az értekezleten egy-két személy kivételével mindenki megjelent, akire számítottunk; már széjjel akartunk menni, amikor — néhány perccel éjfél után — József Attila megjelent Ignotus Pál kíséretében. Engem kerestek. Félrevontak és ünnepélyesen bejelentették, hogy lapot indítanak. Havi folyóiratot.

Annyi lapalapítási tervezgetésben volt részem, hogy nem vettem komolyan bejelentésüket. Ez egyszer tévedtem. A klubból semmi sem lett, de a *Szép Szó* megszületett.

Nevét József Attilának köszönheti, aki a következő sorokban indokolta meg azt: „Szép Szó magyarul nem fölcicomázott kifejezést, hanem testet öltött *érvet* jelent. A szép szó nemcsak eszközünk, hanem célunk is. Célunk az a társadalmi és állami életforma, melyben a szép szó, a meggyőzés, az emberi érdekek kölcsönös elismerése, megvitatása, az egymásra utaltság eszmélete érvényesül. Fellépésünkkel, írásainkkal, gondolatainkkal, értelmességre hivatkozó hitünkkel az emberi egység igényét próbáljuk ismét életre-

hívni, a réginél fejlettebb egységekre tartó haladottabb igényt, a modern, magamagát fegyelmező, rendbe foglaló szabadságot.”

Néhány hét múlva már részt vettem az első szerkesztőségi összejövetelen. Megbeszélésünk elvi jellegű volt. Céljainkat József Attila idézett szavai világosan meghatározták. A szellem eszközeivel visszautasítani a szellemi szabadság ellen irányuló támadásokat, ellenállni ahogy s amíg lehet, az ár ellen úszni, a nép és a falu kultuszával szemben fenntartani a városi, az európai szellem szemléleti formáit és kifejezésmodorát, bevallatlanul pedig módot adni József Attilának arra, hogy fesztelenül fejezhesse ki magát, olyan keretben, melynek ő a központja. Ezt nem is fejtettük ki ebben a formában, de Attila tudta, mit várunk tőle és beváltotta személyéhez fűzött várakozásunkat.

A szerkesztői rang — ha csak átmenetileg is — helyreállította kibillent önérzetét. Mint mindenkit, aki tintát, tollat kért a feketéhez, eddig is szerkesztő úrnak titulálták a Japán kávéház pincérei, de immár nem bitorolta a címet, az volt, szerkesztő, méghozzá olyan folyóíraté, mely első számától az utolsóig harcolt, bár eredménytelenül, de mégsem egész hatástalanul.

Életének külső folyása is megváltozott. Egyebek között elszakadt Judittól. Nehéz szívvel szánta rá magát, bár az elhatározás már oly régóta megérett mind a kettőjükben, anélkül, hogy erejük lett volna megvalósítani. Végre megtörtént: csendben, tragédia nélkül. Attilának, sajnos, nem sok jót hozott. Judittal nem akart és nem tudott maradni —

nélküle még rosszabbul érezte magát. Vele senki sem törődött többé, csak a verseivel.

Judit sorsa elválásuk után sem hagyta nyugton. Hozzá intézett versében bánatosan üzeni:

*Egyedül alszom én is. Húzódzkodj össze
s rám ne haragudj!*

Egy hátrahagyott írásában szőke kalászhoz hasonlítja, magát meg — „gyilkosát” — sarlóhoz.

*Jutkám, csapódj! én szép szőke kalászom
könnyezz! Potyogtasd búzaszemeid!
Tested már nem lesz lágy fonott kalácsom.
Lehull a sarló. Hát majd felveszik.*

Mintha róla mintázták volna a mondást: „cselekedj akár-hogy, meg fogod bánni”. Sajnálta, hogy elhagyta Juditot. Akármilyen szűkösen éltek is, vacsorával várta, volt otthona, nem egyedül bújt az ágyba éjszaka, s valaki csöndesen szuszogott mellette, ha szorongató emlékekkel küzdve, éberen, összeráncolt homlokkal maga elé meredt a sötétben s gondolkozott.

Most újra úgy élt, ide-oda hanyódva; mint tíz évvel ezelőtt, mikor Pestre került. Pár hétig Ignotus Pálnál aludt, onnan egy Teréz körúti panzióba vitette holmijait, mely felerészben nővére tulajdona, majd a Teréz körúton bújt meg, aztán leutazott Balatonszárszóra abba a nyaralónak átkeresztelt parasztházikóba, ahonnan másfél év múlva a halálba rohant. Ez volt az utolsó szép nyara. Lesülve, meg-

hívva, frissen tért vissza, büszkén szép verseire, melyekbe belevarázsolta a gazdag nyár minden sugarát és hevét. Az ünnepélyes bemutatóra „házavatás” ürügyén magához rendelte barátait. Elsőnek érkeztem. Körúti bérházban lakott, albérleti szobában, a második emeleten. Éppen be akartam csengetni, mikor megpillantottam az ablakon keresztül szobáját s őt is. A díványon feküdt, kinyújtózva, mozdulatlanul. Azt hittem, alszik. Percekig néztem az ablakon keresztül. Nem aludt: gondolkodott. Megérezte, hogy nézem, felém tekintett, felkelt, beengedett. Aznap költözködött. A könyvespolc zsúfolva volt lakóelődjének könyveivel, fasiszta és nemzetiszocialista irodalommal. Attila könyvei — marxista és freudista munkák — az asztalon tornyosodtak. „Két világ” fogadott mosolyogva a két könyvhegy között.

Rövidesen megérkeztek a többiek: Ignótus Pál, Remenyik Zsigmond, Fejtő Ferenc, Horváth Béla, Erdős Jenő, Hatvany Bertalan s mások. Attila felolvasta verseit. Még egyszer újráztunk egyhangúan. Attila meg volt illetődve sikerétől. Őszinte, meleg siker volt.

A versek szerelmes versek voltak — egy sokat csalódott férfi józanul érzéki, kissé kesernyés visszaemlékezései egy kedves, de jelentéktelen nyári idillre, mely úgy foszlott szét, ahogy kerekedett, könnyen, súlytalanul.

*Szemüveg volt az orrán,
az alól nézett énrám*

*s amikor magamhoz szorítottam, a szemüveg
alatt hunyta le a szemét . . .*

*Szívemben bizony kín dült,
mikor a vonat indult,*

*de nem sokat merengtem,
esett, hát hazamentem.*

*Száz gramm dohányt hagyott rám,
hogy legyen cigarettám*

*S nem álmot, hanem alvást.
Nem látjuk többé egymást.*

Egy másik versében a századeleji költők modorában énekli meg — egy szürrealista Kazinczy negédességével — a könnyű idillt:

*Még nyugtalanul forgott nagy lágy habokon az éj
a tónak alatt hűvös öblögetési kotyogván
én nyugtomat ott leltem piros ölben, amint a szeszély
meg a természet gyönyörűn lecsapott rám.*

*Én fáztam előbb, mert ősz volt már s aki emberi lény
az mind szomorú, mikor újra tanulna remegni;
kettős remegés tölt: vágy s hűvös árnyak, így ősz
elején,
mikor elkezdnek a szelíd öregek köhögetni.*

Ilyen volt az utolsó nyara — könnyű, fehér ruhában —
kötekedve búcsúzott a boldogságtól, mely utolszor csókolta
homlokon.

Ki volt az utolsó nyarának kedvese? Attila nem árulta el. Csak egy levél őrzi emlékét, Szárszóról küldte Attila után. „Tegnap este nálad voltam, betekintettem a szekrényedbe, üres volt. És tudod, mit láttam a szekrényben? Egy ingnek a lehulló, elszakadt karját, mint egy eltemetett emberét! Azóta sírok!”

A levelet a költő nővére mutatta nekem, magából kikelve, néhány nappal Attila temetése után.

„Ki volt az — kérdi könyvében —, aki úgy szerette Attilát, hogy megérezte, mi áll előtte?”

Maradjon titok.

1936. május 22. péntek, nyolc perccel dél előtt. A kávéházakban ilyenkor csökken a forgalom. A reggelizők már széjjelmentek, a feketézők csak később állítanak be, egy óra, két óra körül. Mindössze néhány ösvendég tapad a helyén, mint a mélytenger csigája és polipja a szikladarabhoz. Egyedül göbbednek, zárkózottan, megközelíthetetlenül. Három pohár víz áll az asztalukon, előttük papír és tinta. Nem nehéz megállapítani kilétüket. Aki folyamatosan ír, az ajánlkozó állást kereső, vagy jelentését szövegező ügynök, aki félóra hosszat révedezik, idegesen firkál valamit, aztán keresztülhúzza, az író.

Csend van, mint a zöldesen derengő tengerfenéken. A pincérek a lassított felvételek méltóságával cserélik az újságokat.

Sovány, sutabajuszú, kiugró ádámcsutkájú, komor férfi tűnik fel, hóna alatt dagadásig tömött aktatáskával. Nem néz se jobbra, se balra, áthalad a helyiségen, s hátul, a kártyázó asztalok közelében megszokott helyére ül.

Arca a szokottnál is gondterhesebb. Analízisről jön, négyre fogorvosa várja. Nemrégén a fejébe vette, hogy testi-lelkileg rendbehozza magát. De dühös indulatok fenekednek lelkében. Nincs megelégedve sem magával, sem az orvosaival. Azok csak babrálnak s rontanak rajta. Fogcsikorgatva fogyasztja reggelijét.

Aztán kinyitja a táskát és vaskos füzetet húz elő. Akkora, mint egy üres könyv. Ezt akarja ma teleírni. Most nekiül, nem kel fel addig, míg tele nem írta — megszámozta előre — a százhetven lapot. Most leszámol múltjával, gátlás nélkül leírja minden érzését, minden gondolatát. Számot ad minden bajának miértjéről és eredetéről. Olyan őszinte lesz magához, mint még soha.

Tele is írta a füzetet. Az utolsó lapig. Kísérteties iromány. Életében senkinek sem mutatta. De akarta, hogy fennmaradjon, hisz módjában lett volna megsemmisíteni. Írása is arra vall, hogy másokra gondolt, mikor a munkának nekiült. Kaligrafikus betűkkel írt, széles sorközöket hagyva, mintha meg akarná könnyíteni a majdani tanulmányíró munkáját.

A füzet első oldalára ezt írta utólag:

„Szabad ötletek jegyzéke két ülésben.”

A következő oldalon megmagyarázza, mit akar:

„Az a szerencsétlen, aki ezeket írta, mérhetetlenül áhítózik szeretetre, hogy a szeretet visszatartsa őt oly dolgok elkövetésétől, melyeket fél megtenni. Őt olyasmikért verték, amit soha nem tett volna, ha szerették volna. Ő az a gyer-

mek, akit nem szerettek s akit ezenkívül azért vertek, mert nem tudták elviselni azt, hogy nem szeretik.”

Szavak villóznak előtte, gépies szótársításokkal küszködik. Leír mindent, ahogy megfogadta. A lélekbúvár dolga követni társításait.

„Bál, bála, hála, hala, hal, meghal, meghallgat, halga csak hallga, megszólalt az anya, megütötted magad, fiam?”

Alig kezdett hozzá, felmerül kényszerképze, a *visszavonhatatlanul elvesztett mama*.

„Fáj, jáf, kár, rák, rokka, rokkán, rokkantak illetménye, a te anyád hadiözvegy, özvegy József Áronné, özvegy József Attila, sose lesz tele a füzet, dobd sutba, égesd el...”

Így megy ez ötven oldalon keresztül.

„Borzasztó, hogy az ember egyedül van, borzasztó, hogy van tudata. Csak azért van egyedül, vagy csak azt hiszi, hogy egyedül van. Kihirdettetett, a hír jó hír, kis hal jó hal, jó, ha meghal, mindegy, hogy ki hal meg, én vagy más, Bertalan vagy Tamás.”

Majd ellenállhatatlanul feltörnek gyermekkori emlékei:

„Én lementem volna a boltba, ha a mama nem küldte volna vissza oly sokszor, amit hoztam, ez nagyon megalázó volt, hiszen én magam meg kellett ott, hogy nézzem, hogy jó-e az áru, azután, ha már elfogadtam, hogyan vigyem vissza. Meg az is oly megalázó volt, hogy én vigyek le egy tyúkot legelni egy térre s a többi fiúk kiröhögjenek. És megalázó volt a menhelyi szalmakalap is — már messziről hirdette, hogy menhelyi, a kabát is. A kalapot kicsipkézttem,

nagyon megverték és nem tudtam mást hazudni, mint hogy nem én csipkéztem ki.

Másodszor is kicsipkéztem a szélét, ismét nagyon megverték.

Pedig úgy akartam otthon lenni — miért vagyok én menhelyi gyerek?

A mama eljött, aztán otthagytott. Én azt hittem, hogy haza fog vinni.

Az éjjel elképzelttem, hogy számba veszem a gázcsövet, nagyot szippantok, húzok belőle, aztán vége lesz. És olyan jó volt ezután nagy-nagy lélekzetet venni: élek.

Megvan a nyakam, nem vágta el a vonat.

Én bogaras vagyok.

Szerettem volna egy szarvasbogarat, hogy a gyufaskatulya elé fogjam.

Öcsödön rossz volt.

Kellett volna két kis ló, kis eke, kis ház, kis kutya, kis csikó, kis kasza, kis búza, minden arányosan hozzám, mint ahogy minden arányos volt a nevelőapámhoz.

Vajon arányos-e most hozzám minden, ami van?

Istenem, látod, olyan csöndes voltam Monoron . . .

Én egész életemben hiába törekedtem, hiába voltam jó, hiába voltam rossz. Talán csak azért szerettem a mamát, mert ennem adott, volt hova hazamennem.

Mátyás tér 4. A P. rokonánál olyan jó felvágottat ettem mindig. Ő adott volna többet is, de szégyelltem volna már olyan nagyon sokat enni, amennyit szerettem volna.

Mi van ezen sírnivaló, más is szégyelli magát. Én másoktól tanultam szégyellni magamat.

Az Óriás-utcán mentem oda, mikor hoztam a tejet, a Szigony-utcán át. Olyan sokat báméskodtam az utcán. Sietni kellett volna, de Istenem, mért siettem volna?

Meg a klinikáról hordtam ebédet az ételhordóban. Meg a népkonyháról is, nem tudom, mi volt az az étel, amelyre emlékszem.¹

De kár, hogy édesanyám beteg volt. Talán most vagyok oly elhagyatott, mint akkor. Tizenhárom éves korom óta csak álörömeim voltak, csak azért örültem, hogy ne hőköljenek vissza tőlem az emberek. Mihez is fogtak volna velem? Úgy tettek volna velem, mint én a mamával, amikor a klinikán feküdt, csontig lesoványodva. Nem ettem meg az ételt, ami ott volt kihülve az éjjeliszekrényén, vagy talán ettem belőle mégis és ezért köpködök, mert ettem, vagy azt hiszem, hogy ettem, mindegy, itt vagyok és nem vagyok, csak mások látnak, majd ha idősebb leszek, akkor még a rossz fogak is hozzájárulnak mindehhez. . .

Ha azt akarom, hogy szeressenek, mindent el kell titkolnom, de akkor már nem szeretnek. Mert tudom, hogy azt szeretik, akinek mutatom magamat és nem engem. R. azt mondta: »Téged mindenki szeret, hiszen a verseid te vagy.« De a verseim nem én vagyok. Az vagyok én, amit itt írok.

Nemsokára indulnom kell. Mutatnom kell, hogy valaki vagyok. Jönnek egymás után kéziratokkal az örültek. Mi-

¹ Későbbi bejegyzés: káposztás rizs.

nek írnak? Öncsalás, szélhámosság, olyan, mint forgót csinálni.”

Estig ír, aztán háromnegyedrészen teleírt füzetel hazamegy, otthon ír tovább virradatig. Végre elmondott mindent, ami gyötörte. Hajnaltájt megnyugvás fogja el. Az analízisről nem tud lemondani, de be fogja csapni az orvosát. Hazudni fog neki, hogy hiszékenységéért megvethesse.

Kelj fel és járj — biztatja magát.

Azt hitte, hogy a papírra szögezett kísértetek megdermednek, mint a halálfejes lepkék az üveg alatt. S amikor — néhány hónappal később — művészi formákba öntötte komplexumait, azt hitte, meggyógyult.

Két válság hullámvölgyébe esett csupán.

A válság azzal kezdődött, hogy más orvoshoz ment analízisbe. Férfi helyett nőhöz. Ami számára kész katasztrófa volt.

Az történt, ami előrelátható volt: az évek óta folyó analízis R-ral elsekélyesedett. R. nem tudta tartani a distanciát. Attila fölébe kerekedett, az analízis folytatásához nélkülözhetetlen feszültség az orvos és a páciens között fellazult.

Attila egyre pontatlanabban járt fel R-hez. R. egyre kevésbé tudta, mit kezdjen vele, végül is megváltak egymástól.

Csakhogy Attilának már olyan szüksége volt az órához kötött kitárulkozásra, mint a kábítószerre-kapottnak az ojtásra. Gyötörni, marcangolni akarta magát, vagy a felfedező szenvedélye hajszolta még beljebb hatolni öntudatlánának fülledt kamráiba.

Nem a sírok mélyén: halottaink bennünk bomlanak. Ne foglalkozzunk túl sokat velük. Sóvárok, irigyek, rosszindulatúak. Minden ellenükre van, ami az élőknek örömet okoz: a napfény, a holdsütés, a könnyű levegő, a gyümölcsök íze, minden ami kívül van, a boltozatos ég alatt, ami lélegzik, mozog, verseng, akar. Mindent gyűlölnek, amitől meg kellett válniuk. A halottak irigyek és keserűek.

Jaj annak, aki leszáll középük, mert körülnyüzsgik, egyelőre még testetlenül. Jaj annak, akinek nincs ereje visszapancsolni őket az alaktalanba, aki megilletődötten szóba áll velük, mert egyre követelőzőbben esengenek. Pókháló finomságú emlékszálakkal kötözik magukhoz a kíváncsiskodót. Már visszatérhet az élők közé, felrántja magával a halottakat, s azok nem tágítanak többé mellőle, eleszik ételét, szavába vágnak, vitatkoznak vele. Az eleven mosolyog: oly gyöngék a szálak, áztatja magát. De a szálak befonják, mint a folyondár, elszívják az életerejét.

Évek óta bíbelődik emlékeivel, és végre megtalálja a formulát: arra áhítozik, amit gyerekkorában megvontak tőle.

Ám, ha egyedül ez gyötörné és nem szelleme széjjelmálásának előérzete, akkor az analízis nem volna eredménytelen. A belátás a gyógyulás jele. Mióta tudja, mi bántotta, az már nem is fáj annyira. Hogy nem volt anyja mellett, mikor a halál megváltotta szenvedéseitől, hogy száraz szemmel ült a konyhaszéken, mikor vidéki útvjáról hazakerült, s a nagyon üres lakásban két ijedtarcú kisleány fogadta anyja helyett — ha büntudat gyötörte, hogy akkor nem sírt, a könnyeket,

amikkel a halott mamának adósa maradt, elsírta később — a késő bánat emésztőbb, mint a rögtöni. Többet tett: — újjászülte vergődéseiben. A *Medvetánc* kötet versében a beteg, töpörödött asszonyka, mint egy megélemedett görög szobor halad fel kosarával a padlásra, magasztosan, mint egy istennő, kékítőt önteni az ég vizébe.

A vers tárgyilagossága, formai tökélye Apollo győzelme Dionysos felett. A költő, életének egy ünnepélyes pillanatában végre tökéletes érzékiségű, ritmikusan plasztikus ábrázolásban fejezte ki, amit eddig csak sejtett, de nem tudott kimondani.

*Már egy hete csak a mamára
gondolok mindig, meg-megállva.
Nyikorgó kosárral ölben,
ment a padlásra, ment serényen.*

*Én még őszinte ember voltam,
ordítottam, toporzékoltam.
Hagyja a dagadt ruhát másra
engem vigyen föl a padlásra.*

(Mama)

Most leírta s meg is értette: hogy a felnőtt nem sóvároghat arra, hogy ölben hordják, ez a kicsik privilégiuma — felnőttnek lenni annyit jelent: arra vágyódni, ami objektív érték, annak az akarását érzelmesíteni.

Amennyiben az analitikus kezelés célja megszabadítani a beteget infantilis eredetű s jellegű kényszereszméitől és törekvéseitől, mik érdekeit keresztezik, akkor József Attila kezelőorvosa hiánytalanul eleget tett annak, amire vállalkozott. A hatéves kúra feladatát tiszta fejjel végző, felelős férfivá tette Attilát. Azzá, aki lenni akart. Ez a megállapítás megcáfolja azt a legendát, mely szerint Attila „az analízisbe bolondult bele”. A legenda a *Nagyon fáj* kötet verseire és az azokat kiváltó élményekre támaszkodik. E versek (részben) csakugyan egy örült megnyilatkozásai. Ennek azonban más magyarázata van.

Mindenekelőtt el kell élesen különítenünk egymástól Attila első és második analízisét. Hogy Attilának mi volt a panasz, mikor kezeltetni kezdte magát s mik voltak azok a kényszerképzetei, miket a kezelés felszínre hozott, nem tudom. Mindenesetre sok szó esett anyjáról, akit korán elveszített. Ezekkel az emlékekkel szembenézni eddig sem vonatkozott. Már korai verseiben szóvá teszi anyját, annak nyomorúságos életét stb. Amennyiben büntudatot érzett irányában (amit nem hiszek), az analízis megszüntette azt. A *Mama* vers klasszikus tárgyilagossága is azt bizonyítja, hogy amikor a vers megszületett, már minden zavaró mellékérés nélkül emlékezik vissza gyermekkorára, művészi tudatossággal örökíti meg anyja emlékét — aki minden egyes lépcsőfokkal távolodik a valóságtól, s az utolsó szakaszban látomássá szublimálódik. József Attilának nemcsak neurotikus komplexumai voltak, mint többé-kevésbé mindenkinek. Igazi baján az analízis sem segíthetett. Az első

kezelés során az „igazi baj” aludt. Benne volt, de nem mutatkozott, legalábbis nem egyértelműleg. Kitörhetett volna, de nem tört ki; még nem érett meg rá, még nem fejlődött odáig. (Mindennek megvan a maga dátuma.) A skizofrénia a második kezelés után, de nem annak következményeként tört ki a betegen. Nem az analízisbe bolondult bele tehát, hanem, ha szabad ezt a formulát használnom, mint bolond kezeltette tovább analitikusan magát; s mint analitikus műveltségű bolond, az analitikus szituáció keretében tombolta ki, amíg lehetett, féküket szakított indulatait. „Az örült mindent elhagy, csak az eszére vigyáz” mondta Karinthy. A mód, amellyel József Attila utolsó pillanatáig ésszerűsíteni igyekszik viselkedését, mutatja, mennyire igaza van Karinthynek. Mint aki két veszedelem közül a kisebbiket választja: úgy kapaszkodott a komplexumaiba, amiktől tulajdonképpen már megszabadult.

Nem tudván az analízisről lemondani, orvost cserél — s egy fiatal nővel kezelteti magát. S ha most az új szituáció aktuál-konfliktusában megint az anyjától magára hagyott gyermeket játssza, ezt a magatartást nem a tudatlanja írja elő neki. Mondjuk ki durván: alighogy a végzetes áttétel létrejött, a betegség jogán tudatosan zsarolja orvosát, az ölbevevős gyengédség-igényeivel, amit annál inkább tehet, mert az analitikus szituációból következik.

A szituáció döbbenetes, egyben groteszk. A fiatal orvosnő nemrég nyitotta meg rendelőjét, tele ambícióval, lelkesedéssel, kitüntetésnek tekinti, hogy József Attilát kezelheti. Zseninek tartja, zsenialitásnak bizarr képzettársításait és ötlete-

it. A szenvedély, mellyel kapcsolatukat érzelmesíti, kissé talán jól is esik neki. Attila meg úgy viselkedik, mintha a rendelő négy fala között minden szabad volna neki. Künn még csak hajlandó vagyok a felnőttet játszani, nálad gyerek akarok lenni, hajtogatta. Ehhez az analitikus szituáció alapján joga van. És ő betű szerint ragaszkodik ahhoz, ami jár neki. Hogy az orvosnő nem veszi észre, hogy alakoskodik, hogy csak játssza a csecsemőt? Hogy vegye észre? Hogy jöjjön rá, hogy a szándék, amely betege magatartását irányítja, olyan lelki szétesés következménye, amin az analízis nem tud segíteni? Mikor végre rájön, akkor Attilán a betegség már annyira elhatalmasodott, hogy zárt intézetbe kell vitetni. Úgy járt, mint a sebész, aki csak a műtőasztalon veszi észre, hogy a betegnek, aki a kórházba vakbél-irritációval vétette fel magát, kioperálhatatlan rákdaganatja van.

A kezelés egy darabig simán ment. Attila elismeréssel nyilatkozott E. intelligenciájáról és intuitív érzékenységéről. De már első, hozzá intézett verse ultimátum.

*Gyermekké tettél. Hiába növesztett
harminc csikorgó télen át a kín.
Nem tudok járni s nem ülhetek veszteg.
Hozzád vonszolnak, löknek tagjaim.*

.

*Etess, nézz — éhezem. Takarj be — fázom.
Ostoba vagyok — foglalkozz velem.
Hiányod átjár, mint huzat a házon.
Mondd — távozzon tőlem a félelem.¹*

Hatalmas vers, emelkedett hangú, formájában fegyelmeztet, legszebb erejében költői eszközeinek. Nem gondoltunk semmi rosszra, amikor olvastuk. Később sem, mikor a ki-elégítetlenség kínjában shakespeare-i hangokon átkozta a nőt, aki „értette és mégsem akarta megmenteni”. Pedig ma már látom — meg kellett volna hökkenteniök, ha nem is minket, akik végre is csak „esztéták” voltunk, de legalább azt, akihez íródtak:

*Bogár lépjen nyitott szemedre. Zöldes
bársony-penész pihézzé melledet.
Nézz a magányba, melybe engem küldesz.
Fogad morzsold szét; fald föl nyelvedet.*

.

¹ József Attila legtisztább lánggal lobogó szerelmi verse hasonló csengésben csendül ki:

(Visz a vonat, megyek utánad,
talán ma még meg is talállak,
talán kihül e lángoló arc,
talán csendesen meg is szólalsz:

Csobog a langyos víz, fürödj meg!
Íme a kendő, törülközz meg!
Sül a hús, enyhítse étvágyad!
Ahol én fekszem, az az ágyad.)

(Óda, 6. Mellékdal)

*Mozdulatlan, hanyatt fekszem az ágyon,
látom a szemem: rám nézel vele.*

*Halj meg! Már olyan szótlanul kívánom,
hogy azt hihetném, meghalok bele.*

És ha ő nem vette észre, hogyan gyaníhattuk volna mi, kívülállók, hogy Attilát a megőrülés veszedelme kerülgeti?¹

Kapcsolatunk természetéből következik, hogy én ismerhettem fel legkevésbé, milyen súlyos Attila állapota.

¹ Már az, hogy az elmaradt anyai gyöngédséget tekinti élete döntő faktumának, egy örült kényszerképzete. Amire áhítózunk, azt részletesen, kompromisszumokkal, önmagunkat becsapó szimulatív szituációkkal, mit tudom én hogyan, valahogy kielégítjük. Ám Attila életében erre a törekvésre semmi se mutat. Ahogy az árnyékban sarjadt növényi kacsok addig tekergőznek, amíg kijutnak a napos oldalra — olyan alvajáró biztonsággal teremtik meg ösztöneink az igényeinknek megfelelő helyzeteket. Ezért gondolom azt, hogy a megrázóan felpanaszolt „mama”-hiány s az ebből fakadó dédelgetésszükségletek, miket a töretlenül működő költői képzelet elmélyített és kiépített — egy szétesett lélek tévképletei. Ha József Attila mélyösztönei arra áhítottak volna, amit a költő a vágyteljesülés tetejének tekint, azok máshogy alakították volna életét. Legyünk faragatlanok: ha József Attila „el tudta volna tartatni magát”, amire, amíg „nem szállt el kedvessége”, bőséges alkalmá volt, akkor eltartatta volna magát. Csak-hogy Attilát nem az eltartatás hiánya bántotta, hanem az eltartatás kísértése — mert kísértés, nem más, majd látni fogjuk — s az, hogy e kísértéssel reménytelen helyzete folytán minduntalan szembekerült. Végül is csömört kapott attól a kevéstől is, amit kapott. Ám erről később.

Reális szerelmi kapcsolatai kifejezetten férfiasak voltak. Judittal, akit emberileg igen nagyra becsült, a dolgozók morálja alapján gazdálkodott, s amikor nem keresett a verseivel, poggyászokat és csomagokat hordott, hogy a maga munkájával is hozzájáruljon háztartásuk költségeihez.

Pedig akkoriban szinte naponta felnézett hozzánk, hosszasan, behatóan, a legaprólékosabb részletezéssel elemezte, boncolgatta E. irányábani, egymást leromboló (ambivalens) érzelmeit.

— Fejezd be sürgősen életednek ezt a fejezetét — indítványoztam fásultan, mikor egy pillanatra elhallgatott.

— Miért? — kérdezte.

— Mert unalmas és sivár. Olvasd úgy ezt a versedet, mintha más írta volna (az *Elmaradt ölelés* miatt volt). Már a hangja melléfog. A magas pátoasz még jobban kiemeli a verskiváltó indulat köznapiságát. Nélküled ment el a koncertre! Értesz, úgy-e? Nem a vers ürügyét kifogásolom, az akármi lehet, hanem azt, hogy az ürügyet nem tudtad művésziileg közömbösíteni.

Taplószívű, szenvtelen aszkéta voltam, aki gyáván kitér minden elől, ami fájdalmas, kegyetlen, fenyegető, aki barátja „nagy baját”, amit neki gyón meg mielőtt világgá sikoltaná, csak abból a szemszögből ítéli meg, használható-e az művésziileg? Lehet, lehet. Attila azonban nem háborodott fel észrevételeimen. Imádta a tárgyilagosságot.

Különben is: mindent tudott magáról, ami az analízis módszerével kibogozható, azt is, hogy „tulajdonképpen” nem akarja, amit annyira akar — elméletileg mindezzel tisztában volt —, azzal is, hogy az egész E. komplexum magyarázata az analitikus szituáció, melyet noha homlokáig benne van, „kellőképpen ítél meg”, azaz felette áll. Ami természetesen megint csak azt bizonyítja, hogy az analitikus szituáció kiéleződését az a patológikus folya-

mat idézte elő, amely rövidesen teljesen szétroncsolta személyes öntudatát.

Néhány nappal később ismét jelentkezett.

— Igazad volt — kezdte el tompán. — Végeznem kell ezzel a históriával. De előbb megölöm mindkettőjüket.

Ettől a bejelentéstől sem estem hanyatt. Nem először közölte velem, hogy gyűlöli U-t, aki még csak nem is páciens, mégis igényt mer formálni E-re. Azt is bejelentette, többször is, hogy mind a kettőjüket megöli, sőt szegrőlvégről megbeszélte velem, hogy hogyan végez velük.

— Szóval megölöd őket. Az is megoldás.

— Most meg — erősködött. S könnyek szivárogtak szeméből.

— Késsel.

Ez meglepett.

— Miért nem lövöd le őket?¹

— Revolverre nem tellett. A kés is megteszi. Konyhakés. Hosszú pengéje van.

Ráhagytam. Játszassa képzeletét. De egyre ugyanazt mondotta, s könnyezett.

— Hosszú pengéje van... Előbb kiköszörültetem.

— Halálosan unalmas vagy, Attila — fakadtam ki végre. — Beszélj értelmesebb dolgokról.

¹ Nemcsak te csóválod a fejed — én is csodálkozom magamon, olvasó. Azt hittem, hogy Attila „csak beszél” — annyira távol állt tőlem a gyanú, hogy bolond.

— Segíthetnél megfejni egy versemet. A vége kész, de át kell dolgozni az elejét.

Igaza volt. A versnek csak a vége volt „kikalapálva”, ez a páros sor:

*nézz a furfangos csecsemőre:
bömből, hogy szánassa magát,
de míg mosolyog az emlőre,
növeszti körmét és fogát.¹*

A vers eleje csetledezett-botladozott. Attila órák hosszat fúrt-faragott rajta, eredménytelenül. Végleges formájában sem méltó a végéhez.

Akkor az volt a meggyőződésem, hogy költőnek csak ilyen kérdéseken illik töprengeni: benne hagyja-e versében a kasokat, a haramiákat és a farkasokat, vagy vesse-e ki őket, még ha a szíve beleszakad is, mert elevent irt ki, mihez, mint az anya idétlen gyerekéhez, annál fájdalmasabban ragaszkodik.

Másnap felcsengetett G. E., Attila orvosnője, és feldúltan közölte velem, hogy Attila fenyegetőleg lépett fel vele szemben, ő tehetetlennek érzi magát, csináljak valamit.

Kedvem lett volna azt felelni neki: „Wärst net aufigstiegen, wärst net abig’ fallen”; ehelyett azonban azt válaszoltam, hogy beszélni fogok Attilával, megpróbálom lecsitítani.

¹ Magát tekinti furfangos csecsemőnek, de azt nem tudta, hogy az örület növeszti benne körmét és fogát.

Megkért, hogy másnap este keressem fel, s közöljem vele az eredményt. Egyébként is beszélnie kell velem Attila miatt.

Megígértem, hogy felkeresem, és feljegyeztem az állónaptárra címét és telefonszámát.

Attila pár órával később beállított. Oly jókedvű volt, annyira meg volt elégedve új versével, amelyet megmutatni jött, annyira a régi, a derűs, fölényesen nyílteszű Attila volt, hogy fölöslegesnek tartottam eleget tenni a kényelmetlen megbízatásnak. Minek juttassam eszébe, amire szemmel láthatólag nem is gondol. Szelíd volt, mint az őz. Egyszerre csak a szobában fel- s alá járva megpillantotta E. címét és telefonszámát. Elkomorodott.

— Hát ez mi? — kérdezte.

Kénytelen voltam bevallani, hogy E. panaszkodott rá.

— Megkért, hogy csavarjam helyre a fejedet — folytattam.

Attila legyintett.

— Nincs arra szükség. Csak rá akartam ijeszteni. Nem kell semmitől sem tartanotok.

Másnap este E. elkeseregte, milyen lehetetlen helyzetbe jutott. Attila állapota romlik, ahelyett, hogy javulna. Ilyen esete még nem volt soha. Attila olyan tüneteket produkál, amik egészen túllépik az analitikus kezelés kereteit. Az a gyanúja, hogy betegsége egészen más természetű, mint aminek tartotta, ennél fogva más kezelést igényel. Viszont a kezelést sem meri kellő előkészítés nélkül félbeszakítani. Mit tegyen?

Abban maradtunk, hogy ritkítani fogja a kezelőórákat, addig lazítva a kapcsolaton, amíg az oly felületessé válik, hogy végképpen beszüntethető.

Hogy ezt mennyire sikerült keresztülvinnie, nem tudom. Az orvosnőt nem látogattam meg újra, Attila meg került. Én sem nagyon kerestem, megvallom. Mi vigasztalót mondhattam volna neki? Versei, ha szemem elé kerültek, szorongással töltöttek el. A vesztét érző ész vonaglott bennük a fölébe hajló téboly zöld kígyótekintete bővületében. Emberfeletti küzdelmekről számoltak be költeményei. Még nem tudja, mi történik velem, de sejti:

*Jaj, szeressetek szilajon,
hessentsétek el nagy bajom!
Eszméim közt, mint a majom
a rácsok közt le és föl
vicsorgok és ugrándozom...*

Még megrendítőbb, mikor felismeri baját és szinte tudományos szakszerűséggel definiálja:

*Gondoljátok meg: ezen a világon
nincs senkim, semmim. S mit így hívtam: én
az sincsen. Utolsó morzsáit rágom...*

A kitörés körülményeiről később értesültem. Akik közelebbről látták, hallgattak. Ma sem tudom pontosan, mi történt. Attila állítólag mégis csak meglegste E.-t U.-val,

kabátja alatt konyhakést szorongatva, melyet mikor rájuk akarta vetni magát, kicsavartak a kezéből. Attilát magát hetekig nem láttam. A Szép Szónál azt mondták, hogy a Siesta szanatóriumban kezelik, teljes eredménnyel, rövidesen kijön. Minderre rossz volt még gondolni is utóbb, azért ilyen elmosódottak az emlékeim. Csak arra emlékszem, hogy aznap találkoztam újra Attilával, amikor elhagyta a Siesta szanatóriumot. Az estét együtt töltöttük, nagy társaságban, valahol Budán. A végén csoportosan vágtunk neki az éjszakának, itt is, ott is leszakadt valaki közülünk, végül is egyedül maradtam Attilával a Széna-tér közepén. Igen rossz bőrben volt, kezében kis kézibőröndöt szorongatott.

— Most nincs lakásom — magyarázkodott. — Mialatt benn voltam, kiadták a szobámat.

Meghívtam, töltsé nálam az éjszakát. Fejét csóválta.

Kezet fogtunk.

Elindult valamerre egyedül. Nagyon esett volt, nagyon elhagyatott. Mélységesen sajnáltam. De mit tehettem?

És mit tehetett érte akárki más.

Még egyszer a szegénységről, a világhiányról, kiegészítve az eszményi-én és az ösztön-én párviadaláról szóló elmélkedéssel

Egy rég olvasott kifakadás kóvályog emlékezetemben, miközben e sorokat írom: „értékeinket veszni hagyjuk” — panaszkodik a néhai halottsirató, és keserű gúnnyal hozzáteszi: „de temetni, azt tudunk”.

Sajnos még ez sem igaz. Temetéseink konvencionálisak. Akárki a halott, a búcsúztató ugyanazt a panaszt rezegetti: „A nemzet fizetetlen napszámosa voltál — nem méltányoltak érdemeid szerint — másnak jutott, ami megilletett, a cím, a hivatal, a rang, nyomorban éltél, megtört lélekkel mentél a halálba, mint legjobbjaink . . .”

Mindig ez a meghatottan kongó, mindent összelapátoló és semmit se mondó halottsirató!

József Attilához, aki szétesettségében is józanul ítélte meg világi helyzetét, nem méltó ez a hamisan intonált siránkozás. Derűsen felelőtlen, játékos kísérletezésekre fordított síhederévei után férfikomolysággal tudatosította feladatát. Az osztályellentéteket megszüntető közösségi rend kialakulását sürgette, mint egy magasabb szellemi kultúra elengedhetetlen feltételét; és amikor arra a meggyőződésre jutott, hogy a végcél megvalósításához a mozgalom eszközei elengedhetetlenek, azokkal kötött szövetséget, akik a forradal-

24. Ignó Pál, Fejtő Ferenc és Remenyik Zsigmond, a Szép Szó szerkesztői

mi közben jelentkező reakció első — egyelőre még csak ideológiai — offenzíváját iparkodtak kivédeni. E közösség lapjában jelentek meg József Attila politikai versei.

Lappangó betegsége, én-eszményének mindenben ellentmondó indulatai keresztettkék törekvéseit. Az első *round*, értelmének a káosszal folytatott párviadalában eldöntetlenül végződött. A *Nagyon fáj* kötet félig műremek, félig klinikai lelet. De nem hagyta letiporni magát, végül mégis ő verte a szigorú mérték bilincseibe, ő nyugózte mozdulatlan sorok rendjébe a féküket lerázó szörnyetegeket.

A Szép Szó ugyanabban a megbecsülésben részesítette költőjét, mint annak idején a Nyugat Adyt; a leghivalkodóbb helyen hozta József Attila levegősen szedett, mutatósan tördelt verseit, mögéje állt, ha bántották, mellette harcolt, amikor ő támadott.

Ha költői pályáját tekintjük, nem forog fenn kétség, hogy a Szép Szó-beli szerepe serkentőleg hatott rá. Más kérdés, hogy érezte magát személyileg. A kérdést nem én vetem fel, hiszen már a fogalmazása is annak a gyanúnak ad kifejezést, hogy oka lehetett a méltatlankodásra, ha annak nem is adott kifejezést.

A vád, melyre célzok, ez: a költőt kihasználták, az embert pusztulni hagyták.

A politikai befogás vádját, mely a következők alapján amúgy is elesik, válasz nélkül hagyom. Ami a másikat illeti: miért kellett volna József Attilán *segíteni* — nem a betegen, mert annak érdekében minden igénybe vétetett, amivel az orvosi tudomány szolgálhatott, hanem a költőn —, miért tartják természetesnek, hogy a költőt *támogatni* kell?

József Attila ezt nem találta soha természetesnek. Képmutató, üres szólamnak tartotta, koldussirámnak, melyet azok hangoztatnak, akiknek a költészethez semmi közük. A költő — az igazi — furcsa lény. Amikor és ameddig költő, villámokkal hajigálózó félisten, társadalmi kritériumokkal meg nem határozható, társadalmi keretekbe be nem illeszthető, egyszerű valaki, öröm és veszedelem — mert rombolva épít, törvényt téve azon, ami van. Hogy támogathatnák hát a kortársai? Szép Ernő írta egyszer Adyról, még életében:

„Olyan nagy költő, hogy aranyfogaton kellene körülkocsikáztatni az országban.” Miért ne! De akkor más verseket ír, mint amilyeneket írt.

A másik közhely: szenvedés és nyomor ihletik a költőt, éppoly hamis. Goethe, Byron, Arany János nagy költők, noha nem voltak elviselhetetlen anyagi gondjaik, más, nem kisebb költőknek voltak. A probléma nem itt van, hanem ott, hogy aki szünet nélkül nyomorult bajokkal viaskodik, annak nagy és felemelő remekművek létrehozásához nincs ideje, sem kedve, sem ereje. S ha száz évben egyszer mégis megtörténik, hogy valaki emberhez méltatlan helyzete dacára nagy művekkel ajándékozza meg embertársait — nos, ez az a kivétel, amely megerősíti a szabályt.

A költőt — a mai rend keretén belül — támogatni nem lehet. Ami nem azt jelenti, hogy nem részesül támogatásban. A társadalom — még a mai is — érzelmes és jóhiszemű. Ott van, hogy mindjárt példával is szolgáljak, a Magyar Írók Gazdasági Egyesülete. Ez az intézmény készséggel segít minden költőn, mihelyt igazolja, hogy a segély házbérre, villanyszámlára vagy gyermekkocsira kell. Hogy e gondok nem kifejezetten költőiek? Az egyesület a költői hivatást segélykérési jogcímnek fogja fel. Foglalkozásnak, ami nem foglalkozás. A költő csak abban az életszakaszában szorul anyagi s még inkább erkölcsi támogatásra, amikor még nem az, aki lesz, vagy lehet¹ — ebben a fázisában felbecsülhetetlen az értelmes támogatás. De amikor már költő, minden

¹ S amikor már nem az.

külső beavatkozásra, legyen az mégoly jóindulatú, kiszámíthatatlanul reagál. Mert érzékeny, gyanakvó, nehéztér-mészetű.

A tehetségére joggal sokat tartó, komoly, önérzetes, harminc éven felüli József Attilának nagyon fájt — nem az, hogy szegény —, hanem hogy *annyira* szegény. Meg is kísérelt mindent, hogy javítson állapotán. Nem sikerült. A szegénység úgy tapadt az életéhez, mint csizmához a sár. Szégyenletesen, nevetségesen szegénynek érezte magát.

Segítséget azonban nem várt senkitől. „Lehet-e a nyomorgó írókon segíteni?” — kérdezték tőle egy ankét során. Nyilatkozata határozott volt: „Nem hiszem”. Íróink nagyrésze azért nyomorog, mert nincs társadalmi jelentőségű mondanivalójuk, ennek folytán nem érdeklik a publikumot. Annak viszont, hogy íróink nem tudnak a nyilvánosságuk egyébbel szolgálni, mint érdektelen életkörülményeik unos-untiglan ecsetelésével, kétségbeejtő nyomoruk az oka. Annak az írónak, aki a közönség irodalmi igényeit ki akarja elégíteni, a kor általános problémáihoz kell hozzászólni, ami higgadt ítéletet, nagy tájékozottságot, szóval bizonyos minimális jólétet igényel, amivel a hazai író nem rendelkezik. „A kiadók pénzsóvár üzletemberek és kapva-kapnak minden művön, mely hasznot hajtónak, tehát olyannak ígérkezik, ami a fogyasztók szükségleteinek megfelel. A kiadók nem abból élnek, hogy jó műveket adnak ki, hanem abból, hogy kiadnak. A szerkesztők panaszkodnak a jó anyag hiánya miatt, de a lapok előfizetői is és mindazok, akik magyar könyveket is szeretnek vásárolni. . . Valószí-

nő, hogy közönségünk azért találja megfogóbbnak a külföldiek műveit, mert azok írói nagyobb biztonsággal vesznek lélekzetet . . . A közönség szereti a művészi feleletet érzelmi problémáira és hálásan fogadja akkor is, ha tudja, hogy ez a felelet illúzió. Íróink többsége azonban nem képes válaszolni, mert nincsenek a közönséggel közös élményei, melyeket megformálhat; nem termelhetnek a valóságos szükségletnek megfelelően, mert nem ismerik a valóságos szükségleteket. Minden intézményes segítség, mely nem műveket jutalmaz, amely az íróat, pusztán azért, mert író, átsegíti az élet nyomorán, meghosszabbítja az írói ál-életet.”

Íme, a *circulus vitiosus*, melyből nincs kiút. Talán lesz máshogy is. Majd ha a kenyér és a tej nem kerül pénzbe, mert nem keresleti, hanem közszükségleti cikk lett, majd ha az író közvetítő kizárásával találkozik a publikumával — az olvasók előfizetnek a műveire — majd ha nem a kapitalizmus törvényei szabják meg a mit és hogyan . . . akkor bizonyára a költő is azt a szerepet játszhatja az összességén belül, amelyre hivatott.

* * *

A Szép Szóhoz való helyzete egyértelmű volt.

Ketten alapították Ignotus Pállal. A lap felerészben szellemi tulajdona volt. A kiadás terheit József Attila kiadója, Cserépfalvi Imre viselte. Később báró Hatvany Bertalan is hozzájárult a szemle fenntartásának költségeihez, de nem vállalt konkrét kötelezettségeket. A báró egyébként India művészetével, a keleti népek kultúrájával foglalkozott,

könyveket publikált, írónak számított. Fiatal ember volt: Attila barátja.

Csodálatos, hogy József Jolán, aki megrendítő őszinteséggel s még a kényesebb vonatkozásokban is tiszteletet keltő tárgyilagossággal írta meg szerencsétlen fivére életét, a Szép Szó körüli viszonylatokat elfogult értesülések alapján tárgyalja.

„A nyomorgó költőnek állítólagos barátja is van, aki meghívja olykor. Ezekre a látogatásokra gyalog baktattak a Korong-utcába Budára, a báró villájába. Egy alkalommal Attila nem evett reggel óta semmit: sem ebédet, sem vacsorát. A báró inasa koktélt hordott körül a vendégeknek. Attila, aki a legszívesebben egy darab kenyeret kért volna, itta az erős italt és szívta az ópiumos cigarettákat. Amikor elmentek, rosszul lett fogta el a szabad levegőn, de tartotta magát. Még messze volt az út hazáig. Otthon a fűtetlen szobában leült. Forgott vele a világ. Fejét két tenyerébe szorította és azt mondta Juditnak:

— Tudod mit szeretnék tenni? Kimenni a temetőbe. Kiásnám az anyám sírját és szétverném a koponyáját! Miért hozott engem erre a világra!”

A történet tárgyi hitelessége kétségtelen. Csupán arra akarók rámutatni, hogyan szubjektivizálja a valóságot az előadás, nem szándékosan, nem tudva-rosszhiszeműen, csak úgy, mint minden beszámoló azt, amit közöl. Minden azon múlik végső soron, hogyan áll a regisztráló ahhoz, amit felvesz; közletről vagy távolról veszi-e fel a jelenetet; melyik pillanatban kattintja a lencsére a záróredőnyt, mit

retusál bele felvételébe szóra-fordításával és hangsúlyaival. Minden közlés, még a legeltökéltebben tárgyilagos is, magában hordja a közlő jellemét és elfogultságait.

A József Jolán könyvéből idézett jelenet elsőkézből való. Judit mesélhette, aki a jelenet tanúja. Ettől olyan látomászerű, mint egy némafilm — az ember szinte látja a fekete-fehér villanásokat — Attilát a karosszékben, kábultan az ópiumos cigarettáktól, az inast a koktéltálcával, premier plan-ba nagyítva azokat a mozzanatokat, miket a szemtanú emlékezete az este lefolyásából kiragadott. Judit indulataival regisztrálta észleleteit — hazagondolva, párhuzamot vonva —, s ettől ökölboszorult a keze. A házigazda ellen? Mivel elmulasztotta megkérdezni tőlük, ettek-e? Nem és igen, ne faggassátok, mert sírva fakad. Ott ült a körben, sötét gondok kerülgetik, Attila a ruhájára szórja a hamut, holnap kefélhetem, hogy tud irodalomról vitatkozni, mikor kikapcsolták a villanyt, és nem érti, hogy Attilával nem forog a világ, ő nem szédül bele a van és nincs gyötrelmes szembenülésébe, neki mindez csak formula, a kapitalizmus önellentmondásai, Marx korrigálva Freuddal, a bárónak férfieszménye Ghandi — s közben koktéllal becsüli vendégeit — *suum cuique* — a báró koktéllal szolgál, Róbert bácsi köménymagos levessel — ki-ki, amivel tud — és közben mindenkit büntudat mardos, engem miattad, téged miattam — világhiány.

Oldalakon át elemezhetném a szereplők viszonyát, ahogy eszméikkel — téveszméikkel — összemérik egymást, de engem csak Attila érdekel, aki hitte, amit leírt. „Félek a

játszani nem tudó emberektől — írja — és mindig azon leszek — fogadkozok — hogy az emberek játékos kedve el ne lankadjon. . .” Judit nem volt játékos kedély. Gazdagnak lenni bűn volt a szemében. Ám Attila szerint — a freudizmussal korrigált marxizmus szerint — a megbocsátani-nemtudás gyötrelmesebb a sérelemnél. . . Hát még ha az ember kérdi is azt, aki — dogmatikus szemszögből — osztályellenség. De vajon csakugyan az? — Nem szorul-e korrekcióra az a tétel is, mely szerint nem a tudat alakítja az életet, hanem az élet alakítja a tudatot? Mi a tudat? Társadalmi funkció. S milyen tudat-a prioritételezzünk fel arról, aki bár közvetetten élvez a termelési eszközök birtoklásának előnyeit — tehát kizsákmányoló —, személyileg azokhoz húz, akik a termelési eszközök köztulajdonba vételével vélik megvalósíthatóknak azokat az eszményeket, melyek egyúttal az ő eszményei? Azokhoz húz és azok húzzák. . . pironkodva, ügyetlenül. . . s ő ugyanolyan pironkodó és ügyefogyott, mikor a tárcájába nyúl. Mennyit adjon? Húsz pengőt? Ötvenet? Százat? — Ezret senki sem kér. Kisegítés nem megoldás. Hogy is tudná, akár csak *egy* ember életét is *megoldani!*

Attila a szegény emberek költője, de költő, tehát érti a gazdagokat. . . Érti, ó de mennyire érti! Úgy ahogy a gazdag sohasem értheti meg a szegényt. . .

*Inkább segít a kutya szőre
a teríthető betegem,
semhogy magát miértünk törje,
aki sorsunktól idegen.*

*Magának rág mind, aki rág,
a fogacskák azért fogannak.
S mert éhes rongy vagy, a fogát
elkoldulhatod-e a kannak?
Fázol. Hát mondd, hihetsz-e annak,
ki fűtve lakik öt szobát,
falain havas tájak vannak,
meztelen nők, meg almafák?*

Hihetsz-e? Nem. Ha mégannyira borong is, hogy mi mennyire nyomorgunk. Szívére veszi terhünk, gondunk, vállára venni nem bolond.

Attila ismeri a gazdagokat, tudja mit várhat tőlük. És József Jolán becsületére válik, hogy ezt sem hallgatta el.

Pár nappal József Attila halála előtt, a balatonszár-szói házikóban, melynek hangulata, mióta búskomor fi-vérüket magukhoz vették, olyan nyomott, Attila egy-szerre csak megszólal, azon a hangján, mely a lélek ürességétől kongott:

— Tudod-e, hogy én mondtam a Bercinek, hogy ne is feleljen a leveledre. . .

„Hirtelen megállt a kezemben a seprő” — folytatja a nővér. — Harag és szégyenkezés töltött el. Eszembe jutott, mennyi tépelődés és vívódás után szántam rá magam arra, hogy levelet írjak Attila pártfogójának. A gazdag embernek, kölcsönözzön nekem, akit nem is ismer, kétszáz pengőt. . . Kértem, hogy ne haragudjon, amiért zaklatom, de hinnem kell, hogy nem utasít el, hiszen barátja Attilának és csak azt

hallottam felőle, hogy jó hozzá. Ne haragudjon és segítse meg Attila nővérét. . .

— Ó, Attila! — kiáltottam fel. — Hát miért tetted ezt?

Előbb hallgatott, aztán kínlódva a visszaemlékezéstől, így felelt:

— Nem tehettem másképpen. Miért mutatta meg nekem a leveledet! Ha akart volna segíteni rajtad, megtehetette volna anélkül is, hogy az én véleményemet kéri. Azét, aki szintén tőle kap pénzt. Hidd el nekem, úgy hatott rám az egész, mintha azt mondta volna: „Nem elég vagy te? Most már a család is? Hányan vagytok testvérek? . . .” Ha akkor találkozzom veled, megpofoztalak volna. . . Hogy mi a véleményem? Hát nekem az a véleményem, hogy többé nem fogadok el soha senkitől semmit. Meg fogok halni.”

Egyelőre azonban még a budai villában ül, koktélt iszik és ópiumos cigarettát szív, illúziótlanul.

*. . . Szívére veszi terhünk, gondunk,
vállára venni nem bolond. . .*

Ne molesztáld, Jolán. Ne gyűlölködj, Judit. Egy és más rajtatok is múlik. Ne pazaroljátok bizalmatokat.

Ilyeneken töprenghetett, mikor a rosszul sikerült este után, oldalán az ellenségesen hallgató Judittal, fáradtan bandukol; a Széna-térről lekerül a Margit-körútra, át a hídon, a hosszú körutakon, az üres Andrásy-úton, a Ligeten, végre hazajutnak — s akkor levágja magát egy székre s kifakad.

Megszámlálhatatlan oka volt erre. A világ rendje, melyért senki nem felelős, a gazdag emberek értetlensége, a szegények tehetetlensége, Judit önnönmaga. . .

A Sziezta-szanatóriumból kiszabadulva, Attila látszólag rendbejött. Újra verseket írt, szerkesztett, vitatkozott. Az Edit-est — mintha rossz álm lett volna — nem került szóba közöttünk.

25. Thomas Mann és József Attila a Magyar Színházban 1937 januárjában

26. József Attila és Németh Andor 1937-ben

Attila sosem volt tevékenyebb. Verset írt a Szép Szó történelmi tanulmánygyűjteményéhez, versben készült felköszönteni Thomas Mannt a Magyar Színházban rendezett felolvasó-estjén — a cenzúra betiltotta versét — ez lesújtotta. Aztán eszébe jutott Flóra és felderült. Boldog volt, a megbolondulásig boldog, mint a bolond, mert elérkezett — az acsarkodó, piszkos földi szerelem után — a megváltó égi szerelemhez, a Madonnához, aki leoldja láncait, feloldozza bűneiből, emberré teszi.

A versek, miket élete utolsó hónapjaiban írt, klinikai szempontból is tanulságosak. Igazolják Adler Alfréd tanítását az egymást kompenzáló lelki funkciókról, másrészt bepillantást nyújtanak a megőrléstől való félelemnek az értelemmel, a széteső empirikus énnel az intelligibilis énnel folytatott harcába. A teremtésre teremtett lélek élethivatása kifejezni magát. Abban a mértékben válik valóvá, amilyen mértékben ez sikerül neki. Az empirikus személy ennek a szellemi énnel a gondnoka; gubó, melyből a pillangó kikel.

A költő nem vakon tapogatózva válogat az eszméleteiben tolongó fogalmak között. Ha nem is tudja, úgy tevékenykedik, mintha tudná, mit akar. Többé-kevésbé egzakt jelentésükben használva a fogalmakat, leméri súlyukat, csengésüket, szótagszámukat, kihallgatja asszociációs felhangjaikat, amíg hosszabb vagy rövidebb küzdelem után, mely gyötrelmes, de boldogító, az összeállt szavakba belevitte — mint egy mozdulatlan perpetuum mobilébe — életének áramkörét.

Ha ez sikerül, akkor a vers kész, aláírhatja. Akkor a verse ő.

Ő: nem részlegesen (minden cselekvés kifejez belőlünk valamit), hanem esszenciálisan, önmagának is meglepetésszerűen, mert sikerült kifejeznie azt a személyiséget, amely máskülönben nem manifesztálódhatott. A valóságos József Attila éhezik, kávéházban ül — kedves, suta, keserű, megható figura — a vers József Attilája köd-ünneplőt visel, melyen átderengenek a valóságos József Attila körvonalai.

Hogy egyáltalában eljut idáig, a szavak ritmikus rendbeszedésével — a felszabadító elvégeztetethez, csak azért le-

hetséges, mert mindennek, ami megszületik, előírt formája van. A forma organizált anyag; a tapogatózás, az organizálás folyamata. Ahogy az élő szervezet építi és restituálja magát, mintha minden osztódó sejtje tudná, hol a határ (a fül cimpája, az ujjak hegye), úgy tudja a költő, mi a hozzátendő és mi a kivetendő, mintha csak *látná*, amit keres.

József Attila e divinációs képessége mellett oly kivételes verselési készséggel rendelkezett, mint csak kevesen, s ezt erős önkritikával s művészetbölcseleti töprengésekkel elmélyítette és fegyelmezte, majdnem az életösztön eltökéltségével, mellyel a megsemmisülés ellen védekezik. A schizofrénia ugyanis, mely személyiségét szétroncsolta végül, kezdetől fogva benne lappangott s beszólt dolgaiba. Megbénította akaratát, elhomályosította öntudatát, bujtogatta, hogy vesse el magától az életet, de sokszor csak alattomosan, lappangva érezte jelenlétét ösztöneiben és indulataiban.

S itt érvényesül Adler Alfréd Überkompensation-elmélete. Az én, mintha csak tudná, mi fenyegeti, felfokozott tevékenységgel védekezik, mozgósítja öntudatlan építőerőit (mert az öntudatlan is összetett) a romboló erők ellen. Az értelmet fenyegeti veszedelem? Az értelem hadiállapotba helyezkedik. Az ösztönéletet? Védelmében síkraszáll a morál, a rend, a fegyelem. A schizofrénias zavarok s a végrehajtott védekezések József Attila minden életszakaszában kimutathatók. A schizofrénia egyik korai tünete már diákkorában jelentkezik. Nem tudja leállítani a gondolatait, azok tropikus mohósággal osztódnak, párosulnak, burjánoznak

benne éjjel-nappal, úgyhogy aludni sem tud már, mire — védekezésül — kitalál a fékentartásukra egy ésszerűnek vélt, valójában igen különös elméletet, mely gyanúsabb, mint a baj, amit általa orvosolni vél.

Nővérének jelenti Párisból:

— Dacára neuraszthéniámnak, ha már elaludtam, határtalanul alszom, de az elalvás nehezen megy. Nagyon sokszor ébren vagyok még az ágyban, amikor besüt a nap, tehát reggel hét órákor, ilyenkor aztán felkelek, mert különben elvész a nap. Így jöttem rá, hogy mozdulatlan fekvésnél alvás nélkül is kipihenheti magát az ember.

Csak azt csodálom, hogy erre még nem jött rá senki. Természetesen ezt nem lehet a végtelenségig folytatni, de két éjjelen át lehet, hanem akkor minden érzést el kell tompítani és nem szabad megengedni, hogy az agy mást, mint tiszta logikát végezzen, bizonyos fokú intenzitással. Megjegyzem, hogy az agy akkor is dolgozik, ha nincs ébren az ember, tehát így csak annyi erőtöbblet használdik fel, amennyi a gondolatok társulásának fékentartásához szükséges. Általában a gondolkodás nem egyéb, mint hogy engedjük felmerülni a képzeteket s a nekünk nem megfelelőeket félredobván, a megmaradtak létét kihangsúlyozzuk bizonyos irányban: tehát a gondolkodás tulajdonképpen gondolatölés, amint hogy állattenyésztés is csak úgy lehetséges, ha mennél inkább kipusztítunk egyéb állatfajtákat arról a környékről. Azonban a pihentető, de ébrentartó gondolkodást ábrándozásnak is nevezhetnők (bár komoly értékek is megfordulhatnak benne, sőt mindenkor kell felhasználható eredménye

legyen, bár ez attól függ, kiről van szó). S amit az előbb említettem, a gondolatok társulásának fékentartása alatt azt értem, hogy csupán az elmosódó képzeteket veti félre s ezt a munkát nem egy bizonyos ítélet vagy képzeletkonstrukció létrehozásának, mint célnak az érdekében végzi, tehát csak fizikai értelemben végez munkát, alig több erő felhasználásával, mint az alvás idején tenné. . .”

József Attila költészete — klinikai szemszögből — az öntudat küzdelme az elmezavarral. A küzdelem módja: a költészet eszközeivel értékke változtatni, ami fenyegeti, szépséggé, lehetőleg értelmes szépséggé nemesíteni félhallucinációit és kényszerképzeteket. Ez néha tökéletesen sikerül, néha úgy ahogy, máskor sehogy. A heroikus azonban az, hogy mindig — majdnem mindig — az örülséggel viaskodik, s nem személyileg közömbös feladatot old meg.

Ebben a vonatkozásban a legtanulságosabbak és egyben legmegrázóbbak a győzelmei. Ilyen *Az oroszán idézésével*, ami vereségnek tekinthető, körülbelül egyidejű *Ülni, állni, ölni, halni*. A vers majdnem egészében rapszodikus, öszszefüggéstelen, groteszk szándékok egymásutánja, miket az utolsó rejtélyesen szép négy zárósor végül összefog és igazol.

Természetes, hogy csak egy patikamérleg érzékenységű pszichiáter-esztétikus tudná kimutatni, melyik versét vagy melyik versének melyik sorát sugallta a schizofrénia, még akkor is, ha azt sikerült társadalmi értékke kiformalnia. A magam részéről nagy győzelmei közé számítom a kísértetiesen szép *Téli éjszakát*, melyben elhagyatottságát immateriá-

lis hideg ürrel azonosítja, ilyennek az *Őt szegény szólt*, nagy vereségei közé *A Hetediket*.

A húszéves József Attila hetyke fiatalságával, derűjével, értelmével, intelligibilis énjének célkitűzéseivel küzdött a kedélyére nehezedő köd ellen, melyen győzelmesen tört át génusza. Világi helyzete mind reménytelenebb, csalódás csalódás után éri, a gyomra romlik, a haja hull, fogában gyűl az idegen anyag: analitikus kezelésbe megy, s ott szembekeverül azzal, ami fenyegeti. Most már nem öntudatlanja szublimálja betegségét, tudatosan mérkőzik azzal. Viaskodása szívbemarkoló. Soha verssor nem rázott meg annyira, mint az eszeveszett *Egy elmaradt ölelés miatt* befejezése, mikor sehogy sem tudván értelmesíteni dühös epekedését, türelmetlenségében így fakad ki: „Én nem vagyok bolond”.

De hagyjuk ezeket a fájdalmas részleteket. Nézzük, hogyan alkot, mikor építő erői háborítatlanok. Figyeljétek meg, milyen klasszikus nyugalommal építi ki szakasról szakaszra az *Iszonyat* egyre fokozódó, egyre elviselhetetlenebb iszonyatát; nézzetek utána a proletár-irodalomban, találtok-e olyan intellektuális hitvallomást a dolgozók mellett, mint a *Kirakják a fát*; tekintsétek meg a *Város peremén*nek karcsún ívelő, milyen gondolatokat emelő lendületét; olvassátok lehetetlen finomságú, melegen zsongó természet-verseit!

A harmincas évek versei még tavaszi virágzaporra emlékeztetnek, színeikkel, nedveikkel, tündéri villanásaikkal. Ám lassanként megváltoznak kulcsszavai. Kedvenc jelzői: szelíd, lágy, gyengéd, aranyló, tünde, törékeny; névszói:

gyöngy, nyár, rózsa, parány; igéi: illan, lebben elnehezed-
nek, a kék egyértelmű lesz a vassal, a téllel, az erkölccsel, az
ezüst az elmúlással. . .

A kék vas éjszakát.

(Téli éjszaka)

Mint a kék tél s a gyötrelem

(Ordas)

*S a tág ég tiszta, nagy —
reggel az erkölcs hűvös, kék vasát
megvillantja a fagy.*

(Fák)

*Ezüstös fejszesuhanás
játszik a nyárfa levelén. . .*

(Lassan tűnődve)

Évei gyarapodásával arányosan csökken érdeklődése a
felszíni jelenségek iránt. Szürkébb, elvontabb szavakat hasz-
nál, a sugár, mely meg-megvillantja a kontúrokat, mintha a
síron túlról jönne, s amikor emlékein keresztül még egyszer
felidézi a valamikor oly friss kedvvel ábrázolt természetet, a
hangja halálosan szomorú: „Jó meghalni” — állítja keserű-
ség nélkül. Kiülne

a nem üres űr egy martjára

onnan, a nyugalom partjáról nézné az életet, mint gyerekkorában a Tatar fedélzetéről a villogó dinnyéket görgető, megáradt Dunát.

*Piros almák is ringatóztak,
zöldpaprikák bicegve úsztak,
most ez, majd az lett volna jó . . .
Ilyen lenne az úri szemle.
Milyen szép! — bólintva mindenre
a halál partszegélyein.*

Mint ahogy testileg is megöregedett, kései verseinek hangja öregesen fontolgotó, latolgotó. A szenvedés bölccsétette, egyformán bocsát meg mindent ellenségeinek és jóakaróinak.

Hát mielőtt búcsút vesz a világtól, megbékül azzal a két költővel is, akik a legtöbb fájdalmat okozták neki. Babits Mihályt, akit megbántott, nyilvánosan engesztelgeti.

*Mint gyermek, aki bosszút esküdött
és felgyújtotta az apai házat
s most idegenség lepi, mint a köd,
s csak annak mellén, aki ellen lázadt
tudná magát kisírni . . .*

Nincs rá visszhang. Így is jó, bólint csendesesen, s keserűség nélkül eszmélkedik tovább, mi szükség volt rá, hogy jóváte-

hetetlenül összekülönbözzenek. S mintha megint az életem
túlról ítélnék kettőjük felett:

*Magad emésztő, szikár alak!
Én megbántottalak.*

.....
Sajnálom, kár volt.

Most már értelek.

.....
*... Mit érsz vele? A mult
tüntető menete elvonult,
a lomb lehullt
a fájdalom ágai benned,
mint mindenkiben, elkövesednek
az aláomló évek, évadok,
rétegek, szintek és tagok
óriási nyomása alatt.*

*Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat,
s így mindegyik determinált.
Így él a gazdag is, szegény is,
így szenvedünk, te is, meg én is*

*s még jó, ha az ember harapja
nem az embert magát harapja,
hanem valaki mást,
dudás a fuvolást,
én téged és engemet te, —
mert mi lenne, mi történhetne,
ha mindig magunkba marna
az értelem iszonyú karma?
S ha már szólok, hát elmesélem —
villamoson
egy este a Széna-téren
találkoztunk. Kalapot emeltem,
talán nyeltem,
köszöntem és te
csodálkozva vettél észre.*

*S még ottan
egy pillanatig szórakozottan
eltűnődtem — hiszen lehetnénk
jóbarátok, együtt mehetnénk
a kávéházba s teát kavarna
beszélgethetnénk irodalomról,
vagy más ily fontos emberi lomról
és telt szavadra,
mit óvatosan vetnél a latra,
utalván a tapasztalatra,
indulatom messze ragadna,*

*te — hozzátéve: „szívedre ne vedd” —
leintenél, mint az öregebb,
mint az apám
s én bosszankodnék, de nem mondanám.*

S ha most kérdezné valaki tőlem, mi teszi e prózai eszmélkedést költőivé, azt felelném: az érzékeltetés. Mindent látunk, elsősorban a költőt magát, nem teljes testi megjelenésében, csak a mozdulataiban, amint töpreng, megszólal, figyel, újra megszólal, felemeli ujját, lehorgasztja fejét. Mivel éri el ezt? Mutassuk meg, amennyire lehet, abban a versében, melyben vetélytársától vesz búcsút, akinek töretlen ívelésű pályája keresztezte az övét.

EGY KÖLTŐRE

*Téged szeretnek: könnyen értenek,
nem kérdezed, ha félni kell, hogy félj-e;
én túl magasra vettem egemet
s nehéz vagyok, azért sülyedtem mélyre.*

*Lásd, öt és félkilósnak szült anyám,
de elviselte. Azért kell kivárnom,
ki innen vesz föl s elvisel magán,
hogy szabad lélek legyek a világon.*

*Szerencséd volna? Én azt nem hiszem.
Majd előtünik mögüle az érdem,
vagy összetörsz s a tél vizeiben
kemény szavakért könyörögsz majd térden.*

*Nekem sikerült (s ez is szégyenem,
hisz nem egyéb az emberárulásnál)
hogy csupán száraz kenyeret egyem
az isten testén való osztozásnál.*

Csak az írásjelekre hívom fel a figyelmet: a megállító kettőspontra az első két szó után; a sorvégi vesszőre, mely újra megtorpantja a tűnődőt — mert miért? — A második sor vesszői csak tagolnak; de a pontosvessző újra megállít. Most Attila beszél. Micsoda keservesen-őszinte beismerés!

S a harmadik szakasz kérdőjele — mielőtt utoljára lemérné, mit ér mindaz, ami a másiknak jutott — Babits Mihály kegye, sorozatos Baumgarten-díjak, az oroszországi kirándulás, szerencse? Ostobaság — senki sem mondható szerencsésnek a halála előtt — hogy végül is zárójelbe tett, de ritkítva szedett vallomással beismerje, miért bűn az, hogy neki semmi sem sikerült.

A tragédia

A végkifejlés készületlenül ért. Nem láttam közeledni, nem hittem, hogy megtörténhetik, s azokról, akik ezzel példálózni mertek, az volt a véleményem, hogy nem tudnak különbséget tenni valóság és költészet között. Hétköznapi lényeknek tekintettem őket, felháborított, hogy saját elveik alapján ítékeznek Attila felől. Arról, amit valóságnak neveztek, lesújtó véleményem volt. A valóságot hallgatólagos egyezségnek tartottam az emberek között, hogy egyformán értelmezett fogalmakkal fejezhessék ki korlátolt feltevéseiket. Arról, ami érdekli őket, ami fontos számukra. Unottan, belső ellenkezéssel hallgattam őket. Hogy lehet ilyen szenvedélyesen erősködni, mikor valójában minden másként van. Őket tartottam csendes örülteknek. Honnan veszik a bátorságot, hogy Attiláról bármit is prejudikáljanak? Attila többször összeomlott már idegileg, s nemcsak hogy kiállta, de utólag az is kiderült, hogy amit összeomlásnak neveztek, fejlődésének krízise volt, mert az ember nem lassan, egyenletesen fejlődik, hanem kataklizmatikusan.

De volt úgy is, hogy nyugtalankodtam Attila miatt. Ám az is olyan volt, mint mikor az ember egy kártyásért szorong — aki bár olyan mérhetetlenül gazdag, hogy nagyobb baj nem érheti — mégis illenek figyelmeztetni, hogy hagyja már

abba, mert „rossz nézni” hogy triumfálnak felette ellenfelei. Persze, azok óvatosan játszanak, ő meg mindenre vagy semmire megy. Talán fel is állna, ha nem volna olyan rettenetesen lelkiismeretes, hisz az nem lehet, hogy a játék komolyan érdekelje — de hát ő kérette össze az urakat s nincs bátorsága kijelenteni: ebből elég volt. . .

A legképtelenebb érveket eszeltem ki, hogy Attilának legyen igaza s ne a kezelőinek, akiknek csak „eset”. Védtem a költő becsületét, ahogy csak lehetett.

Egyszerre csak eltűnt.

Egyszerre, mondom, de nem így volt. Hetek múlva vettem észre, hogy nem látom sem a szerkesztőségi értekezleteken, sem, aki megkésve rajongta körül, V. Mártinál, első nagy szerelménél. A szerkesztőségből hazajövet egyre sürűbben kérdeztem az otthoniaktól: nem keresett Attila? Nem, mondták. De ebben sem volt semmi rendkívüli; néha hetek hosszat nem jelentkezett. Végül is rászántam magam, hogy felkutatom. Csak tudnám, hol lakik. Nővére nem tudta. Ignotushoz fordultam.

— Te látod Attilát, úgy-e?

— Nem nagyon — mondta zavartan.

— De azt csak tudod, hogy hol lakik?

— Az Üllői úton. A ház számát azonban nem tudom.

— Érthetetlen — morogtam. — Napok óta hajszolom a Japánban, a Bucsinzkyban, senki sem látta. Mintha a föld nyelte volna el.

— Ismered Attilát — mondta Ignotus savanyúan. — Biztosan fekszik és töpreng. Csinálta ezt már máskor is.

Ebben igaza volt. De én biztos voltam abban, hogy tudja, mi van Attilával.

— Nektek tudnotok kell, mi van vele — erősködtem. — A lap nem veszíthette el szem elől. Sértőnek találom titkolózásodat.

Mire Ignotus kénytelen-kelletlen közölte velem: Attila állapota olyan súlyosra fordult, hogy be kellett vitetni a Siesta szanatóriumba. Elmondta a dolog előzményeit is: a gyufaskatulya-esetet, ami miatt lakására csődítette barátait, kiket szintén azzal vádolt, hogy összeesküdtek ellene. Azok bebizonyították neki, hogy képzeli, mire megnyugodott. Magára hagyták. Este elment hazulról, az utcákat róta, végül leült egy körúti kávéházba. Ott egy ideig normálisan viselkedett, majd felugrott s magából kikelve kiabált:

— Hogy kerültem ide? Hol vagyok? Hívják ide Cserépfalvit!

A pincér felcsengette a kiadóját, az odarohant és elcipelte a kávéházból. Azóta szünet nélkül sír, nyugtalankodik, gyötri magát. Most kábítószereket kap, elzsongítják az idegeit, legyengítik, új eljárás, remélhetőleg eredményes lesz. Szigorúan a lelkemre kötötte, mindez maradjon, érthető okokból, köztünk.

Sajnos, nem állt módunkban titkot tartani. Egy riporter kiszimatolta s megírta, hogy József Attilán, az ismert költőn elmezavar tört ki, a Lipótmezőn ápolják. Az újsághír után nem maradt más hátra, mint nyilvánosságra hozni az igazat, hogy legalább valamennyire helyreigazítsuk túlzásait.

Ez meg is történt. Ignotus kérésére cikket írtam Attiláról. Befejező sorai neki szóltak.

„— Felesleges bolygatni, ami be van temetve, még ha nyugtalanoknak is a megkötözött kísértetek. Felszabadítva köréd sereglenek, mint valami tolakodó siserahad. Elfelejtetted a saját szavaidat?

*Én dolgozni akarok. Elegendő
harc, hogy a multat be kell vallani.*

.
*A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.*

Gyere vissza közénk, harcolj, hiányzol. Aki múltjának Meduza-arcába bámul, elárulja embertársait.”

Attila barátai közül csak Ignotus kapott engedélyt kijárni a szanatóriumba. Jogával élt is. Naponta kétszer nézett ki hozzá, s mint összekötő tiszt Attila és a külvilág között, egyre kedvezőbb jelentésekkel derített bennünket. „Rövidesen te is kilátogathatsz” biztatott. „Tűrhetően érzi magát.”

Egy délután Ignotus értem jött. Szép nyári nap volt. A lábadozók nyugvószékekben napoztak a szanatórium kertjének virágai közt.

Attila a melléképületben feküdt, a keskeny folyosó mentén fekvő szobák egyikében. Az ápolónő előbb benézett hozzá. „Minden szavadra vigyázz” — figyelmeztetett Ignotus. — Sose tudhatni, mi izgatja fel. — Azzal beléptünk.

Attila fejfel az ablakhoz, ágyban feküdt. Szemhéjai dagadtak és vörösek voltak, vonásai gyötörtek, de nem tett ijesztő benyomást. Nyugodtan, majdnem derűsen fogadott.

— Szervusz — nyújtotta kezét. Karja soványan fehérlett elő hálóingéből. — Ül az ágyam szélére. — Várj, megkínálalak cigarettával — s tétova mozdulatokkal kotorászott az éjjeliszekrényen fekvő tárgyak között. Füstöltünk és beszélgettünk. Természetesen irodalomról.

— Valami motoszkaál bennem — mondta s a paplanán heverő papírra mutatott.

Később viszontláttam írásai között. Űtemjelek voltak rajta — tálfarmájú félkörök, rövid vízszintesek, meg néhány szó: tarló, alkony, nyúl. Így dolgozott. A dallam és a vers hangulata együtt fogant meg benne, szétválaszthatatlanul, ehhez keresgélte a szavakat — tájképpé színesítve révedezését. A strófából ez lett:

*Piros vérben áll a tarló
s ameddig a lanka nyúl
kéken alvad. Sir az apró
gyenge gyep és lekonyul.
Lágyan ülnek ki a boldog
halmokon a hullafoltok.
Alkonyul.*

Az ápolónő ránk nyitott és halkán kiszólította Ignost. Kettesben maradtunk. Ebből lett a tragédia. Elfelejtetem

Ignotus figyelmeztetését s azon a hangon kezdtem beszélni, amelyet Attilával használni szoktam.

— Mit gondolsz, meddig tartanak még itt? — faggatott. De olyan gyanakvóan nézett rám, mintha hangosan tette volna hozzá: Mondhatsz akármit, neked se hiszek, összeját-szol velük. Gyanakvását sértőnek találtam.

— Megmondom őszintén, Attila — feleltem. — Örültnek tartanak.

Szörnyű dolog következett.

Attila két kézzel a szívéhez kapott, felzokogott, fejét ide-oda dobálta.

— Örültnek tartanak, örültnek tartanak — nyöszörögte fájdalmasan.

És omlottak a könnyei, mint a záporosó.

A visszatérő Ignotus megdöbbenve nézett bennünket.

— Miért sírsz, Attila?

Attila rám mutatott az ujjával.

— Azt mondta, hogy örültnek tartanak. Mindenki tudja már! Mindenki tudja!

Ignotus magából kikelve fordult felém.

— Azonnal gyere — parancsolt rám és kirángatott a betegszobából.

Ezek után szó sem lehetett többé arról, hogy Attilát meglátogassam. Ignotus felháborítónak találta viselkedésemet. Se-hogy sem volt hajlandó megérteni, hogy fel akartam rázni Attilát aléltságából, rá akartam pirítani, szedje össze magát. Nagy nehezen sikerült csak megértetnem vele elgondoláso-mat. Fejét csóválta s kijelentette, hogy ostobaság volt.

Hónapokon át változtak a jelentések Attila állapota felől. Hol az a hír jött, hogy jobban van, néhány nap múlva elhagyhatja a szanatóriumot, hol az, hogy újra visszaesett. József Jolán, aki abban az időben mindennapos volt nálunk, szorgalmasan hozta a jelentéseket. Egy napon sugárzó arccal újságolta, hogy Attila teljesen rendbejött és dolgozik. A Szép Szó körében megerősítették értesülését. Attila felépült, visszajön közénk, sőt — betegségének eleven cáfolataként — nyilvánosan is szerepelni fog a Szép Szó előadójainak, Miskolcon és Egerben.

Néhány nap múlva újabb jó hírrel állított be Jolán. Attila sorsának intézői úgy határoztak, hogy leküldik néhány hétre Balatonszárszóra, családjáé körébe, hogy mielőtt visszatérne közénk, a falu izgalomtól mentes légkörében vegye fel újra a kapcsolatot a külvilággal. Holnapután már utaznak is. A maga részéről arra kér bennünket, adjunk helyet Attila néhány ingóságának és könyveinek, miket szanatóriumba való beköltözése után beraktároztak. Attila, akivel ezt csak mostanában közölték, nyugtalankodik a könyvei miatt. Jobb szeretné biztos helyen tudni őket. Készséggel elvállaltuk, hogy vigyázunk rájuk, míg visszajön.

Felhordták hozzánk dolgait: két öreg karosszéket, állólámpáját, könyvespolcát és a könyveit. Még a Korong-utcai lakásból ismertem őket. Megdöbbenve állapítottam meg, hogy kedves magyar költői, a teljes Balassi, a teljes Csokonai hiányzanak. Elkallódtak, vagy ellopták őket.

Jolán másnap újra feljött, izgatott volt, az óráját nézte, alig hörpintette ki a feketét, már búcsúzkodott.

— Viszontlátásra, gyerekek. Rövidesen jelentkezem Attilával.

A sors nem úgy akarta.

Az Estből értesültem a tragédiáról.

Másnap lerohantam Szárszóra.

Hideg, decemberi nap, felhők lágy batyui bomlanak. Gyűrt, sárga mezők közt virágokkal és koszorúkkal megrakott gépkocsik vargabetűznek. Őt gépkocsi. Attila valamennyi hódolója bennük ül.

Csendes, kihalt falu. A főutcán lelket sem látni. Falusi tanyaák, az udvarokban tyúkok kárálnak. Mint a legrégebbről emlékképeiben.

A falu piacától gyalog folytatjuk az utat. Fejkendősség öregasszony mutatja. A két nővér — Jolán és Etus a gyerekeivel — a halottasház előtt zokognak, részvevő csoport közepén. Éppen csak egy pár szót válthatunk, indulnunk kell a temetőbe.

— Igénytelen falusi sírkert. A koporsó a fehérre meszelt, gazdasági épületre emlékeztető halottasházban várja, hogy a földbe tegyék. Körülötte szorong, szinte testileg érezhető riadalomban a fél falu. Előbb fogatlan vénasszonyok, álluk alatt csomóra kötött fekete fejkendővel, hátrább könnyeket törölgető menyecskék és komoran maguk elé meredő férfiember. A falujukba vetődött idegen koporsóját bámulják. Ki volt, nemigen tudják. Inkább csak általánosságban sajnálják, hisz jóformán gyerekember volt, még élhetett volna.

Vékonyhangú kardal csendül. Pöttöm lánykák, parányi legénykék siratják a poétát. Buzgón fújják a fagyos kis dallamot, fahangú iparkodással, igyekezettel, szipogva.

Aztán megindul a gyászmenet a tátongó gödör felé.

S most ott nyugszik, feje felett a töprengő éggel, körülötte a csüggedt tájék borongó távlataival. Ott fekszik hallgaton, felette lombok zizegnek, az állomás felől odahallatszik a vonatok dübörgése, meg egy éles mozdonyfütty — s gyönyörűszép szíve porlad a hantok alatt.

Négy nap múlva kellett volna kiállania a nyilvánosság elé.
Falragaszok hirdetik:

Szép Szó szerzői est József Attila verseiből olvas

Mindenki tudja, hogy József Attila elnémult. De a jegyek elfogytak. A terem zsúfolva van. A hangulat ünnepélyes, mint a templomban.

József Attila nem jöhetett el. Nekem kell elmaradását kimentemen.

Elfogultan lépek az emelvényre, kezemben remeg a papír. Figyelnem kell, hogy érthetően beszéljek, hogy uralkodni tudjak érzelmeimen.

József Attilát búcsúztatom.

Szomorú bejelentéssel kell kezdenem: a költő, akit városukba vártak, barátunk és bajtársunk, József Attila a szógyarlóan emberi jelentésében nincs többé. Ígérete szerint ma neki kellene helyettem önök elé állni, de ő kivonta magát kötelezettségeiből és kirohant a világból, mely már hónapok óta elvesztette számára ízét, varázsát és értelmét. A lassú és bonyolult lelki folyamatokat, amelyek végzetes elhatározására készítették, betegségnek nevezi az elvonatkoztató orvostudomány. De hát mi másnak nevezhetné azt a kísérteties tüneményt, mikor a gyeplőzött értelem egyszerre csak megbokrosodik, belegabalyodik kantárjaiba és ahelyett, hogy büszkén tovább száguldana, egy helyben topog, kínos

és külső látszatra együgyű kényszerképzetektől megbabonázva. Mi hozza ezt a megtorpanást? A lefékezett és egyre halmozódó emlékek feszítő ereje, amely egy látszólag jelentéktelen, más számára jelentéktelen hétköznapi esemény gyújtószikrájára felrobbantja a fegyelem gátjait, amittől az elintézettnek tekintett múlt minden rejtett gyötrelmével a tudatba szabadul, megelevenedik, megszállja a személyiséget, megbénítja elhatározásaiban, illetve olyan elhatározásokra ösztökéli, amelyek teljesíthetetlenek, mint teszem: bosszút állni bosszulatlan hagyott sérelmekért, visszaállítani szétbomlott kapcsolatokat, jóvátenni a jóvátehetetlent, halottakkal érintkezni vagy megkeresni őket a halálban. Így történt-e, ahogy egy csepp bortól kicsordul a túlon túl telt pohár — ahogy annak a cseppnek parányi terhe megkavarja a pohár felszínének nyugalmi állapotát — vagy alkati végzete teljesezett-e ki az élettani katasztrófák törvénye szerint? Valószínűleg mind a két folyamat ugyanannak az elkerülhetetlenségnek a megnyilvánulása: egyik az élettan, másik a lélektan szemszögéből. Akárhogy is van, megrendüléssel láttuk, hogyan idegenedik el egyre jobban tőlünk, hogyan kapcsolódik ki tevékenységéből, hogyan zárja be konokul magát az önmarcangolás héttornyú tömlőcébe, melyből sem a tudomány, sem a szeretet nem tudta kiszabadítani, melyben menthetetlenül elsorvadt volna, ha nem pusztítja el borzalmas eltökéléssel egy világos pillanatában az egész építményt: szellemi merevgörcsben vergődő önnönmagát. Így látták, világosan, de vigasztalanul, így vélekedtek boldogult barátunk felől, akik életének utolsó, lehangolóan

szomorú fázisában érintkeztek, tárgyaltak vele. Ebben az időben már csak kényszerképzetei hieroglifáival tudta kifejezni, közölni magát — leszámítva azokat a, sajnos, ritka pillanatokot, amikor kimenekülve emlékeinek kínzó trivialitásából, még költőnek merté hinni magát. Érzéseit, érdeklődését, vágykielégülést kereső öntudatlan törekvéseit már betegségének kezdődő fázisában oly mértékben foglalkoztatták és elégítették ki kényszerképzetei, hogy költői alkotásaiban is csak velük foglalkozott. Ez — még egyszer és utoljára orvosi szemmel — védekezés volt, gyógyulási szándék, a kínzó képzetek elintézésének, formába rögzítésének, műalkotássá személytelenítésének mentő kísérlete. Ennek a gyógyulási törekvésnek köszönhetjük a *Nagyon fáj* kötet megejtően szép, de már gyötrelmes tárgyú költeményeit.

Erőltetem a tárgyilagosságot, halmozom a személytelen megállapításokat, holott nem az én hivatalom. Engedjék meg hát, hogy méltatás helyett ábrázoljak, hogy megidézsem ennek az irgalmatlanul gyötrelmes, de izgalmasan gazdag életnek néhány jellegzetes pillanatát. Visszafelé pergetem a filmet, de úgy, hogy átderengtessem az eseményeken az előzményeket. Így kétfelől világosodnak meg pillanatai, a kezdet és a vég felől. Én természetesen mindent egy síkra vetíték, tényeket, álmokat és műveket, hiszen ezek csakis ugyan egyet jelentenek az élt élet pillanataiban.

Néhány hónappal kell csak visszamennem s már előttem áll, tevékenykedik. Ebben az időben aratja legnagyobb sikereit. Országos nevű költő, a Szép Szó szerkesztője. Rendkívül öntudatosan viselkedik. A szerkesztőségben szigorú,

majdnem rideg. Fiatal költők rettegve terítik elébe verseiket. Összeráncolt homlokkal olvassa a kéziratokat, táskája tömve van ítélete alá bocsátott versekkel, levonatokkal. Külső megjelenésében is kimért, zárkózott, önérzetes. Mélységesen lenézi a költői életformát, mérnöknek, tervezőnek tartja magát. A verseket is a technikus fülével olvassa. Szívesen taglalja ugyan lelki hátterüket, de minden fiatal költőtől megköveteli, hogy verselési technikája hibátlan legyen. Verselemzése bonyolultak, tudákosak. A vers zárt univerzum a számára, kristály, borostyánkőbe dermesztett élmény. Most, utólag, úgy tűnik nekem, mintha ebben az időben már csak kötelességtudásból erőltette volna a költészetet, főleg a mások költészetével való foglalatosságot. Maga már túl volt életének azon a periódusán, melyben a szorongások szavakká bővülése el tudta altatni nyugtalanságait. A fegyelem, amelyet külső s belső magatartásával szinte tüntetően hangsúlyozott, kényszerzubbony volt. Beszélgetéseiben egyre sűrűbben szerepelt a „mama” — elmélkedéseiben egy különös, magaalkotta szóösszetétel: a világ-hiány. A két szó, a konkrét és az elvont, befelé vezet, degradálja a külső világot.

Mindegyikünk kopásig viseli testéhez idomult modor-gúnyját. A merev szigor, mellyel a Szép Szó költő-szerkesztője hivalkodott, előző korszakának magatartássá vált felismerése. Arra a korszakára gondolok, melyben megérezte, megértette és magára vállalta a társadalmi forrongásokat tudatosan átélő költő helyzetét és feladatát. Szenvelgés és lázadás nélkül felméri a munkásság helyzetét, lehetőségeit, s

méltóságteljes, komor képekben tudatosítja valójukat. „Ilyenek vagyunk” — énekli „új nép, másfajta raj. Másként ejtjük a szót, fejünkön másként tapad a haj. . . A való anyag teremtett minket, e szörnyű társadalom öntőformáiba lötytyintve, forrón és szilajon, hogy helyt álljunk az emberiségért az örök talajon. Papok, katonák, polgárok után így lettünk végre mi hű meghallói a törvényeknek, minden emberi mű értelme ezért bűg mibennünk, mint a mélyhegedű. . . A költő ajkán csörömpöl a szó, de ő (az adott világ varázsainak mérnöke) tudatos jövőbe lát s megszerkeszti magában, mint ti majd kinn, a harmóniát.”

A költőt ebben az időszakában egy ideológiai látomás inspirálja, az elme gyönyörű képessége, mellyel tudomásul veszi a véges végtelent, a termelési erőket odakinn, az ösztönöket idebenn. Ez a vers kétségtelenül a költő legtisztább és legérettebb alkotása, mely életének legharmonikusabb pillanataiban, a keresztúton íródott. A felismert társadalom felől jön, melynek elnyomó törekvéseivel fölényesen szembe helyezi a nyugodt és kitisztult értelem világát, de ahelyett, hogy megállapodna, már elindul az ösztönök belső, zavaros világa felé.

Ebben a korszakában, amennyire körülményei engedték, megpróbálta összhangba hozni életét meggyőződéseivel. Szakított az Abbáziával és a Japánnal, kiköltözött a város peremére, stabil keretben ínségeskedett. Büszke volt szobakonyhás padláslakására, bútoraira, edényeire, roskadozó könyvespolcaira. A külső Thököly-út környékén lakott, a

hírhedt halásorompó közelében, s ha vendégei távoztak, lekísérte őket a legközelebbi villamosmegállóhoz, hogy el ne tévedjenek a sínek között. Ma is emlékszem arra az estére, mikor együtt néztük a sorompó mögött dübörgő tehervonatot. Fojtott izgalommal figyelte a gyéren világított kocsisor fényeit, a kocsik idomtalan árnyékát, s egy összefogó öleléssel magához emelte a széntől feketéllő, elátkozott környezetet. Ilyen séták után írta a *Külvárosi éjt*, a *Téli éjszakát* és az *Eszmélet* darabjait. Ilyesmiket:

*A teherpályaudvaron
úgy lapultam a fa tövéhez,
mint egy darab csönd; szürke gyom
ért számhoz, nyers, különös-édes.
Holtan lestem az őrt, mit érez
s a hallgatag vagonokon
árnyát, mely ráugrott a fényes,
harmatos szénre konokon.*

Babonás hangulatú költemény, mintha dermedt bűvöletben felérezte volna iszonyatba torkolló életének utolsó előtti pillanatát. Mintha — mondom — de természetesen nem hiszem; mert az összefüggés a kísérteties hangulatú költemény és életének szörnyű megszakadása között megvan ugyan, de nem abban az okkult értelemben, mintha a versihlet pillanatában felködlött volna a költő előtt a végzetes tehervonat. Hanem igenis abban a másik, értelmünk által elfogadhatóbb, de még hátborzongatóbb értelemben, ami-

vel az önmagát mindenáron elpusztítani akaró költő a halál-
nemek között válogatva, végül is az öngyilkosságnak
ahhoz a szcenáriumához folyamodott, amelynek — talán ki
is mutatható mélylélektani érzésáttételek következtében —
különös libidó-praemiumot juttatott. (Ó, hogy nem vitatha-
tom meg vele, a freudi értelmezések mániákusával, ezt a
feltevést!)

Sietnem kell, az idő rövid s én lélektani fejtegetésekre
vesztegetem, ahelyett, hogy elmondanám, milyen volt, ho-
gyan élt, mire tartotta magát, a valóságot, a költészetet.
Előbb azonban megint le kell hántanom róla egy természet-
té keményedett magatartás-réteget. Hadd ássam ki hát az
önmaga ellen acsarkodó felelős költő mögül a hetyke, fiatal
József Attilát, aki mindvégig lényének legtündéribb oldalá-
val fordult felém, a keserőségeivel évődött, a sose szomorút,
aki, mint a középkori szent, testvérének vállalta a fecskét, a
cincért, az elefántot, de az ordast, a kígyót és a gazdagot is.
Csodálatos tünemény volt: sovány, játékos és hízelkedő,
mint egy négyhónapos kölyökkutya és ugyanakkor csodála-
tosan bölcs, megbékélten igénytelen, mint egy buddhista
szerzetes. Tizennyolc, húszéves kamasz volt, mikor össze-
akadtunk s olyan friss, töretlen szerelemmel beszélt szomorú-
ságairól, mintha a népmesék kisebb fiának tartaná magát,
akinek csak a varázsigét kell kimondania, hogy véget érje-
nek megpróbáltatásai.

„Szerettem Lucámat, de Lucám nem szeretett, bútoraim,
árnyak, barátaim nincsenek. Bajom sem lesz többé” hitegeti
magát „lelkemmé lett mindahány — élek mindörökké, gaz-

dátlan és ostobán.” Milyen szeretetreméltó a méléző önvalomásban, mellyel bemutatkozik:

*Vidám és jó volt s tán konok,
ha bántották vélt igazában.
Szeretett enni s egyben-másban
istenhez is hasonlított.
Egy zsidó orvostól kapott
kabátot és a rokonok
úgy hívták: többé itt-ne-lássam.
A görögkeleti vallásban
nyugalmat nem lelt, csak papot, —
országos volt a pusztulásban,
nodehát, ne búsuljatok.*

Kinek sikerült ilyen üdén, hamvasan, ilyen fülbe muzsikáló közvetlenséggel dalba önteni a legtörekenyebb, legfinomabb érzésárnyalatokat? Türelem, megnyugvás árad verseiből, nyári éjszakák csendje, cinikusan hunyorgó csillagzizegéssel, megbocsátás, elnézés, értő szeretet, egy mindenbe beletörődő poétaszív pantheizmusa.

És ugyanez a mindenben megnyugvás csendül ki utolsó verseiből is. Mintha csak gyerekkori hitvallását folytatná.

*Magamban bíztam eleitől fogva —
ha semmije sincs, nem is kerül sokba
ez az embernek. Semmiképp se többé,
mint az állatnak, mely elhull örökre.*

*Ha féltem is, a helyemet megálltam —
születtem, elvegyültem és kiváltam.
Meg is fizettem, kinek ahogy mérte,
ki ingyen adott, azt szerettem érte.
Asszony, ha játszott velem hitegetve:
hittem igazán — hadd teljen a kedve!
sikáltam hajót, rántottam az ampát.
Okos urak közt játszottam a bambát.
Árultam forgót, kenyeret és könnyvet,
újságot, verset, mikor mi volt könnyebb.
Nem dicső harcban, nem szelíd kötelen,
de ágyban végzem, néha ezt remélem.
Akárhogyan lesz, immár kész a leltár.
Éltem — és ebbe más is belehalt már.*

A mártíromságnak derűs készsége, az elkerülhetetlen vállalása vonul végig költészetén. És nem a sztoikus zord Amor Fati-jaként, hanem szinte mámoros örömmel, triviális tapasztalataink megtagadásával. Különben jól van így is — vallotta legnyomorultabb napjaiban — mert nem hitt a rosszban. Nincs senki, akire rámondjam, örömét lelte nyomoromban, vigasztalta mindig magát, mert sohasem vesztette el hitét a társadalmi szolidaritásban. Vizsgáljátok ki visszatérő pillérszavait. E világalapító, viharos költő eltökélten kizárta verseiből az osztályközi acsarkodás harcszavait. Természeti képeiben a hangulat mindig érzelmes és vigasztaló; a menny könnyű, lágym a táj, gyöngy az est, hegyek párája rezg a halmokon, a költő farkassá bővölve is

takaros, habos szájjal is mosolyogni próbál s miközben ünőszóra felel, setét eperlevelek hullanak a vállára. Hatalmas oeuvre-jében kötetről-kötetre követhetjük tehetségének izmosodását, tartalmainak kiteljesedését, de a világhoz való viszonya kezdettől végig ugyanaz. Az emberekben és a világban való felolvadás áhítozása, az értelem, a jószándék, a szépség kultusza s annak a hite, hogy növekedvén átlátunk majd a jó és a rossz, a bűn és az erény emberközi korlátain, amikor is majd ez az egyelőre csupacsőszvilág olyanná lesz, amilyenül ennek a csupaszív-költőnek jóvátehetetlenül adósa maradt.

Utószó

Némi öntudattal polgárinak nevezte önéletrírásában Németh Andor azt a környezetet, amelyből származott. De valóban „polgári”-nak minősíthetjük ezt a családot? Abban az értelemben, ahogy például polgár családból származott Thomas Mann? Kétségtelen: ez a patrícius-hagyományokat őrző környezet adta századunk irodalmának egyik jellegzetes élményvilágát, műveltségének természetes begyökérségével, ezüst étkészletekkel és családi ékszerekkel, melyekhez könnyes legendák fűződtek. Németh Andor környezete nem ilyen volt, Magyarországon valójában nem létezett ez a fajta polgárság. Márai teremtette meg fantomképét az *Egy polgár vallomásaiban*, de alighanem ő tudta a legjobban, hogy a kép, amelyet annyi megértéssel és szeretettel rajzolt, voltaképp vágyainak kivetülése volt; meglehet, voltak lakások a vidéki nagyvárosokban, amelyekben hatalmas könyvszekrények jelképezték a kultúrát, de ezeket a könyveket ritkán forgatták. Németh Andor családjában kétségkívül akadtak jómódú elődök, a Grünfeldek és a Pickek, s maradt utánuk néhány első kiadású Goethe-kötet is, eszmélődésének éveire azonban szülei lassan elszegényedtek, csak a legendák maradtak érintetlenek. Nem véletlen, hogy gyermekkorára

visszatekintve az „elkődösítés” szót érezte a legjellemzőbbnek: „mindent máshogyan neveztek, nem a maga nevéen”. S ez már nem az európai értelemben vett polgárság szokása volt, hanem jellegzetesen magyar képződmény, a középosztály életvitelének közhellyé vált eleme. Egészen természetes, hogy gyerekkorától megtanulta: „nem szabad semmit kimondani”. Ez a szemlélet jórészt egyfajta hamis erkölcsi tudatból fakadt. Ezt a hamis tudatot igyekezett később helyére tenni korunk — pontosabban Németh Andorék korának — egyik legizgalmasabb tudományága: a pszichiátria. Ennek a nemzedéknek a számára szinte életszükségletté vált az analízisre járás, az állandó önvizsgálat, abban a meggyőződésben, hogy a lélek legsúlyosabb betegségeitől oly módon szabadulhatunk meg, ha önünket lemeztelenítjük, ha elfojtott, elfelejtett élményeinket tudatosítjuk. Az előző nemzedék szemében Freud — kinek legkiválóbb tanítványa és követője, Ferenczi Sándor jó barátságot tartott a Nyugat nagy generációjának több tagjával — nagy felfedező volt, a fiatalabbak századunk igazi gyógyítójaként tisztelték. Németh Andor *Emlékirataiban* mindvégig érezni annak a személyiségnek jelenlétét, amely nem elégszik meg az események leírásával és értelmezésével, hanem igyekszik azokat ironikus önreflexiók segítségével magyarázni is. Ifjúságának éveiből egyik meghatározó élményének nevezi a biszexualitást, s véleménye szerint már ekkor tudatosult benne egyfajta kisebbségi érzés: rájött, hogy a társadalom túlságosan bonyolult, a magafajta személyiségek képtelenek benne nemhogy boldogulni, de még eligazodni

is. Állítólag már ekkor elhatározta, hogy a megélhetéséhez feltételenül szükséges anyagi eszközöket minél kevesebb munkával igyekszik majd biztosítani. Így volt-e valójában, vagy a kései emlékezet rekonstruáló tevékenységének köszönhetjük azt a fölöttébb esendő képet, melyet ifjúi önmagáról rajzolt? Életrajzának későbbi tényei mindenesetre azt mutatják: nem tartozott az úgynevezett szerencsés emberek közé, s nem lett nemzedékének olyan nagyságrendű írója, amilyen képességei, széles körű érdeklődése és műveltsége jóvoltából kétségtelenül lehetett volna.

Hogy végül is író lett, annak legfontosabb előzményeit utolsó két gimnáziumi osztályában kereshetjük. A kolozsvári református gimnázium önképzőkörében, az ottani nyitott, előítéletektől mentes nevelés eredményeként is, kibontakozhatott költői tehetsége. Gimnazista volt még, amikor találkozott a legendás szerkesztővel, Osvát Ernővel, majd hazafelé megszakította útját Nagyváradon, hogy találkozhassék A Holnap költőivel. Érettségi után, 1909-ben a Kolozsvári Újságnál fizetés nélküli újságíró lett, ekkor ismerkedett meg személyesen is Adyval, akinek verseit már korábban megszerette.

Mint annyi tehetséges, irodalmi terveket dédelgető társa, ő is a fővárosba tartott. Érdeklődése, ízlése, ekkori verseinek iránya a Nyugathoz vonzotta, Osvát Ernőt azonban eredménytelenül bombázta verseivel, melyek finom, sejtelmes képekkel, elharapott vágyainak megfogalmazásával leginkább az akkor oly népszerű szimbolistákéira emlékeztetnek, de visszazeng bennük Ady modora és képvilága is:

*Mit megvet lelkem, valóm arra vágyik,
mint megbűvölt vas: vonzódik a kézhez.
Utazom a vágytól a vetett ágyig.*

*És mindig újra vad szerelmi harc kél,
és hiába kívánsz csodálatost:
egy méla szem, egy újvágású arcél*

*tán meglep, izgat — ámde lobbant és
mikor azt mondanád: maradj perc, most!
nem jöhet más, mint únt elbékülés.*

(Vágy, újra vágy. . . , 1910)

Ha a Nyugat nem, a Ferenc Ferdinánd által pénzelt Renaissance szívesen nyitotta meg hasábjait a tehetséges ifjú lírikus és bíráló előtt. Tulajdonképpen egyetemi tanulmányait kellett volna végeznie, de Kosztolányiékhoz hasonlóan vajmi kevés lelkesedést keltett benne a budapesti oktatás. Ideje tekintélyes részét a New York kávéházban töltötte, Karinthy asztalánál, Somlyó Zoltán és Kosztolányi társaságában. A Kaplony utcai tejszarnokban hozta össze a sors Füst Milánnal. Sokat írt, de hiányzott belőle az elhivatottságnak az a tudata, mely kortársait jellemezte. „Semmi érdekes” — ennyit mond el jellemzésül ekkori műveiről. 1910 nyarán azonban „megszállta az ihlet”, tizenkét óra alatt megírta egy színdarabot, a *Veronika tükrét*, melynek előadására előbb a Vígyszínház vállalkozott, utóbb azonban

visszavonult. Végül Gombaszögi Fridával a főszerepben a Vigadó nagytermében, „tömött széksorok előtt” mutatták be a darabot, mely a közönség körében sikert aratott, bírálói azonban fanyalogtak.

Németh Andor az a fajta irodalmár volt, aki szívesebben olvas, mint ír. Elsősorban a kortárs irodalomban volt igen tájékozott, rendszerint eredeti nyelven olvasta azokat a műveket, melyeket barátai ajánlottak. „Szellemi iránytűje” Alfred Kerr lett, de hasonló érdeklődéssel olvasta Oscar Wilde, D’Annunzio műveit és minden folyóiratot, amelyhez csak hozzájuthatott. Éppoly természetesen cserélt eszmét a modern irodalomról, mint barátjával, Fogarasi Bélával Bergsonról és más filozófusokról. Fogarasi hívására Heidelbergbe is ellátogatott, itt olyan hírességeket ismert meg, mint Windelband, Troeltsch, Gundolf és mások. Kinyíthatott volna előtte a bölcselet, ő azonban alapos és elmélyült ismeretszerzés helyett verseket írogatott a füzetébe. „Egy kis Bovaryné voltam olyan emberek között, akik engem nem értenek” — írja öniróniával ekkori önmagát jellemezve.

1912-ben tanár lett a szolnoki felsőkereskedelmi iskolában. Igen jól érezte magát a kulturált városban, kivált a helybéli zsidó intelligencia tagjaival alakított ki bensőséges kapcsolatot. Az izraelita nőegylet az ő kezdeményezésére hívta meg felolvasni Karinthy Frigyest, akinek alighanem ez volt az első nyilvános szereplése. Móricz Zsigmond is szerepelt Szolnokon. Bovaryné szerepe helyett egy másik maszkot próbálgatott Németh Andor: szívesen hasonlította ma-

gát Anyeginhez. Az ő útja azonban nem Odesszába, hanem Párizsba vezetett. Barátját, Révész Andort kísérte el, aki riportsorozatot akart írni a Nyugat számára a modern irodalom és művészet jeleseiéről. Németh Andor hamarosan megismerkedett a modern francia irodalom legtehetségeiből. Apollinaire tette rá a legmélyebb hatást. Alig-alig foglalkoztak az egyre fenyegetőbb politikai hírekkel, a mozgósítás teljesen készületlenül találta őket.

A magyar követség előtt összegyűlt kétségbeesett és tanácstalan tömegben akadtak össze Kuncz Aladárral és annak barátjával, Orbók Attilával. Bár — részben Apollinaire kezességének jóvoltából — módja lett volna Párizsban maradni, követte Kuncz Aladárt az internálásba, a „Fekete kolostor” lakója lett, majd 1915-től D'Yeu szigetére került. A *Fekete kolostor* lapjain olykor felbukkan, amint félrevonulva „olvas”. A háború végén egy Brest melletti szigetre vitték őket, majd egy kisebb táborba a svájci határ közelében. Innen indult hosszú vonatúton hazafelé. Bécsig jutott el. Itt öccse azt javasolta, ne menjen haza, Magyarországon iszonyatos a nyomor. Másnap már a bécsi könyvkereskedéseket járta. Első zsákmánya egy Werfel összegyűjtött verseit tartalmazó kötet volt, majd egy antikvárius tanácsára megvette a *Geist der Utopiet*, s évekig tanulmányozta belőle az expresszionizmust. A bécsi magyar követségen dolgozott régi barátja, Czóbel Ernő, az ő közvetítésével itt kapott állást és rendszeres fizetést. Pestre már menlevéllel érkezett — egy hétre. Az Otthon Körben fedezte fel Karinthyt és Kosztolányit.

Újból Bécs következett, a követségi íróasztal, különböző színű ceruzákkal s különféle ügyeskedőkkel, akik épp úgy otthon voltak a Tanácsköztársaságot képviselő követségen, mint az ellenforradalmi komiténál. Amikor hetek múlva az ébredők betörték a követségre, egy hátsó ajtón távozott.

Az emigráció időszaka következett. Délelőttönként az egyetemi könyvtárban olvasott, délutánonként *Bátyám, a költő* című regényén dolgozott, mely később elkallódott. 1920 januárjában tudta meg, hogy Kassák is Bécsben van, a Hamerand nevű szállóban lakik. Ott találta a Ma egész gárdáját: Kassákot, Barta Sándort, Kahána Mózes, Bortnyik Sándort. Egy antológiával és a Tett régi számaival a hóna alatt távozott. Lázár Jenő ösztönzésére a Bécsi Magyar Újság munkatársa lett, bár sejtelve sem volt róla, mit is kell csinálnia a lap kötelékében. A színházi és irodalmi rovat vezetését bízták rá, s közben az Imprekorr című lapnak fordított politikai cikkeket és gazdasági elemzéseket. Gyakran találkozott Kassákkal, aki nagy igyekezettel javítgatta verseinek „hagyományos” fordulatait. Jóllehet Németh Andor gyakran írt az 1920 májusában újraindult Mába, kettejük viszonya sosem lett egészen harmonikus. „Én most nem maista voltam — magyarázza fenntartásainak okát Németh Andor —, hanem bécsi magyarista.” Inkább csak „játszott” a dadaizmussal, ám ugyanakkor egy folytatásos szatirikus korregényt is elkezdett közölni Kassák lapjában. A Bécsi Magyar Kiadó *Új művészek folyóirata* című kiadványát mindenestre ők ketten jegyezték: „Az első 32 oldalt szerkeszti: Németh Andor, a második 32 oldalt: Kas-

sák Lajos.” Az első 32 oldalon olvasható Landauer Gusztáv tanulmánya a dilettantizmusról (szerény oldalvágás Kassák köre felé), Déry Tibor versei, Lengyel József elbeszélése, György Mátyás költeményei és Németh Andor szindarabjának részlete. A Kassák által szerkesztett részben egy igazi remekmű: *A ló meghal a madarak kirepülnek*.

1922-ben a Bécsi Magyar Újság megbízásából Berlinbe utazott, mely akkor élte mélypontját. Az infláció tetőpontján volt, óránként emelkedtek az árak. (Remek képét adja ennek a zűrzavarnak Márai *Idegen emberek* című regényében.) Németh Andor a biztos schillingekkel a zsebében milliomosnak érezhette magát. Berlinben találkozott ismét Komlós Aladárral, akinek józan racionalizmusa jótékonyan ellenpontosza az ő ekkoriban miszticizmusra is hangoztató kedélyét. Az igazi revelációt azonban Ernst Blochkal való megismerkedése jelentette. Berlinben a Bécsi Magyar Újság itt kiadott hetilapjának főszerkesztője, Bölöni György volt a főnöke. Az ő jóvoltából és ajánló leveleinek segítségével ismerhette meg a franciák által megszállt Rajna-menti városokat, s Bölöni javaslatára indult Göteborgba, az olimpiára riportokat írni. Ezek a beszámolók nem a sportteljesítményekről, hanem különféle politikai és kulturális eseményekről tudósítottak.

A frankhamisítási botrány után Horthyék kénytelenek voltak liberálisabban és nyitottabban berendezkedni. Ezzel párhuzamosan az emigráció lapjai fölött megkondultak a vészharangok. Megszűnt a Jövő, majd a Bécsi Magyar Újság is. Németh Andor munkanélküli lett. Gáspár Endre

tevékeny közreműködésével kezdte meg német nyelvű újságírói tevékenységét a Vorwärtsben, a nívós Prager Pressében, a Stundében, a Bühnében és jó néhány más orgánumban. Elbeszéléseit olykor egymástól is, átvették a német lapok. A kinti magyarok székhelye ekkoriban az Atlantis nevű kávéház volt. Itt üldögélt Fényes Samu, a Diogenes szerkesztője, aki egy-egy hosszabb útja után behajtott az előfizetési díjakat, s Németh Andornak is juttatott egy-egy bankjegyet. A Diogenesben versei jelentek meg. József Attila is adott ide kéziratokat.

A húszéves költő és a harmincöt éves Németh Andor találkozása sorsszerű volt. József Attila friss volt, fiatalos, telve tettvágygal. Németh Andor depressziós lelkiállapotban, céltalanul élt ebben az időben. „Világhiány”-nak nevezte a kórt József Attila. Kapcsolatuk eleinte nyilvánvalóan emberi tényezőkön alapult, nem irodalmi rokonszenv fűzte őket egymáshoz. Könyve egyik fejezetében elmondja Németh Andor, mennyire korszerűtlennek érezték az akkori bécsi emigráns irodalmárok a költő első kötetének (*Szépség koldusa*) címválasztását: mit is jelenthetett e sokat próbált, sokat szenvedett emberek számára a „szépség” fogalma, melyet inkább tagadni akartak, s mennyire idegenkedtek a „koldus-romantiká”-tól, mely épp a lázadás ellenpárja volt szemükben!

József Attila akkorra már túlságosan is érett és tudatos költő volt ahhoz, hogy fenntartás nélkül alávesse magát a meglehetősen szigorú kassági kúrának. Eredendően játékosabb, sokoldalúbb volt, semhogy kilúgozza magából ezeket

az alapérzéseket. Úgy volt-e, ahogy Németh Andor mondja: „Sovány fiú volt, földszínű, kerekfejű. Kiugró pofacsontjai, tömpe orra, valami szokatlan a belső szemárkok szabásában tibeti pásztorok, kínai földmunkások könyvekben ábrázolt képeire emlékeztetett. Petőfire is hasonlított. Sörtés bajuszkájával, állandóan izgó-mozgó ádámcsutkájával a megszólalásig Petőfi volt néha, az olajnyomatok Petőfije.”? Soványságához nem férhet kétség, hiszen Bécsben is nyomorúságos volt a sorsa. De Petőfit alighanem a később naggyá nőtt költőt értékelő szem látja e korai találkozásban. Az azonban bizonyos, hogy szelleme „nyugodt, tiszta és sugárzó” volt. Épp ez nyugőzte le a pesszimizmusra hajló Németh Andort, aki hamarosan azt is megtudhatta, hogy e sugárzó tisztaság mögött milyen mélységek nyílnak, életnek és sorsnak minő nyomorúságai rejtőznek.

Ezt a szemérmesen rejtegetett, játékossággal ellenpontosított, de elemi indulatokat szülő nyomorúságot fejezte ki az a verse, melyen Szeged „felháborodott”, s amellyel „a bécsi magyarság csak azért is rokonszenvezett”. „A mindenkiről egyformán gondoskodó állam eszményének idegenbe kényszerült megszállottjai lelkesen idézgették ezt az egylélegzetre helyke és szelíd, konok és ellágyuló anarchista hitvallomást. A »kiállást« méltányolták benne, a kiállást, mintha a költő valamennyiök egyéni elkeseredését kiabálta volna ki.” A *Tiszta szívvel* botránya Bécsig is elhatott. Németh Andor ugyan fenntartásait is hangoztatja a verssel kapcsolatban: a népdalformában nemcsak az Erdélyi József által oly sikeresen hozott újat érzékelté, hanem a veszélyt is: „a népdal-

forma kánonná tévése már most olyan szellemi lemondást követel, amelyen a legzseniálisabb sejtetni tudás is csak szerencsés véletlenként győzedelmeskedhetik”. S hogy ne merüljön el végképp a költő ebben a hangban és modorban, melynek hasonló remeklése volt a *Szegényember balladája* is, ahhoz bizonyára arra volt szüksége, hogy táguljon horizontja. Bécs még akkor is ezt a lehetőséget rejtette számára, ha érkezésének időszakában már nem is a régi volt, az emigráció felbomlott, haldoklott, „a közös hit egyesekben pártfegyelemmé vakult, másokban megszűnt hit lenni, kellemtelen emlékké fanyalodott”. Nem véletlen, hogy amikor lehetősége nyílt, Németh Andor is a Budapestre való visszatérést választotta. „Apám a hajóállomáson várt. Föltettük a kofferomat egy konflisra, és végigdöcögünk a Rákóczi úton. Ez a látvány eloszlatta lelkesedésemet. Hitvány kis városnak láttam Pestet. Hazaérkeztem.”

Nem volt könnyű otthonra találnia. A szerkesztők némi riadt idegenkedéssel fogadták, s ő maga sem sietett elszlatni gyanújukat. Otthonosan csak Komlós Aladár mellett érezte magát a Royal kávéházban, ahol megismerkedett Ascher Oszkárral, Fenyő Lászlóval és Molnár Ákossal. Igazi otthona azonban a Lovag utcai lakás volt, itt élt József Attila. A reggeli kávé a Magyar Koronában szürcsölték, itt fogadott Osvát, a „megöregedett Nyugat” változatlanul nagy tekintélyű szerkesztője; délutánonként néha Kosztolányit is felkeresték, aki elsőik között ismerte fel a fiatal költő kivételes tehetségét. Meglehet, valóban nyelvi leleményei nyűgözték le, amint Németh Andor írja, de az sem elképzel-

hetetlen, hogy megérezte benne az új nemzedék másságát, az új költői eszmény és szándék kifejezésének őszinte, kendőzetlen drámaiságát. A Hadik kávéházba is ketten mentek el, József Attila azonban idegenkedett az itteni fesztelen légkörtől, így aztán Karinthyval nem melegedett össze igazán. Pedig telve volt jókedvvel, életörömmel ezekben a hónapokban. Esténként szívesen ült be barátaival valamelyik budai kiskocsmá kertjébe, dalolt is és verseket is mondott, „a legelbűvölőbb fiatalember és költő, akit valaha láttam” — írta Komlós Aladár.

Németh Andor és József Attila barátságát először a távolság kezdte ki, a költő 1926 szeptemberében párizsi útra indult. Itteni életéről későbbi életrajzának írója csak közvetett forrásokból értesült, de teljesen igaza van abban a felismerésében, hogy „Párisban lett szocialista”, s hogy ide nem a fény, nyüzsgés csábította, mint Adyt, hanem „a racionális Páris, a gótikus és skolasztikus Páris, a Sorbonne Párisa . . . nagy párisi élménye Villon és a forradalmi dialektika. Alighogy kissé megmelegedett, vitaösszejöveleken vett részt. Párisban alakult ki mély, háromdimenziós társadalomelmélete. Itt alakult ki osztálytudata. Itt változik át a szegénységen mosolygó szegény a szegénységről minden érzelmi mellékszöngé nélkül gondolkodóvá.”

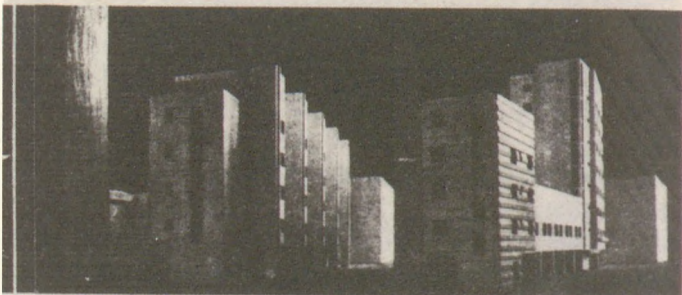
Németh Andor ezekben a hónapokban tehetségével nehezen összeegyeztethető feladatokat teljesített. Reggel és délután Gonda doktor irodájában rostokolt, főnöke megbízásából Olaszországról kellett útikönyvet írnia. A könyv elkészült, követte egy hasonló Ausztriáról, majd Magyarországról.

ról. Az utóbbit német és angol fordításban is kiadták. Kasákkal és Déryvel jöttek össze rendszeresen, s ezekből a találkozásokból született a hazai avantgárd történetének egyik jelentékeny folyóiratvállalkozása, a Dokumentum. A rövid életű lap kifejezetten baloldali volt, mint ahogy az volt az 1927 őszen megjelent Együtt is, Nagy Lajos folyóirata, melybe Németh Andor novellákat és szemléket írt.

1927 nyarán már ismét József Attila a legkedvesebb társa, elválaszthatatlan barátja. Ekkor született a sokat idézett, *Németh Andor* című vers is, mely József Attila „féltő barátságának megnyilatkozása”. Pedig a barátját apátiájából minden erővel felrázni akaró költő maga is komor volt ezekben a hónapokban. Az oka is hamar kiderült: ekkor játszódott le Németh Andor könyvének az az epizódja, mely először döbbsenti rá a gyanútlan olvasót a költő lelkiállapotának ingatag voltára. Az artikulátlan szavakat kiáltó, zokogó József Attila, s fölötte a barát és a tanácstalan lányok mintha a közlő végzet szoborcsoportja lenne. A költő gyakran jelent meg a „diktáló irodában”, újabb verseit is elhozta, ám — mint erre oly finom beleérzéssel figyelmeztet ezek első olvasója — „Medáliáiból már elillant a pajzanság szentivánéji hangulata. Komorak voltak, majdnem fenyegetők.”

1929-ben jelent meg József Attila harmadik kötete, a *Nincsen apám se anyám*. Nem hemzsegték a méltányló kritikák, bár a baloldali lapok némi elismeréssel szóltak a fiatal költő tehetségéről. Hogy József Attila már valóban volt

DOKUMENTUM

DOKUMENTUM

MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALMI BESZÁMOLÓ

BERICHTE ÜBER LEBEN UND NEUE KUNST

BILAN DE LA VIE SOCIALE ET ARTISTIQUE

SZERK.: KASSÁK LAJOS
BUDAPEST 1927 V. HÓ
EGYES SZÁM 2 PENGŐ

SONDERBEILAGE

DIE ARBEITEN

DER GRUPPE

„DAS JUNGE

SCHLESSEN“

DOKUMENTUM

27/a. A Dokumentum c. folyóirat címlapja

1927 május

7921

DOKUMENTUM

Felkérjük azokat, akiket a Dokumentum érdekel, vegyenek részt munkájában azzal, hogy rendelkezésünkre bocsátanak a szociális és művészi életet jellemző híreket, statisztikai kimutatásokat, terveket és fényképeket

Wir ersuchen diejenigen, die am Dokumentum Interesse nehmen, unsere Arbeit zu fördern, indem sie uns Berichte, statistische Ausweise, Pläne u. Fotografien aus dem sozialen und künstlerischen Leben zur Verfügung stellen

Nous demandons tous ceux qui s'intéressent au travail du Dokumentum, désiraient en prendre part, de mettre à notre disposition toute nouvelle, statistique ou photographique, caractéristique pour la vie sociale et artistique

HAT HÓNAPJA

hogy a Dokumentum első füzetét megjelent. Elindulásunkkor nem adtunk programot; leköszölt munkáink beszéltek helyettünk. A technikai lehetőségekhez mérten fenntartás nélkül adtuk magunkat. Nem művészeti folyóiratot csináltunk, hanem szociális látószögéből a mai világkép keresztmetszetét igyekeztünk megrajzolni. Sem párt-politikai, sem pénzügyi meggondolásból nem festettük át színünket.

Ellenzék vagyunk. De ellenzékiségünk nem merül ki kritikai állásfoglalásokban és realizálhatatlan fenyegetőzésekben. A bennünk élő építő tendenciák szabják meg egyenes útunkat.

Ellenzék vagyunk, de kísérletet sem teszünk a mai világ részletjelenségeinek behatóbb kritikálására. Hogy közelítsünk meg értelmes és indokoló kritikával olyasmit, ami okozat a kauzalitások láncában, melyet teljes egészében ellenszenvesnek s elvetendőnek érzünk. Minden tagunk, minden mozdulatunk maga a tiltakozás.

Kompromisszumra nem vagyunk hajlandók. Amit ma az ember szellemi téren alkot, nagyrészt időszerűtlennek, alkotójához méltatlannak tartjuk. A tehetségek sem érdekelnek bennünket. Túlsok van belőlük és rég kimerültek önmaguk kompromittálásában. Ma már ott tartunk, hogy a felelőtlenség kártékonyabb a bornirtságnál. Az ész, a jellem, a tehetség unalmas drapériái mögött egy van, ami érdekel: a félre nem érthető attitűd, amellyel az ember állást foglal önmagával, társaival s a világgal szemben.

Ezzel a határozottsággal kezdtük el hat hónap előtt. Így folytatjuk, míg anyagilag bírjuk. Pesszimizmus nélkül zárjuk le az első félévet, ahogy optimizmus nélkül kezdtük el.

Kassák Lajos,

Déry Tibor, Illyés Gyula, Nádass József, Németh Andor

valaki, talán az igazolhatja leginkább, hogy a Széphalom kis glosszákat szentelt költészetének, a szerzők lelkesen szedték ízekre érthetetlennek vélt expresszív képeit, kifejezéseit. Németh Lászlónak a Nyugatban megjelent bírálatát sem nevezhetjük túlságosan jóindulatúnak, iróniája néhol egyenesen bántó. Az igazi megmérettetést és elégtételt Németh Andor méltatásában találhatta. Az *Éhségek hetyke poétája* című írás a *Literatura* 1929. áprilisi számában jelent meg. Finom megfigyeléseit, találó elemzéseit, ítéleteit kettejük gyakori meghitt beszélgetései, közös versolvasásai hitelesítik, költői érzékenység és beleérző szeretet hatja át. Ezáltal Németh Andor stílusa nemritkán a bírált kötet hangulatával, képvilágának mélyebb jelentéstartalmával telítődik: „Szavainak ritkásán gyengéd őzek lépdelnek, hímzett, tarka háttal, s barna szemük lágy pillantását nem lehet elfelejteni”.

Ezek az évek az irodalom megújulását ígérték. Egyre határozottabban fogalmazódott meg a vélemény polgári liberális körökben — Németh Andor itt is otthonos volt —, hogy a Nyugat előregedett, új folyóiratot kellene indítani, népszerűbbet, de színvonalasabbat, mint például a francia Marianne. Márai Németh Andornak írt levele alapján rekonstruálhatjuk, hogy utóbbi tárgyalásokat is folytatott egy ilyen lap finanszírozásának ügyében. 1930-ban tért vissza Budapestre véglegesen Márai, s diadalmasan vonult be az Újságba, ahová addig is küldte Párizsból írásait. Ide Németh Andor is írt, de talán szívesebben jelentette meg cikkeit és elbeszéléseit *A Tollban*, mely József Attila költeményeit

is közölte. „Zsolt révén kerültem A Tollhoz — írja Németh Andor emlékezéseiben — mint kritikai hóhér. Kegyetlen mészárlásokat eszközöltem itt, de nincs okom megbánni őket. Mindaz, amit írtam, igaz és hasznos, különösen a *Hat ló, negyven ember* című írás, melyben Fábián Bélát nyakaltam le. József Attila is sűrűn írt A Tollba. Itt jelent meg többek között a *Harmatocska*, amelyet a Horváth-kertben írt egy délután. Ebben az időben ritkán láttam Attilát. Lefoglalta a Márta-regény. Egy alkalommal elmesélte, hogy hivatalba jár, és egy verseskötetet készül kiadni, melynek májusi megjelenését a Nyugat már be is harangozta. De mire a kötet kijött, már szakított a Nyugattal.”

A *Harmatocska* születésének körülményeit könyvében is részletesen elmeséli, még a vers egyik képével kapcsolatos vitájukra is visszaemlékezik. De az az igazság, hogy ezekben az években barátságuk nem volt oly meghitt és bensőséges, mint korábban. Németh Andor kicsit idegenkedve és értetlenül figyelte a költő „marxizmussal tárgyilagosított, villoni iróniá”-ját, némi távolságtartással rajzolva meg ekkori portréját: „...duzzadt irattáskával rohan az utcán, összeráncolt homlokkal, gondterhesen... Szétosztásra szánt, sokszorosított fogalmazványok vannak benne, német és magyar nyelvű brossúrák az imperialista kapitalizmusról... Marx ifjúkori művei, versvázlatok, pattogó ütemű *café chantant* versek, visszatérő refrénnel, gyűjtő hatású szavaltversek. A parasztról, akinek nem jut kapanyél, a kiscgazdáról, akinek igája nem zörög, sem ökre nem bőg elnyújtva — nincs neki, a bérmunkásról és a bér-munkanél-

küliről, a boltosról, aki morogva rámol — az adó hosszú, nagy a bér, s végül a költőről, kinek neve, ha van, csak áruvédjegy, mint akármely mosóporé”. „Képzeletét béklyóba szorítják a káté szocializmus képzetei” — így magyarázza a nagy külvárosi versek egyenetlenségeit, úgy véelve, hogy a „konvencionális szólamok” néhol prózaivá sekélyesítik ihletét. A szociális apostolkodás „heveny lázá”-ból később kilábolt a költő — mondja Németh —, de mi lehetett az oka, magyarázata e közjátéknak? Könyvének egyik érdekes, pszichológiai vonatkozásban kétségtelenül elhithetően dokumentált része szól erről. Úgy vélte, Szántó Judit volt a fő ihlető, József Attila amolyan kivagyiságból fel akarta venni a versenyt a volt férjjel, akit Oroszországban jelentékeny költőnek tartottak. Németh nem szerette Juditot (s ezzel nem volt egyedül a költő baráti körében), barátságuk lazulását is azzal motiválja, hogy idegennek érezte magát Székely Bertalan utcai lakásukban. A dolog persze nem ilyen egyszerű. József Attila sokkal mélyebben élte meg a mozgalommal való találkozását, ekkoriban született versei a proletárköltészet világirodalmi rangú remekei. Németh Andor viszont ekkorra már eltávolodott a marxi eszméktől, egyénisége sem tette alkalmassá a lelkes együttérzés hangjainak megszólaltatására, tapasztalatai sem lehettek egyértelműek. Rapaport Samunál a reggeli analizéseken találkoztak, az életrajzíró ekkortól számítja annak az ösztönzésnek a kezdetét, mely József Attilát a freudi felismerésekkel termékenyítette meg. „Az analízis kigyomlált belőle minden illúziót.” De illúziótlanága vagy illúzióvesztése kilendítette a

semmi ágára, ahol nagy versei születtek. Itt, ebben a fájdalmas magányban sem lett hűtlen nagy eszméjéhez, a közösségi társadalom képéhez, rengeteget olvas, keresi a szellemi fogódzókat, Hegelt, Marxot, Freudot, Crocét, aztán a *Kalevalát*. „Úgy élvezzi, mint aki hazatalált.” De ugyanilyen felkavaró hatást tett rá Kafka regénye, a *Kastély* is.

József Attila összegző igényű társadalmi verseit is elemzi olykor könyvében Németh Andor, érezni azonban, hogy sokkal fontosabbnak véli azokat a hatásokat, amelyek a pszichoanalízis gyakorlatában érték a költőt. A *Külvárosi éj* fogadtatása nem volt egyértelmű, de az értő méltatók arra irányították a figyelmet, ami ennek a kötetnek világirodalmi rangját adta: benne felelős személyiség vetett számot a nyomorral, a szociális eszmék perspektívaival, s eközben a vers anyagának, képvilágának megújításával kísérletezett. Németh Andorhoz bizonyára közelebb álltak a *Medáliák*, a korábbi költemények muzikalitása, mint „a marxi világító test és annak igazsága”. Ő úgy vélte, a hang és a tartalom, a költői alkat és a vállalt küldetés nincsenek harmonikus egyensúlyban.

Ezeket a verseket, melyek mai ismereteink szerint József Attila költészetének magaslati pontjai — legalábbis egyik magaslati pontját jelképezik lírájának —, nyilván gyakran polemizáltak. A költő számára fontos inspirációkat adhattott meggyőződésének és szemléletének kiteljesítésében Arthur Koestlerrel való megismerkedése, majd barátsága. Koestler 1932 nyarán érkezett Budapestre, hosszabb szovjetunióbeli előadó körútról, s Németh Andor ismertette meg József

Attilával. Közösen eltöltött estjük és Németh Andor zongorajátéka nyomán született a *Medvetánc* című vers.

Németh Andor hiteles tanúja József Attila folytonos érlelődésének, mind felelősebb, önmarcangoló belső harcok árán kialakított társadalomszemlélete megszilárdulásának. Olykor csak egy-egy félmondatban jelzi barátja gondokodásmódjának lassú változását, átrendeződését, a legújabb József Attila-kutatás azonban pontosan adatolva mutatja ki e röpke megfigyelések hitelességét. Ez azért is érdekes, mert hosszú évekig homályban maradtak a könyv ilyen célzásai. Egész nemzedékek tudatában tették meggyőződésé, hogy a költőnek a mozgalomtól való „leválása” súlyos belső válságának forrása lett, s ezt tekintették tragédiája legfontosabb ösztönzőjének. Bár Németh Andor maga is szorongva, néha kicsit értetlenül figyelte a költő utolsó, nagy korszakát, s annak értékelésében némi tétováságot mutat, amikor arra figyelmeztet, hogy ezeket a verseket lehet csodálni, de szeretni nem, megfigyelései mégis rendkívül találóak, sok vonatkozásban hozzásegítenek a poétikai változás természetének leírásához. Majd fél évszázaddal Németh Andor könyvének megjelenése után sem tisztázta teljesen a kutatás József Attila kortársaihoz, elsősorban Illyés Gyulához fűződő többértelmű kapcsolatát. Azt azonban hitelesítette, hogy 1933 után lírájának természetében alapvető változás következett be: „... költői stílusának jellege a mind jobban elmélyülő egyszerűség. Már nem szökell olyan szertelenül, látszólag minden logikai kapcsolat nélkül a képzelete, verseiben kevesebb a szeszély és egyre több a

régi értelemben vett, kézzel fogható szolid értelem. Ez már az öregedés tünete volna? Bizonyos mértékben igen... A költőiség az egyenként véve prózai megállapítások és ítéletek megfogalmazásának módjában nyilvánul meg, egy-egy szó elhelyezésének mikéntjében. Abban hogy a nyelvet, mely egyre tompább és szürkébb lesz — de velasquezi és rembrandti értelemben kezeli a szavak virtuális energiáit —, a leggazdaságosabban használja ki. De már most is láthatóan gyepelőzi képzeletét, s kezd visszatérni ahhoz az eszméhez, mellyel a *Nem én kiáltok* időszakában eljegyezte magát. Nem elfutó benyomásait kísérli megörökíteni, hanem eszmékedéseit; nem álmokat közvetít, nevelni akar”.

E néhány soros, találó jellemzés is alkalmat adhat, hogy röviden jellemezni próbáljuk Németh Andor József Attiláról írt könyvének legfontosabb újszerűségét. Németh annak a nemzedéknek volt kicsit idősebb tagja, amely újra visszaállította az esszé, a gondolati kísérlet becsületét. Belőle sem hiányzott a fogalmazás eleganciájának készsége, olykor valóban költői magaslaton élte bele magát anyagába, mely alighanem kínálta is az ilyesfajta elemzés lehetőségét. Nem elégedett meg azonban a leírás, a jellemzés szépségének megvalósításával. Az emelkedettség szempontjait kiváló érzékkel elegyítette a tudományos alaposág, a pontos és hiteles stíluselemzés kritériumaival. A József Attiláról szóló szakirodalom azóta elképesztő mértékben gyarapodott, kiváló kutatók jóvoltából ismerhettük meg mindennapjainak filológiai alaposágú leírását, verseinek keletkezéstörténetét, de a mélyebb, alaposabb verselemzés gyakorlatában

újra meg újra visszatérnek a kutatók Németh Andorhoz — még ha ez évekre nem volt is divat —, aki biztos és hiteles fogódzókat ad tevékenységükben.

1934 karácsonyán jelent meg a *Medvetánc*, melyet a költő rendkívül szigorúan rostált, ahogy monográfusa mondja: „ítéletet ült versei fölött, és csak azokat vette fel, amelyekről azt akarta, hogy megmaradjanak”. Amikor József Attila halála után Németh Andor sajtó alá rendezte összegyűjtött verseit, abban a meggyőződésben helyezte a kötet élére a *Medvetánc* anyagát, hogy ebben valósul meg a költő önportréja, ez adja azt a képet lírájáról, amelyet ő maga akart az utókornak hagyományozni. Hogy ez elegendő szempontot ad-e ahhoz, amit Németh Andor kívánalomként fogalmaz meg, azaz: ezentúl minden gyűjteménynek ezzel kellene kezdődnie, az némiképp vitatható, de az évtizedenként fel-lángoló viták, melyek megkérdőjelezik a versek pontos időrendjében történő válogatásokat, s inkább a lírikusok eredeti intencióinak figyelembe vételét sürgetik, arra utalnak, hogy Németh Andor szempontja alapos mérlegelésre érdemes. A *Medvetánc* József Attilája bizonyára szélesebb körökben hat, mint az „összes versek” költője, s ez egészen természetes. Az előbbi megrostált és nagy költészet, az utóbbiban viszont a versek sokasága elfedi az igazi csúcsoakat.

„Az igazán nagy költő a legsilányabb anyagból is fel tudja építeni a világegyetemet” — mondja Németh Andor. Anyag és szemlélet, látvány és érzés, tartalom és forma elemzésében a *Medvetánc* méltatásakor emelkedik a legmagasabbra. A már említett kiterjedt irodalomtudományi ku-

tatás sok vonatkozásban finomította és elmélyítette meglátásait, de korán megfogalmazott igazságainak nagy része azóta sem lett kérdéses. Néha egyetlen mondatban érzékeltetni tudja József Attila költői alkotómódjának legfontosabb jellemzőit: „Amit bizonyítani akarunk, csak az, hogy legszeszélyesebbnek tetsző képei sem fedezet nélküliek, mert mindegyik igen reális, kicsiny és többnyire szomorú felfedezéseket ötvöz igen személyes módon személytelen érvényességű szépséggé”.

A következő esztendőkből — pontosabban: hónapokban — kevesebbet találkozhattak: Németh Andornak rengeteg munkája volt, most már tehetségéhez méltó feladatokat kapott. Az Athenaeum és a Pantheon kiadók egyre-másra bízták meg remekművek fordításával. Zsidó antológiát állított össze a Tabor kiadónak, s közben megházasodott, vége lett hát a legendás kalandozásoknak. József Attila mind tragikusabbra forduló betegségéről, ezekről az évekről kevesebb adat, személyes emlék állt rendelkezésére, nem véletlen, hogy életrajzának e részét inkább futó impressziók segítségével alkotta meg. A költőhöz alighanem ekkor kerültek igazán baráti közelségbe azok a fiatal írók, Fejtő Ferenc, Ignó Pál és mások, akikkel a Szép Szó című folyóiratot alapították. Emlékezéseiben és életrajzában egyaránt elmondja a lap alapításának történetét Németh Andor. A tervezett íróklub helyett folyóirat született, József Attila utolsó igazi otthona, ahol tehetsége szerint becsülték, s ahol módja volt gyakorolni pedagógiai, irodalomszervezői szenvedélyét. Németh Andor valamivel kevesebbet foglal-

kozott a folyóirat belügyeivel, hiszen ekkor került az Újsághoz, Márai helyébe, aki Kosztolányit váltotta fel a Pesti Hírlapnál.

A Szép Szó szellemiségének megteremtésében József Attilának döntő szerepe volt, még akkor is, ha súlyosbodó betegsége miatt nem tudott állandóan jelen lenni munkájában. Az a polgári liberális eszmeiség, melyet a folyóirat képviselt, a harmincas évek magyar kultúrájának egyik értékes, maradandó hagyománya, melynek igazi jelentőségét ugyancsak az utóbbi években ismerte föl a történelmi és irodalmi köztudat. Ennek a szellemi orientációnak, melynek természetes eleme volt az európai kapcsolatteremtés és -tartás, Németh Andor is jelentékeny alakja volt, voltaképp egész életműve ennek a törekvésnek és szellemnek dokumentuma. „Európéer” volt a szó legnemesebb értelmében, nyitott szellemisége és műveltsége nyilván jótékonyan befolyásolta József Attilát is. E kétoldalú kapcsolat bemutatása természetes szerénységéből eredően hiányzik könyvéből, de nyilvánvalóan az az igazság, hogy József Attila nemcsak barátjának, hanem életének egyes szakaszaiban legközelebbi szellemi társának is tekintette Németh Andort. Mindenki természetesnek vélte a költő környezetében, hogy halála után a Cserépfalvinál megjelent verseskötetet éppen ő rendezte sajtó alá.

József Attila tragikus halála, a balatonszárszói vég a harmincas évek második felének jelképes eseménye volt, s e jelkép máig megőrizte mélyen emberi, figyelmeztető tartalmát. Hogy József Attila költészete, életműve és életútjának

drámai tanulságai aránylag hamar kezdtek beleépülni a nemzeti köztudatba, s annak — egy-két botrányos felszólalástól eltekintve — egyre szervesebb részévé váltak, abban alapvető szerepet játszottak a Szép Szó munkatársai, akik nem szüntek meg emléket ápolni. De Németh Andor volt az, aki legmélyebben élte át a halál tényét és tanulságát. Barátjáról szóló korábbi cikkeinek, megrendült tanulmányainak összefoglalása a Cserépfalvinál 1944-ben megjelent *József Attila*, majd annak átdolgozott, bővített, de a régi alapkoncepcióját sok vonatkozásban megőrző változata, a Csillagban folytatásokban közölt *József Attila élete és kora*. Ez utóbbi összegző, filológiai vonatkozásban gazdagabb, megbízhatóbb munka az 1945 utáni szellemi pezsgés marandó dokumentuma. Ugyanaz a szeretet és alázat hatja át, ami a korábbi művet, de mintha beleépültek volna azok a tragikus tapasztalatok is, melyeket a költő halála után szerzett Németh Andor.

Egy évvel József Attila halála után egy másik kedves halottjának, Karinthynek is emléket állított, regényes formában, az Újság 1938—39-es folyamaiban közölt *Egy foglalt páholy történetében*, melyet azonban a szerkesztő kívánságára kurtán-furcsán kellett befejeznie. Egyre szilárdabb lett az a meggyőződése, hogy nincs helye Magyarországon. Párizst választotta önkéntes száműzetése helyéül. Itt Liebermannal a konvertita zsidó misztikusról tervezett könyvéhez gyűjtött anyagot, az általa oly nagyra becsült Marianne című folyóirat pedig folytatásokban közölte történeti munkáját, melyet *Metternich*ről írt. A háború kitörése azonban

megint kettévágta pályáját. Családjával Marseille-be, majd Cassisba menekült. A *József Attila*-könyv, melyet itt írt, voltaképp az elveszített ifjúság visszaálmódásának nagy kísérlete, mint ahogy ekként értelmezhetjük itt készült Kafka-monográfiáját is, mely nyitott ízlésének, európai horizontjának bizonyosága. (1947-ben jelent meg Párizsban.)

A háború befejezése után döntenie kellett: Arthur Koestler ösztönzésére Párizsban telepszik-e le végleg, francia íróként, viselve a kiszakadottság sokszor fájdalmas következményeit, de természetes kötelekekkel tapadva ahhoz az európai szellemhez, amelyhez mindig is tartozott, vagy — engedve Horváth Zoltán rábeszélésének — visszatér Budapestre. Az utóbbi megoldás mellett döntött, s 1947 nyarán visszatért szülőhazájába, ahol a Kassák szerkesztette *Kortárs* című folyóirat irányításában szánt neki szerepet a Szociáldemokrata Párt. Németh Andor azonban bőven szerzett már tapasztalatokat Kassák erős egyéniségéről, így inkább a *Csillag* főszerkesztése mellett döntött. Az tény, hogy a *Kortárs*, a többi folyóirathoz hasonlóan hamarosan megszűnt, a *Csillag* viszont megmaradt. De hogy miként élhette át Németh Andor a lassú eljegesedés időszakát, hogyan oldotta fel magában azt, hogy az általa elfogadott verseket, cikkeket; tanulmányokat végül mégsem közölhette, s hogy az az európai irodalom, mely ideáljait, műveltsége pilléreit adta, hovatovább tiltott gyümölcs lett, vészterhes bomlás-termék, azt egyelőre csak sejthetjük. A *Csillag* fejlécéről is eltűnt a neve, nyugdíjazása után súlyosan megbetegedett, s rokkantsági nyugdíjból tengődött.

Réz Pál biztatására kezdett új mű írásába: *A betű mestere* címmel Misztótfalusi Kis Miklósról tervezett regényt, melynek elkészültét lassította az a törekvése, hogy a saját életének tapasztalatait is beledolgozta. Csak halála után jelent meg. A megkeseredett, magára hagyott, félelembe dermedt író lelkiállapotáról szinte mindent elárul utolsó verse, a halála előtt három nappal írt *Távolság*:

*Nem érdekelnek a velem egyivásúak
és nem érdekelnek az utánam következők.
Én egy magányos fa vagyok,
egy hirtelen és rosszul összetákolt Keresztfa
a Golgotán.*

Bár e megrendítő végszó megállapításával nem illik vitázni, az utókor mégsem így látja Németh Andor alakját és életművét. Tudjuk, nagyon is érdekelték a vele egyivásúak, Déry, Karinthy, Kosztolányi és kivált József Attila, akinek keresztútját épp ő írta meg elsőnek, mindmáig megragadó hitellel. Fogódzót, ideált adott neki az európaiság büszke tudata, s e versbéli „magányos fa” lombos ágai ma is ezt a szellemiséget zúgják, hirdetik.

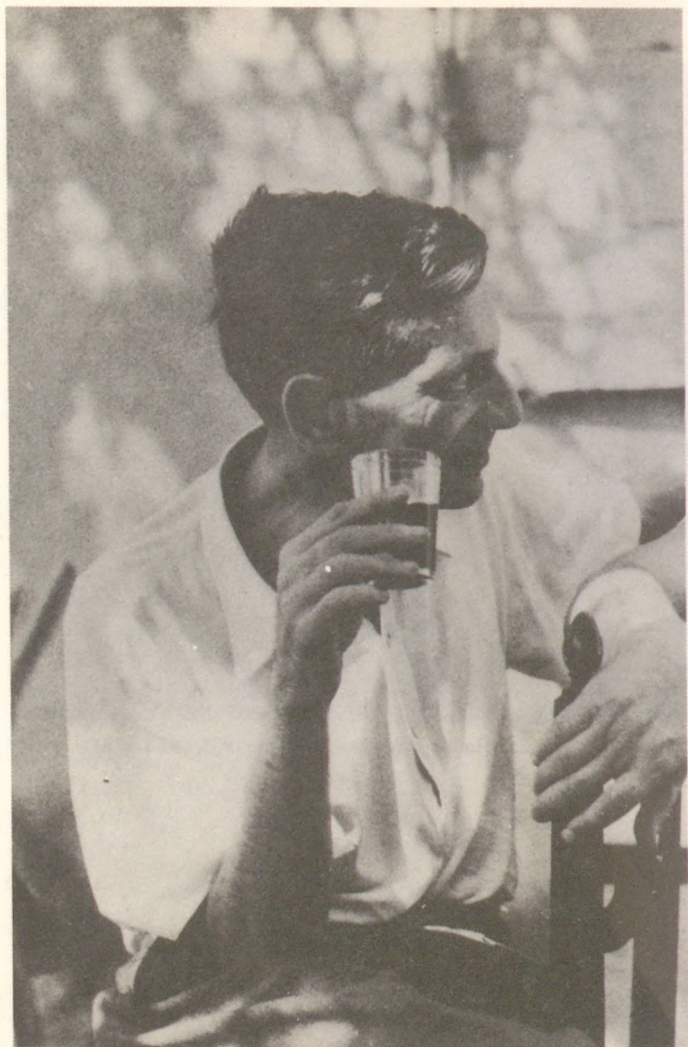
Rónay László

28. Osvát Ernő-emlékülésen készült csoportkép (Németh Andor, Kassák Lajos, Szerb Antal)

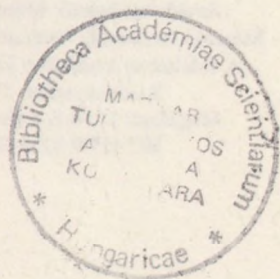
29. Németh Andor Franciaországban (1933—44 között)

30. Németh Andor (1939—44 között)

31. Fejtő Ferenc, Németh Andor, Németh Andorné, Kassai György
Franciaországban (1939—44 között)

A sorozatot Furkó Zoltán szerkeszti.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte

Felelős vezető: Zöld Ferenc

Budapest, 1991

Felelős szerkesztő: Mérey Zsoltné

Műszaki szerkesztő: Ondrejovics Gabriella

A fedéltervet készítette: Székely Edith

Kiadványszám: 2774

Megjelent: 11,90 ív terjedelemben

HU ISSN 0238-7387

Németh Andor József Attiláról írt életrajzának első változata olyan korszakban született, amikor a kortársak megdöbbenve és lelkifurdalással eszméltek rá, hogy közöttük élt, alkotott a század egyik nagy magyar költője, kinek sorsáért bizonyos vonatkozásban ők is felelősek voltak. A szerző József Attila legszűkebb baráti köréhez tartozott, pontosan ismerte a drámai életút mindegyik állomását, s hitelesen, az igazi író és jóbarát érzékenységével jelenítette meg

azokat. Később életrajzát átdolgozta és módosította. Ez az új változat azonban a kor kívánalmainak megfelelően épp csak jelzésszerűen érintett néhány rendkívül fontos kérdéskört, amelyek ismerete nélkül pedig nehéz megérteni József Attila költészetét és emberi drámáját. A költőnek, de Németh Andornak is tartozik azzal az utókor, hogy ehhez az eredeti változathoz tér vissza, amely a nagy magyar író-életrajzok hagyományának is hiteles, egyenrangú folytatása.

Ára: 120,- Ft